

HAVLÍČKOBRODSKO

24

**Sborník příspěvků
o historii regionu**

2010

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Zemské brány na Českomoravské vrchovině? (Několik poznámek)

Petr Hejhal 7

Dvory v okolí Havlíčkova Brodu a možnosti jejich zkoumání

Pavel Rous 20

Kaple Božího hrobu při augustiniánském klášteře sv. Rodiny v Havlíčkově Brodě

Tomáš Řepa 40

Masopust na Havlíčkobrodsku

Věra Holendová 50

Jan Veselý a synové

Michal Kamp 88

Uprchlícký tábor ve Světlé nad Sázavou v letech 1938-1939

Alena Jindrová 106

Strojírna Jana Pujmana v Novém Ransku

Eduard Veselý 150

ZPRÁVY

Listina opata Jaroslava II. Ze 13.7. 1318 – okno do dějin zaniklého vilémovského konventu a nejstarší historie vesnic v jeho okolí

Alena Křivská 171

Církev československá husitská ve Veselém Žďáru

Marcel Sladkowski 187

Změny ve struktuře a názvosloví organizací mládeže v letech 1945 – 1990 na příkladu malého města Golčova Jeníkova	
<i>Jaroslav Holý</i>	194
Vznik průmyslu kamene na Světelsko-lipnicku	
<i>Emil Edgar (ed. Marek Chvátal</i>	199
Eva Štědrá, Golčův Jeníkov, 2002 (recenze)	
<i>Zdeně Pehal</i>	207
Eva Štědrá, Jaroslav Kreibich, Miloslav Růžička, Václav Tuček: Vilémov, 2004 (recenze)	
<i>Zdeněk Pehal</i>	216
Výroční zpráva Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod za rok 2009	
<i>Jiří Jedlička</i>	225
Zpráva o činnosti Moravského zemského archivu v Brně - Státního okresního archivu Havlíčkův Brod za rok 2009	
<i>Ladislav Macek</i>	251

ČLÁNKY A STUDIE

ZEMSKÉ BRÁNY NA ČESKOMORAVSKÉ VRCHOVINĚ? (NĚKOLIK POZNÁMEK)

Petr Hejhal

1. Úvod

Článek se věnuje zabezpečení česko-moravské hranice na přelomu raného a vrcholného středověku. Text vychází z dizertační práce¹ autora, věnované osídlení Českomoravské vrchoviny před objevem polymetalických rud.

Začneme citátem: „*Jak vysoce si Přemyslovci cenili strážních bran proti Moravě, svědčí uspořádání Hrutova na Vraclavsku, jakési české ‚minimarky‘ před vstupem do ‚lesa‘*“ (Žemlička 2002, 48, k Hrutovu dále Bolina 2003; Cendelín 2005; Charvát 1980; Žemlička 1997, 177-178). Pokud existovala zemská brána na jedné z cest mezi Moravou a Čechami – tedy Hrutov na „Trstenické cestě“ – můžeme podobné struktury důvodně předpokládat na dalších zemských cestách. Předkládaný článek snad přináší několik indicií pro jejich existenci na Českomoravské vrchovině a navrhuje jejich možné umístění.

2. Zemské brány

J. K. Hraše ke své studii věnované mimo jiné zemským branám připojuje mapu s jejich lokalizací. K tomu v textu dodává: „V prvních dobách byly zemské brány jenom asi u nejhlavnějších stezek zemských a v XI. a XII. století, kdy ještě zděných hradů nebylo, měli jsme v Čechách 16 bran, které byly valy a snad i baštami opatřeny; později pak od 12. do 13. věku rozmnožil se počet jejich asi na 20“ (Hraše 1885, 86). Skutečného počtu zemských bran se zřejmě nedobereme a není to ani příliš podstatné. Zemské brány jsou předpokládány jen na hlavních zemských cestách, ostatní, méně důležité vstupy do země měly být opatřeny jen strážními stanovišti. Předpokládá se, že tyto vedlejší cesty bývaly využívány obchodníky pro pašování zboží bez proclení a pro útoky menších nepřátelských skupin. O diferenci mezi cestami hlavními/veřejnými

¹ HEJHAL, P. 2009: Pravěké a raně středověké osídlení české části Českomoravské vrchoviny. Nepublikovaná dizertační práce, Ústav archeologie a muzeologie FF MU Brno.

a vedlejšími/neveřejnými jsme informováni z písemných pramenů. Pro české země je tak poprvé výslovně uvedeno ve Fuldských análech k roku 849, kdy museli poražení vévodové Thakulf a Ernest se svými vojsky opustit zemi po veřejné cestě: „via tantum publica pergentes in patriam reverti potuissent“ (SRG 1891, 39). Vedlejší cesty použila při vpádech do Čech vojska Jindřicha II. roku 1041, Boleslava III. Křivoústého roku 1110 a Lothara III. roku 1126 (Choc 1967, 296). Výmluvně hovoří o jiném nahlížení na člověka putujícího mimo cesty zákoník kentského krále Wihtréda z roku 695: „Jestliže člověk pocházející zdaleka nebo cizinec putuje stranou cesty a nevolá hlasem ani netroubí na roh, nechť je považován za zloděje a buďto zabit, nebo nechť se vykoupí“ (citováno podle: Čermák a kol. 2009, 494).

3. Co je to zemská brána?

Jak si vlastně zemskou bránu můžeme představit?² Snad se skutečně jednalo o bránu/závoru na cestě, již by v případě potřeby bylo možno uzavřít, jak lze usuzovat z Kosmova termínu *claustra* k roku 1068 (FRB II, 97; Cendelín 2005, 73–95; Hraše 1870, 444). V okolí zemských bran můžeme také předpokládat soustavu lehčích opevnění. S těmi je počítáno v oblasti Hrutova (Charvát 1980, 65; Žemlička 1997, 177) a u příležitosti líčení bitvy u Brůdku je zmiňují magdeburské anály (Krzemienska 1999, 278). Za zemskou branou dále do vnitrozemí je předpokládáno umístění celnice (Charvát 2004, 131; Žemlička 1997, 162–163), to je zmíněno roku 1197 jako „... *theloneo tam fori quam porte, id est exitus terre...*“ (CDB I, č. 358, s. 326) a roku 1222 jako „...*theloneis in exitu terre nostre...*“ (CDB II, č. 227, s. 212). Předpokládá se, že strážní brány byly osazeny stálou posádkou a nacházely se v blízkosti důležitějšího hradu (Krzemienska 1999, 270).

4. Zemské brány na Českomoravské vrchovině?

Při hledání zemských bran na Českomoravské vrchovině by měly uvažované lokality splňovat minimálně následující kritéria:

- 1) Existence zemské cesty.

² K tématu existuje početná literatura. Dosavadní představy o problematice zemských bran a vstupů do země nejnověji shrnula Marková 2009.

2) Existence lokalit spojených se strážním systémem. Pravděpodobně nejsoustavněji se touto problematikou zabýval P. Choc (Choc 1963; 1967). Strážní stanoviště se podle něho ukrývají za lokalitami s relevantními toponymy (Stráž, Hradiště, Čihadlo aj.). Zdá se, že tato toponyma skutečně vytvářejí systém, vázaný na pohraničí, v našem případě pohraničí mezi Čechami a Moravou. Mezi „českou linií“ a „moravskou linií“ existuje prostor, kde tato toponyma nejsou. Vzdálenost mezi liniemi je 20–30 kilometrů. Problematická je datace tohoto hypotetického strážního systému. Na základě dostupných informací se zdá, že prostor „mezi liniemi“ byl osídlován až v 1. polovině 13. století (a v druhé vlně od 40. let 13. století). Naproti tomu o osídlení oblastí s výskytem „strážních toponym“ víme z písemných pramenů již od poloviny 12. století. Systém bychom tak mohli datovat před polovinu 13. století, pak ztrácí význam. Na základě vývoje politické situace v českých zemích si dokážeme představit jeho smysluplnost v neklidných dobách 2. poloviny 12. století.

3) Umístění oblasti na počátku hraničního hvozdu, který je definován prostorem mezi lokalitami „českého strážního systému“ a „moravského strážního systému“.

4) Příznivé geomorfologické podmínky.

5) Ve šťastném případě relevantní písemný pramen.

6) Případně další relevantní indicie (jiná toponyma, archeologické nálezy atd.).

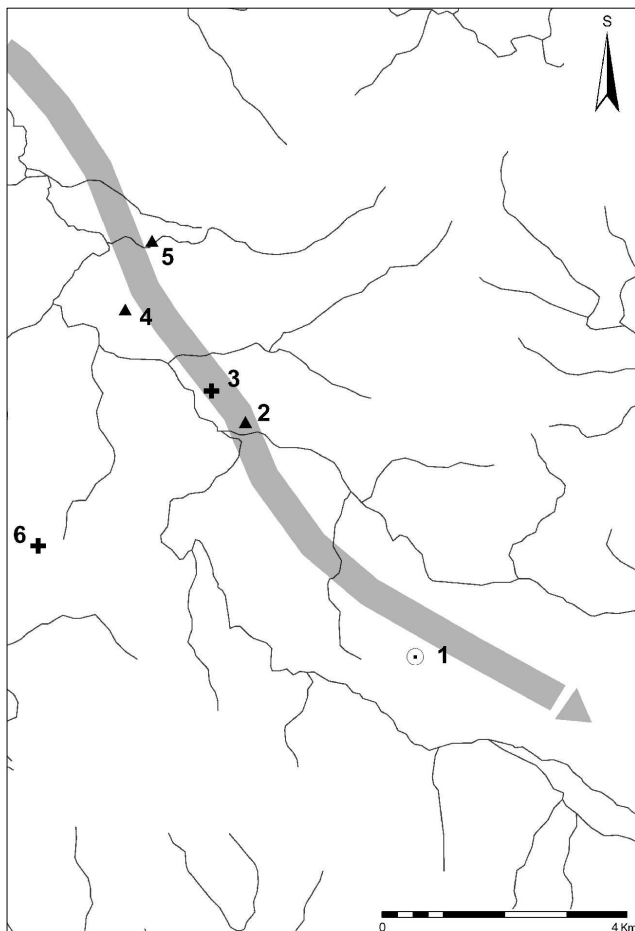
Na české straně Českomoravské vrchoviny splňují výše zmíněná kritéria tyto oblasti: okolí Libice nad Doubravou, okolí Větrného Jeníkova a dále (s výhradami a ne tak jednoznačně) okolí Vyskytné u Pelhřimova.

4.1 Zemská brána „Libice nad Doubravou“

„Pozoruhodno jest na sev. svahu jméno samoty Branžov, jež zdá se přece jen ukazovati na cestu, aspoň na její bránění“ (Horák - Chramosta 1923, 37).

Oblastí, kde můžeme důvodně předpokládat „zemskou bránu“ směrem k Moravě, je prostor Libického újezdu, jehož držení si listinou z let 1146–1148 nechal potvrdit u českého knížete olomoucký biskup Jindřich Zdík. Libický újezd byl oblastí na česko-moravském pomezí a procházela zde cesta inter Cazlawensem et Brinensem provinciam

(CDB I, č. 158, s.164). Důležití jsou také lidé, označení v listině jako ztras, kteří mají dbát o pořádek na zemské cestě.

Obr. 1: Struktura hypotetické zemské brány u Libice nad Doubravou s vyznačením komunikačního koridoru Libické cesty. 1. Branišov, okr. Havlíčkův Brod; 2. katastr Libice nad Doubravou, poloha Na Čihadlech“, popř. „Čihadla; 3. Libice nad Doubravou, centrum Libického újezda s původně románským kostelem sv. Jiljí; 4. katastr Libice nad Doubravou, vrch Hradiště; 5.obec Hranice u Malče; 6. Chotěboř

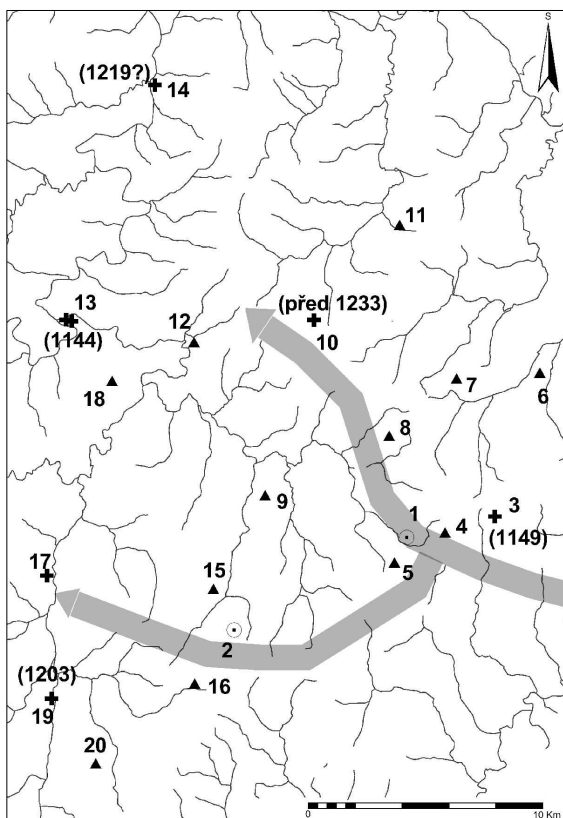
Písemný pramen doplňují místní toponyma. Necelé dva kilometry severozápadně od eponymní lokality Libice nad Doubravou se nachází kopec jménem Hradiště, kde ovšem žádné terénní relikty případné fortifikace nebyly zjištěny. Lokalitu můžeme interpretovat jako jeden ze strážních kopců, kterých jsou na česko-moravském pomezí desítky. Přibližně 1 kilometr severně od vrchu Hradiště se nachází obec Hranice. Soustavu doplňují lokality Přisečno, Strážný vrch a Střítež, několik kilometrů západně. Přímo v Libici nad Doubravou, v jihovýchodní části obce, jsou dochovány pomístní názvy „Na Čihadlech“ a „Čihadla“. Umístění těchto poloh evokuje další směr Libické cesty, tedy na jihovýchod směrem k Sobíňovu. Zde je také lokalita s příznačným jménem Branišov (severozápadně od Sobíňova), která s největší pravděpodobností představuje nejzazší osídlenou lokalitu východním směrem (viz níže).

4.2 Zemská brána „Větrný Jeníkov“

Další z oblastí, kde předpokládáme zemskou bránu, je prostor jihozápadně od Větrného Jeníkova. Oblastí procházela zemská stezka spojující Čechy a Moravu, v mladším pramenu označená jako cesta Humpolecká (CDB III, č. 43, s. 43–44). Osídlení tohoto prostoru můžeme předpokládat již ve 40. letech 12. století, na katastru Větrného Jeníkova pravděpodobně existoval roku 1149 dvorec (Hejhal 2010). Oblast Jeníkova představovala zřejmě poslední výspu v této části pomezního hvozdu, před česko-moravskou hranicí. V okolí je také patrná koncentrace lokalit spojovaných se strážním systémem. Samotnou zemskou bránu můžeme snad předpokládat v údolí situovaném mezi kopci Strážník a Čihadlo, v okolí obce Branišov.

4.3 Zemská brána „Vyskytná“

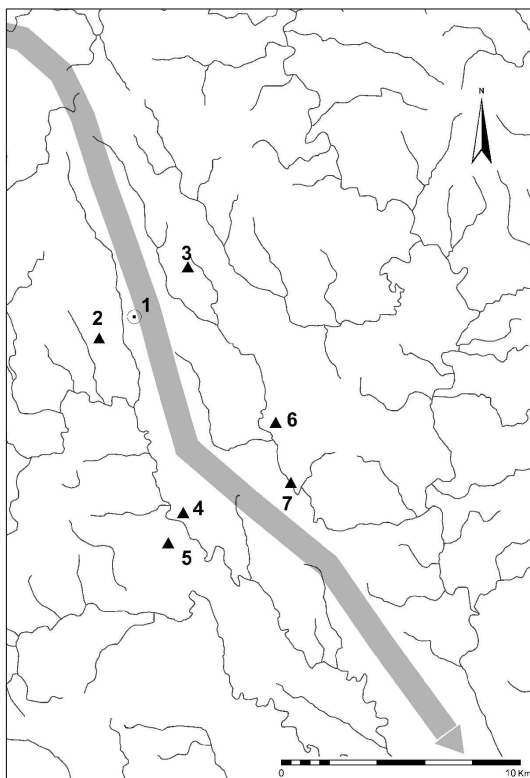
Analogicky k předchozím dvěma oblastem (Větrný Jeníkov a Libice nad Doubravou) bychom mohli předpokládat zemskou bránu i v nedaleko Vyskytné nad Jihlavou. V kontextu hypotetické zemské brány jsou pozoruhodná toponyma „Na bojištích“ a „V bojištích“ jihovýchodně od Branišova (zachyceno na katastrálních mapách).

Obr. 2: Struktura hypotetických zemských bran u Větrného Jeníkova a Vyskytné u Pelhřimova s vyznačením možných komunikačních koridorů na Humpolecko (10) a na Pelhřimovsko (17). 1. Branišov, okr. Jihlava; 2. Branišov, okr. Pelhřimov; 3. dvorec (Větrný) Jeníkov, zmíněný roku 1149; 4. vrch Strážník, katastr Šimanov; 5. vrch Čihadlo, katastr Zbilidy; 6. poloha Hradiště, katastr Úsobí; 7. vrch Čihadlo, katastr Herálec; 8. vrch Stráž, katastr Krasoňov; 9. vrch Čihadlo, katastr Zachotín; 10. Humpolec; 11. poloha Na čihadle, katastr Kežlice; 12. poloha Hradiště, katastr Kletečná u Humpolce; 13. Želiv. Od roku 1144 klášter a zřejmě i starší zeměpanský dvorec; 14. obec Zahrádka, románský kostel sv. Víta; 15. obec Strítěž; 16. vrch Čihadlo, katastr Sázava pod Křemešníkem; 17. Pelhřimov; 18. vrch Strážník, katastr Sedlice u Želivi; 19. obec Rynárec, kostel sv. Vavřince zmíněný roku 1203; 20. vrch Čihalka, katastr Dobrá Voda u Pelhřimova

5. Branišov = zemská brána?

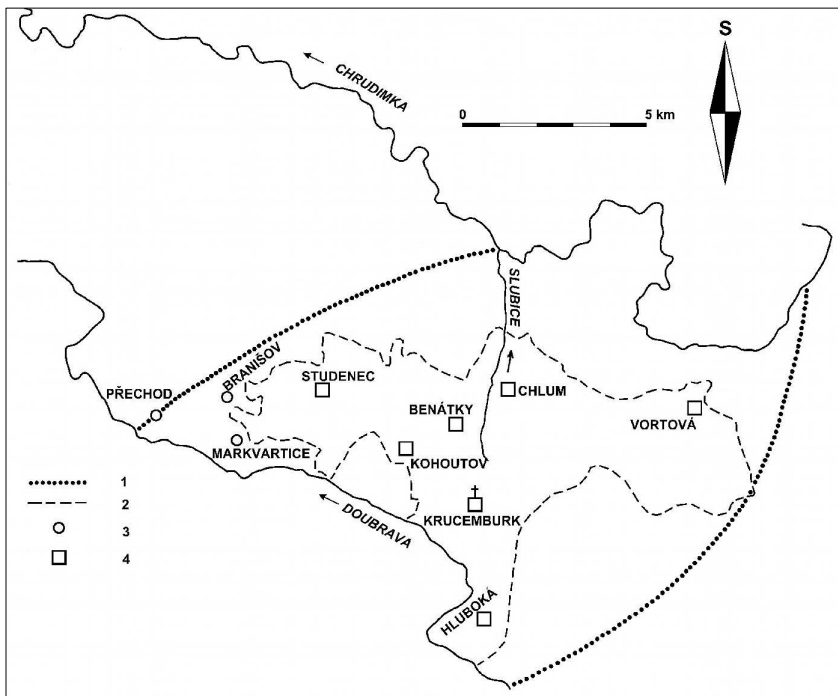
V systému toponym tří výše zmíněných oblastí („zemská brána Větrný Jeníkov“, „zemská brána Libice nad Doubravou“ a „zemská brána Vyskytná“) hraje důležitou roli poloha (respektive obec či osada) jménem Branišov. Kromě těchto Branišovů na české straně hvozdu disponujeme ještě jedním případem, takřka totožným. Poté co Libická cesta vstoupí za Branišovem (okres Havlíčkův Brod) do samotného pomezního hvozdu, navazuje na moravské straně (přibližně po třiceti kilometrech) již obranný systém moravský. Jako první směrem od Čech jsou to tři v linii ležící lokality (jihovýchodně od Nového Města na Moravě): mezi vrchem Na strážích (katastr Dlouhé) a vrchem Strážnice (katastr Kundratice) se nachází lokalita Branišov (vše okres Žďár nad Sázavou). Cesta dále pokračuje jihovýchodním směrem na Brněnsko.

Obr. 3:
Struktura hypotetické zemské brány u Nového Města na Moravě s vyznačením komunikačního koridoru Libické cesty.

1. Branišov, okr. Žďár nad Sázavou;
2. vrch Na strážích, katastr Dlouhé;
3. vrch Strážnice, katastr Kundratice;
4. obec Strážek;
5. vrch Strážnice, katastr Strážek;
6. poloha Hradisko katastr Rožná;
7. obec Jabloňov

Je možné, že zmíněná toponyma „Branišov“ jsou skutečně reminiscencí na oblast zemské brány? O Branišovu (u Libice nad Doubravou) a o Branišovu (u Větrného Jeníkova) nás písemné prameny poprvé informují k letům 1242 a 1226. V obou případech jsou tyto lokality *na okraji* popisovaného vymezeného územního celku.

Obr. 4: 1. Přibližné hranice Slubického lesa na základě listiny z roku 1242; 2. hranice krucemburského majetku v 15. až 17. století; 3. lokality zmiňované roku 1242; 4. lokality krucemburského panství v pozdním středověku a raném novověku. Podle: Doležel 2004, upraveno

Oblast dále na východ od Branišova u Libice nad Doubravou byla kolonizována až o sto let později řádem německých rytířů. Ti získali toto území, tzv. Slubický les, roku 1242 a vytvořili zde panství se sídlem v Krucemburku. Branišov je jmenován jako lokalita na západní hranici tohoto panství (k problematice krucemburského

dominia: Doležel 2004, 401–416): „... *dederit eciam eis silvam, que Zlubichki dicitur, que iacet inter Camenicam et Dubraunicam rivulos et proten ditur a primo exitu seu ortu eorumdem rivvorum per descensum usque ad bona filie sue Anne et usque ad villas Branišow et Marcwartic et usque in Prehod...*“ (CDB IV/1, č. 13, s. 75). Postavíme-li toto sdělení obráceně, můžeme předpokládat, že Branišov byl do té doby nejvýchodnějším osídleným bodem Libického újezda (v našem kontextu je důležité i toponymum „Prehod“, tedy Přechod, dvorec zaniklý někde v okolí Branišova). Podobná situace je u Branišova u Větrného Jeníkova. Podle listiny z roku 1226 ležel takřka s jistotou na hranici území zvaného Borek – ten se nacházel východně od Branišova, čili zde jde o totožnou situaci jako u předchozí lokality. Právě tuto „hraniční polohu“ zmiňovaných lokalit lze považovat za závažnou indicii při úvahách o jejich možném spojení se zemskou branou.

6. Exkurz

Kromě již zmíněných lokalit známe na území České republiky ještě pět stejnojmenných lokalit: Branišov (okres České Budějovice), Branišov, Zdíkov (okr. Prachatice), Branišov, Chyšky (okr. Písek), Branišov, Toužim (okr. Karlovy Vary) a Branišov, Kdyně (okr. Domažlice). Dále byla přidána toponyma Branka, Branice, Bránice, Brankovice, Braňany. V některých případech se dostáváme do blízkosti oblastí, kde jsou v pramenech výslovně zmíněny zemské brány, případně do blízkosti lokalit, kde sice výslovná formulace „zemská brána“ není, nicméně víme, že zde byl vstup do země.

6.1 Zemská brána „Teplá“

O její existenci nás informuje pramen ze sklonku 12. století. V listině Jindřicha Břetislava z roku 1197, vydané pro premonstrátskou kanonii v Teplé, se objevuje formulace „*Primum itaque curam anime gerens, Teplam cum omnibus villis pertinentibus et omnibus apendiciis earum in theloneo tam fori quam porte, id est exitus terre...*“ (CDB II, č. 358, s. 326). Necelých 10 kilometrů vzdušnou čarou východoseverovýchodním směrem od kláštera se nachází obec Branišov. Proti lokalizaci zemské brány k Teplé

ovšem vystupuje J. K. Hraše, který tuto zemskou bránu klade k obci Dolní Žandov (Hraše 1885, 117–120).

6.2 Zemská brána Dobenina

K roku 1068 uvádí Kosmas: „*Ventum erat ad custodiae portam, qua itur in Poloniam, et in loco, qui dicitur Dobenina...*“ (FRB II, s. 97; k Dobenině dále Hraše 1870 a Rojk 1870). Samotná zemská brána je kladena do oblasti s pomístním jménem Branka v průsmyku svažujícím se k pravému (západnímu) břehu Metuje.

6.3 Zemská brána „Brůdek“ (Všeruby) u Domažlic

Zemská brána je zmíněna v souvislosti s německým tažením v srpnu 1040. Část vojska, kterému velel císař Jindřich III., měla shromaždiště v okolí Chamu. Ke vpádu použila domažlickou cestu, do Čech vstupující Všerubským průsmykem. Na české straně nedaleko Brůdku vyčkávala hotovost pod vedením knížete Břetislava I. (k bitvě u Brůdku podrobně Krzemieńska 1999). Přibližně 5 kilometrů severovýchodně od Všerubského průsmyku je obec Branišov.

6.4 Zemská brána „Chlumec“

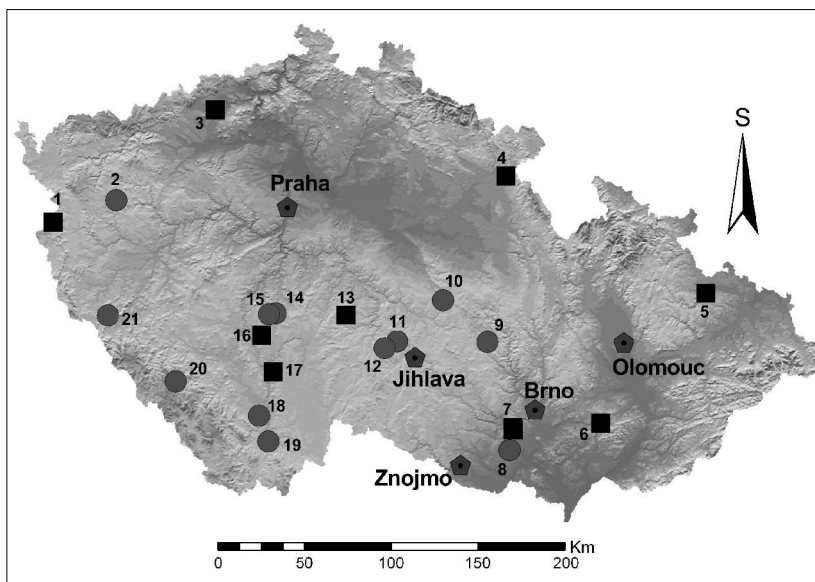
Zemská brána je zmíněna k roku 1040 a 1126. Dne 26. srpna 1040 tudy vstoupilo na české území saské vojsko pod velením míšeňského markraběte Ekkharda II. Bílinský správce Prkoš, ve funkci velitele českých ozbrojenců, podpořených hotovostí z Moravy a uherskými spojenci, údajně opustil pohraniční opevnění v zemské bráně a umožnil tak nerušený postup Sasů do Čech (Žemlička 1997, 60). Podruhé figuruje tato oblast roku 1126 při tažení Lothara III. proti Soběslavu I. (bitvu u Chlumce podrobně rozebírá Vaníček 2007, 181–195). Mezi Bílinou a Mostem se nachází obec Braňany.

7. Závěr

Vybraná toponyma (Branišov, Branišovice, Branka, Branice, Bránice, Brankovice a Braňany) se nacházejí v blízkosti zemských cest (výrazná je tato vazba na tok Vltavy), respektive v blízkosti výstupů ze/vstupů do země. V některých případech se nacházejí v blízkosti míst, která jsou v písemných pramenech výslovně označena jako zemské brány. Lokality „typu Branišov“, respektive jejich jména,

mohou představovat reminiscenci na bývalou funkci oblasti. Existují samozřejmě zemské brány, kde se tato toponyma nenacházejí - příkladem může být zemská brána u Hrutova.

Předložený článek si nekladl za cíl jednoznačné odpovědi. V současné době to ani není možné. Problematika zemských bran a strážního zabezpečení česko-moravského pomezí na přelomu raného a vrcholného středověku je tématem k diskusi a v první řadě výzvou k důkladnému terénnímu průzkumu.

Obr. 5: 1. Branka u Halže (okr. Tachov); 2. Branišov (okr. Karlovy Vary); 3. Braňany (okr. Most); 4. Branka (okr. Náchod); 5. Branka u Opavy (okr. Opava); 6. Brankovice (okr. Vyškov); 7. Moravské a Nové Bránice (okr. Brno – venkov); 8. Branišovice (okr. Brno – venkov); 9. Branišov (okr. Žďár nad Sázavou); 10. Branišov (okr. Havlíčkův Brod); 11. Branišov (okr. Jihlava); 12. Branišov (okr. Pelhřimov); 13. Brankovice/Lukavec (okr. Pelhřimov); 14. Branišov (okr. Písek); 15. Branišovice (okr. Písek); 16. Branice (okr. Písek); 17. Branovice (okr. České Budějovice); 18. Branišov (okr. České Budějovice); 19. Branišovice (okr. České Budějovice); 20. Branišov (okr. Prachatic); 21. Branišov (okr. Domažlice)

Prameny a literatura:

- CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, I. (805–1197), ed. G. Friedrich, Praha 1904–1907.
- CDB II: Codex diplomaticus et epistolaris regni bohemiae, II. (1198–1230), ed. G. Friedrich, Praha 1912.
- CDB IV/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni bohemiae IV/1. (1241–1253), ed. J. Šebánek – S. Dušková, Praha 1962.
- SRG: Scriptores rerum Germanicarum, ed. G. H. Pertzii, Hannover 1891.
- BOLINA, P. 2003: Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145 (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí), Časopis Matice moravské 122, 343–373.
- CENDELÍN, D. 2005: Přejchod Horní Loučné a lokalizace zemské brány na raně středověké cestě z Čech na Moravu, Staré stezky 10/2005, 73–95.
- ČERMÁK, J. a kol. 2009: Jako když dvoranou proletí pták. Antologie nejstarší anglické poezie a prózy (700–1100), Praha.
- DOLEŽEL, J. 2004: Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace, Archeologické rozhledy LVI, 401–416.
- HEJHAL, P. 2010: Poslední Vánoce biskupa Zdíka. In: Zaměřeno na středověk, 581–585. Praha.
- HORÁK, F. – CHRAMOSTA, E. 1923: Cesta Libečká v dějinných proměnách, se stezkami vedlejšími a strážnicemi. Praha.
- HRAŠE, J. K. 1870: Zemská stezka kladsko-polská a strážná branka u Náchoda, Památky archaeologické a místopisné VIII, 443–450.
- HRAŠE, J. K. 1885: Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách. Nové Město nad Metují.
- CHARVÁT, P. 1980: Hrutov – včerejšek a dnešek jednoho problému, Folia Historica Bohemica 2, 39–76.
- CHARVÁT, P. 2004: Better it is to go wide – go wide! Hranice a její překračování ve středověkých Čechách – a nejen tam (Crossing the borders in medieval Bohemia – and elsewhere, in Czech), Archaeologia Historica 29, Brno a Bratislava 2004, 129–140.
- CHOC, P. 1963: Obrana raně feudálních Čech, Historie a vojenství 4, 577–610.
- CHOC, P. 1967: S mečem a štítem. Praha.
- KRZEMIŇSKA, B. 1999: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století. Praha.
- MARKOVÁ, M. 2009: Hranice přemyslovského státu, In: Sommer, P. – Třeštík, D. – Žemlička, J. (eds). 2009: Přemyslovci. Budování českého státu. Praha, 479–496.

- ROJK, K. 1870: Strážná branka u Dobeniny, Památky archaeologické a místopisné VIII, 542–544.
- VANÍČEK, V. 2007: Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140. Praha – Litomyšl.
- ŽEMLIČKA, J. 1997: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha.
- ŽEMLIČKA, J. 2002: Počátky Čech královských. 1198–1253. Proměna státu a společnosti, Praha.

DVORY V OKOLÍ HAVLÍČKOVA BRODU A MOŽNOSTI JEJICH ZKOUMÁNÍ

Pavel Rous

V literatuře věnované středověkým i novověkým dějinám města Havlíčkův Brod, resp. užšího Havlíčkobrodská, lze poměrně často narazit na zmínky o dvorech, které se převážně jako samoty nacházely (a dodnes ve významném počtu nacházejí) v blízkém okolí města, dá se říci přímo v jeho zázemí. Teprve nedávno se tyto dvory, konkrétně jedna jejich skupina tvořící v minulosti obec Okrouhlicí Dvořáci, dostaly do ohniska historiografického zájmu publikováním průkopnické stati (Kysilka – Pavlíček 2006), která nepřímou pozorností na zvláštnost takové sídelní konstelace města a shluku dvorů. Zdá se dokonce, že tato havlíčkobrodská situace, zasahující svými kořeny až do poloviny 13. století, je u nás ojedinělá,¹ prokázat to však může pouze obsáhlé srovnání s jinými regiony, které by mělo také zahrnout – s přihlédnutím k počátkům brodských dvorů v době velké německé hornické kolonizace – ta zahraniční území, odkud na Vysočinu přicházeli ve 13. století německy mluvící kolonisté.

Obecně je dvůr ve svém tradičním a nejrozšířenějším pojetí definován jako do značné míry soběstačná hospodářsko-sídelní jednotka, usedlost většího rozsahu tvořená komplexem stavebních objektů sloužících k zemědělskému hospodaření (mezi základní, jak známo, patřily stodola, sýpka, chlív, stáj, kolna) a k bydlení. Uspořádání těchto staveb, často spolu s ohradními ploty nebo zdmi, vymezovalo a více či méně uzavíralo čtyřúhelné prostranství,² jehož název *dvůr*³ se přenesl na celý hospodářsko-sídelní areál. Ve dvoře bylo možné vodit dobytek, otáčet se s povozy, vykládat úrodu,

¹ Nedávno bylo uvažováno o možné existenci podobné soustavy dvorů v okolí města Přibyslav, a to na základě objevu povrchových stop po zaniklém osídlení na 11 izolovaných místech nacházejících se v sv. kvadrantu katastru města. Nálezy datují zdejší osídlení od 13. do 15. století (Rous 2002).

² Přehled základních stavebních dispozic našich dvorů podává aktuální vydání encyklopedie lidové architektury (Vařeka – Frolec 2007, *passim*).

³ Etymologicky souvisí dvůr, staročesky dvór, se slovem dveře (např. Machek 1968, 136–137), jde tedy o prostranství uzavřené, resp. otevírané a zavírané (vraty, bránou).

nakládat např. hnůj nebo zboží pro trh apod. Po uzavření brány, v případě průjezdných dvorů obou bran, se dvory stávaly do jisté míry opevněnými místy. Středověké a novověké dvory lze podle funkce a polohy zhruba roztrdit do několika základních skupin.

Dvory jako prvopočáteční sídla vznikající šlechty byly rozšířeny od sklonku raného středověku až do 13. století, kdy je nahrazovaly hrady a tvrze. Pro tyto lehce ohrazené dvory, u nichž zřejmě převažovala sídelní funkce, se také užívají termíny residenční či šlechtický dvůr (dvorec), případně kurie.

Dvory poblíž hradů a tvrzí, tedy sídel vyšší a nižší šlechty, byly provozovány jako jejich režijní hospodářské zázemí. Po středověkých dvorech přilehlých k tvrzím se povrchové stopy dochovaly spíše v extravilánech, v místech zaniklého osídlení.⁴

Od poloviny 16. století „absence opevnění“... „zpravidla vrací tvrze do podoby jedné z budov residenčního dvora“ (Svoboda 1998, XXVII). Příklad tvrze podobné dvoru na Havlíčkobrodsku zatím postrádáme. Z přilehlého okolí Havlíčkova Brodu lze zmínit případ z vesnice Termesivy, kde si Jan Giglingar z Kneislštejna na sklonku 16. století zřídil své sídlo, uváděné pak v soudobých písemnostech jako tvrz, nejspíš v jednom z tamních velkých dvorů. V důsledku pobělohorské konfiskace se novým, vynuceným sídlem rodu Giglingarů z K. stal jiný dvůr – v nedalekých Rouštanech (Deylová 1996, 8–9).

Panské dvory, zvané také majerhofy (z něm. meierhof, meyerhof), zakládaly v novověku zejména šlechtické vrchnosti na územích svých velkostatků, a to většinou ve volné krajině.⁵ Tyto dvory se zpravidla vyznačovaly rozlehlostí a mohutnější zástavbou. Poskytovaly přístřeší správcům nebo nájemcům dvora a čeledi, resp. zemědělským dělníkům. K někdejším panským dvorům v okolí Havlíčkova Brodu patřily např. Julienhof, dnes Juliánov, postavený v polovině 19. století, nebo dvůr Lažany z doby baroka, zaniklý ve 20. století.

⁴ Tento předpoklad naznačují terénní situace rozpoznané na Havlíčkobrodsku u dvou tvrzišť: Střítež (na Chotěbořsku) a Nelechoh (na Ledečsku) (Chotěbor 1991).

⁵ Do širšího rámce vrchnostenských dvorů patřily také klášterní, zejména cisterciácké dvory, jejichž tradice sahá až do sklonku raného středověku.

Městské dvory si zřizovali ve městech, a to většinou na předměstích, nejčastěji měšťané, šlechtici nebo městské obce (odtud „obecní“ dvory).⁶ Dvory na předměstích se „často stávaly majetkem chudších šlechticů a sloužily jako jejich sídelní objekty, zvláště neměli-li další větší pozemkový majetek“ (Slavík 2007, 389). Pro městské dvory v Německém Brodě užíval historik František Petr, jenž se ve svých člancích o historické topografii města nejvíce dotkl jejich historie, výraz „dvorce“.⁷

Pro další skupinu dvorů jsou charakteristické selské dvory prostorově izolované, nacházející se ve volné krajině většinou jako samoty. Takovéto „usedlosti volně rozptýlené v rámci katastrů známe jen z některých okrajových částí“ naší země (Klápště 1994, 133).⁸ Můžeme je klasifikovat jako usedlosti vyznačující se do jisté míry specifickým právním a ekonomickým postavením, často to byly velké statky, jejichž majiteli byli sedláci, někdy s vyšším sociálním statutem (nejznámější jsou svobodníci), ale i měšťané nebo šlechtici.

K posledně uvedenému typu osídlení, který je u nás zastoupen, jak již výše citováno, jen místy v horském a podhorském pohraničí, můžeme přiřadit většinu historických dvorů v okolí Havlíčkova Brodu. Jejich majitelé, resp. obyvatelé, se nazývali „dvořáci“, kteréžto pojmenování se přeneslo na dvory samotné. Když se v průběhu dějin z těchto rozptýlených dvorů konstituovaly dvě řádné obce,⁹ každá s vymezeným územím a s rychtářem, nesly název Okrouhličtí Dvořáci (Okrauhlitzer Höfler) a Pohledští Dvořáci (Frauenthaler Höfler).¹⁰ Část zbývajících dvorů, v první řadě nejspíš ty, které ležely na katastru Německého Brodu a obec proto neutvořily, se v jisté době odlišovaly pojmenováním Brodští Dvořáci.

⁶ Ve středověku si své dvory zřizovali, ať již ve městech nebo na venkově, také panovníci nebo vysocí církevní hodnostáři.

⁷ Např. Petr 1921–1924.

⁸ „Zpravidla až v cizím prostředí si uvědomujeme jeden z příznačných rysů české kulturní krajiny, převahu vesnic stavějících usedlosti do těsného prostorového vztahu, do uzavřeného vesnického jádra obklopeného zemědělskými plochami“ (Klápště 1994, 133).

⁹ Pro tento typ obcí se užívá termín „dvorcová ves“ (Vařeka – Frolec 2007, 62–63).

¹⁰ Ke vzniku těchto obcí Kysilka – Pavlíček 2006, 14, 25–26.

Okolí Havlíčkova Brodu se na podrobných a zejména starších mapách vyznačuje zjevně vyšší koncentrací samot a drobných osad, jejíž příčinou je zřejmě několik desítek „dvořáckých“ dvorů, ať ještě žijících nebo již přeměněných. Celkově pak všechny sídelní jednotky žijící i zaniklé (přibližně jde o osm až devět desítek samot a drobných osad) tvoří difúzní shluk o poloměru cca 4 km, se středem v centru historického jádra Havlíčkova Brodu. Jeho tvar není pravidelný (striktně jej vymezit snad ani nelze), na jižní straně vybíhá do vzdálenosti 6 km, zatímco na západní straně, zejména v jz. a sz. směru, je sídelní koncentrace nápadně nižší. Lokalizovat v nastíněné situaci jednotlivé historické dvory a identifikovat je podle jejich dostupných názvů není jednoduché vzhledem k dalším komplikacím.

V prvé řadě je to skutečnost, že dvory měnily během svého života v průběhu staletí poměrně často své názvy, poněkud v návaznosti na jména svých majitelů – dvořáků. Nomenklatura dvorů nejen že nebyla ustálená, ale nebyla ani nijak úředně kodifikována, jak vyplývá z písemných pramenů, literatury a z map. Velký a téměř neřešitelný problém pak představuje identifikace většiny dvorů z okolí Havlíčkova (resp. Německého) Brodu, jejichž jména se dochovala v písemnostech z doby předhusitské a částečně i z doby předbělohorské. Namátkou uveďme z roku 1278 „curia Hammani Rufi, curia Heinrici Bihusshen“, ve staročeském překladu dvůr Hajmana Ryšavého a Jindřicha Bihuše (CDB V/2, 602, 608), z období 1379–1404 dvory Sildav a Renweg (Sochr 1989, 21) a ze soupisu z roku 1591 dvůr Berka a Dvory Hnízdovy (Solař 1861, 92).¹¹ Navíc je třeba počítat s možností, že některé z těchto dvorů mohly v průběhu historie nenávratně zaniknout, takže dnes na jejich místech může být pole, les či třeba samota jiné povahy (např. hájenka, chata). U jiných dvorů byly postaveny osady nebo vesnice a „mateřské“ dvory, které jim předaly

¹¹ Dokonce i ve výčtech samot z doby relativně nedávné se vyskytují zatím neidentifikované dvory, jako například Klášterní Dvůr, uváděný v půli 19. stol. jako Klosterhöfel náležející k Dolnímu předměstí Německého Brodu a nacházející se $\frac{3}{4}$ hod. jižně od města (Sommer 1843, 188), později jako Klášterní dvorce (Orth – Sládek 1870, 48) nebo Dvůr Klášterní (Kotyška 1895, 114).

svá jména, časem zanikly. To je případ dvoru Smolov v osadě Šmolovy nebo dvoru Rullhof, později Riedelhof, v osadě Herlify na k. ú. Termesivy (obr. 1). Některé nám neznámé dvory mohly zaniknout poté, co je pohltilo rozšiřující se město, resp. jeho předměstí, jak ostatně dokazuje skutečnost, že takovýto proces zániku stále pokračuje – příkladem je osud dvorů Pabousek a U Merunků ve východní části Havlíčkova Brodu (obr. 9–11). Dalším velmi častým případem zániku dvorů, hlavně v 18. století, byla jejich vnitřní parcelace v rámci tak zvané emfiteutizace. Rozparcelované areály emfiteutizovaných dvorů byly zastavěny domky nových osadníků – zemědělských dělníků, takže vznikaly osady specifického vzezření, u nichž je obvod někdejšího dvora dodnes patrný. Mezi ně patří třeba Novotného Dvůr (k. ú. Suchá) a Dolní Papšíkov (k. ú. Poděbaby).

Z uvedených překážek na cestě vedoucí k lokalizaci historických dvorů v okolí Havlíčkova Brodu vyplývá, že je zapotřebí věnovat pozornost nejen dvorům více či méně dochovaným, ale v podstatě každé dochované nebo zaniklé sídelní jednotce ve vymezeném územním obvodu. Patří mezi ně především početné samoty nejrozličnějšího druhu, včetně hájenek, mlýnů,¹² hamrů, cihelen apod., dále drobné osady, ale i vesnice, a v neposlední řadě již zmíněné městské dvorce na předměstích. Prvořadým zdrojem poznatků o jistých nebo potenciálních místech zaniklých dvorů jsou samozřejmě archivní a kartografické prameny, historiografická literatura, místní a pomístní jména, v neposlední řadě může pomoci vytipování (predikce) sídlištních poloh na základě studia sídlištního kontextu.

Užitečná je rovněž rešerše názvů z kartografických pramenů, statistik a topografické literatury, která poslouží k bezpečnější identifikaci lokalit a také jako užitečná retrogresivní analýza, jak ukazuje v příloze uvedený příklad jedné rozpracované lokality. Tou je už zmíněná osada Herlify, jejíž první kartograficky zaznamenané jméno Rullhof odkazuje na dvůr Rullenhof, doložený písemně ve 14. století (Sochr 1989, 21).

Na prostorovou identifikaci sledovaných sídelních jednotek a zjištění jejich často odlišných názvů by měl navazovat sběr

¹² Příkladem mlýna s bezprostředně sousedícím dvorem je někdejší mlýn Ježek (obr. 8) na bývalém katastru obce Pohledští Dvořáci.

a vyhodnocování dat k jednotlivým sídelním jednotkám vytipovaným jako dvory. Pro tento účel je nejpřínosnější interdisciplinární záběr poznání s použitím výzkumných metod archivnictví, orální historie a etnografie (sběr ústních zpráv, vzpomínek a pověstí,¹³ dokumentace předmětů etnografické povahy¹⁴), stavební historie včetně ikonografie (evidence starších stavebních částí a detailů na základě terénního průzkumu¹⁵ a vyhodnocení starých fotografií, kreseb a maleb), archeologie (evidence starších a aktuálních nálezů, povrchové sběry)¹⁶

¹³ Dnešní majitel dvora U Vítků (k. ú. Šmolovy) pan Miroslav Domkář (*1946) si pamatuje, jak jeho otec (*1902) vyprávěl, že do dvora kdysi dávno z jižní strany ústila hornická štola z dolů u Květnova (sic!) a obyvatelé dvora chodili do té štoly pro vodu. Podle další, stejným způsobem uchované tradice přenocovala v komoře dvora U Vítků v blíže neurčené době nějaká „hraběnka“.

¹⁴ Ve dvoře U Straků (k. ú. Šmolovy) dodnes uchovává pan Karel Kocman (jehož otec koupil dvůr v r. 1910) prolamovaný znak ze železného plechu s motivem šesticípého květu či hvězdice, datovatelný zhruba do 1. pol. 19. stol. (obr. 16). Podle pana K. Kocmana znak kdysi visel na venkovní stěně jednoho ze stavení dvora a mohl by proto být erbovním znamením některého z historických majitelů dvora. S větší pravděpodobností však jde o vývěsní znamení hostince.

¹⁵ Pozoruhodné pozdně gotické architektonické prvky byly objeveny v dnešní zástavbě dvora U Vítků a Stříbrného Dvora (obr. 12, 13).

¹⁶ Například depot stříbrných pražských grošů uložených v keramickém hrnku, uschovaný někdy ve 40. až 50. letech 15. století v dnešní osadě Novotného Dvůr (Šimek 1979), tedy v areálu emfyteutizovaného dvora, posouvá stáří tohoto dvora až do středověku. Přestože byl poklad objeven v roce 1972, místo nálezu udávané jako Okrouhliční Dvořáci nebylo jasné. Přesná lokalizace byla stanovena až v roce 2007. Archeologicky „ilustrovaný“ četnými nálezovými soubory je jeden z historických dvorů v Termesivech (dnes čp. 13). Nálezy odtud (např. fragmenty zdobených kachlů z přelomu 15. a 16. stol., kamenný brousek se střepy nádob z 15. století uložený do základového zdiva zřejmě jako stavební obětina, nedatovaný podzemní kamenný kanálek) byly publikovány zatím jen z malé části (Rous – Veselý 1981, 18; Rous 1984).

a toponomastiky (zastoupení a klasifikace jednotlivých typů názvů, proměny názvů odrážející osobní jména vlastníků).¹⁷

Analýza a historická kritika získaných údajů a poznatků povede k hlubšímu poznání dvorů, jejich podoby a typu i sociálního postavení jejich vlastníků a k nastínění jednotlivých fází jejich vývoje. Na základě zatím získaných poznatků lze „dvořácké“ dvory z okolí Havlíčkova Brodu třídit podle jejich půdorysů, poznatelných nejlépe z mapy stabilního katastru (1838). Základní typ představoval jednotlivý, o samotě stojící dvůr čtyřúhelného půdorysu, s délkou obvodové strany zhruba mezi 30 až 50 metry (obr. 1). Dalším, zvláštním typem byly dvory, které v jisté fázi existence zvětšily svůj půdorys přístavbou dvora druhého, což zřejmě umožnila velká výměra přínaležejících pozemků, která byla oproti standardním sedláckým usedlostem dvoj až trojnásobná (Kysilka – Pavlíček 2006, 17). Rozšířené, resp. zdvojené dvory někdy nesly podle jmen svých dvou vlastníků dvojí názvy, např. Vítek a Urban nebo U Valentů/U Pecenu (obr. 2). Druhý dvůr také mohl být postaven v těsném sousedství prvního, staršího dvora – to je patrně případ dvou dvorů U Kocmanů (k. ú. Suchá). Ojedinelé a zcela specifické byly skupiny hned několika dvorů, někdy s návesním uspořádáním (a tedy založené současně), které vlastně utvářely osadu/vesnici jako jádro jejího případného dalšího růstu. Příkladem takto seskupených¹⁸ dvorů jsou Termesivy (obr. 3), Dvorce (dříve Šenklify) a možná také Veselice a dvory U Menoušků (k. ú. Havlíčkův Brod; obr. 4).

Velkou sílu a setrvačnost rodové vlastnické tradice dokládá u některých dodnes žijících historických dvorů jejich majetkoprávní kontinuita. Ve vlastnictví stejných rodů jsou již řadu generací např. Kotlasův Dvůr (k. ú. Knyk), dvůr U Jůzlů (dnes také Vlkovsko, k. ú. Havlíčkův Brod) či dvůr U Kocmanů (k. ú. Suchá).

Z jakoby stále plodného podhoubí na území starých dvorů vyrostlo v 19. a 20. století převážně v jižním okolí Brodu několik dodnes trvale

¹⁷ V případě toponomastiky je možno odkázat na dvě publikace (Beneš 1963; Harvalík 2004) zabývající se názvy dvorů a jmény jejich vlastníků.

¹⁸ S ohledem na původ by pro tyto specifické vsi či osady byl možná příhodný přívlastek „dvorová“ (vesnice, osada), který ale koliduje s termínem „dvorcová ves“, jenž však má odlišný význam (viz pozn. 9).

obydlených samot charakteru menších a malých dvorů, tedy dvorků (např. Polsko, U Svobodů, U Caklů, U Culků, některé bezejmenné), které by měly být podrobeny stejnému zkoumání jako starší, historické dvory.

Literatura

- Beneš, J. 1963: Naše příjmení z podstatného jména Hof a z jeho odvozenin. *Zpravodaj místopisné komise ČSAV*, roč. IV., č. 1, str. 15–19.
- CDB V/2 = Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, svazek V, sešit 2 (1267–1278). Ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1981.
- Deylová, R. 1996: Giglingarové z Kneislštejna a jejich tvrz v Termesivech, *Havlíčkobrodsko*, č. 12, 7–11.
- Harvalík, M. 2004: Hofnamen, in: A. Brendler – S. Brendler (Hrsg.), *Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik (Lehr- und Handbücher zur Onomastik, Band 1)*. Hamburg 2004, str. 415–425.
- Chotěbor, P. 1991: Venkovská feudální sídla a jejich hospodářské zázemí. *Archaeologia historica*, 16/91, str. 179–186.
- Kotyška, V. 1895: *Úplný místopisný slovník Království českého*. Praha.
- Kysilka, K. – Pavlíček, J. 2006: Nástin dějin obce Okrouhlicí Dvořáci se zaměřením na hospodářský a demografický vývoj obce. *Havlíčkobrodsko*, sv. 20, 9–32.
- Machek, V. 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání, Praha.
- Orth, J. – Sládek, F. 1870: *Topograficko-statistický slovník Čech čili podrobný popis všech měst, městysů, vesnic, pak zámků, dvorů, továren, mlýnů, hutí a podobných o samotě ležících stavení, jakož i všech zpustlých hradů a zaniklých osad Království českého*. Praha.
- Petr, F. 1921–1924: Za horní branou. *Hlasy z Posázaví*, roč. XIV (1920–1921), č. 15–17, 19, 20, 22–24, 26, 27, 29, 31, 34, 37, 38, 41–43, 45, 47, 50; roč. XV (1922–1923), č. 3–5, 8, 10, 19, 22–24, 26, 27, 30, 38, 39, 41, 43, 45, 48, 51; roč. XVI (1923–1924), č. 3, 7, 11, 13, 15, 17, 20, 23, 26, 30, 34, 42, 43, 46, 48, 51.
- Rous, P. 1984: Dva nálezy z Havlíčkobrodsko. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové*, roč. XI, č. 1, 93–95.
- Rous, P. 2002: K původu zaniklé vesnice Dvorce u Přibyslavi. *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně-historického povědomí*, č. 2, str. 36–39.

- Rous, P. – Veselý, E. 1981: Archeologické nálezy na území okresu Havlíčkův Brod v letech 1979–1980. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové*, roč. VIII, č. 1, 16–21.
- Slavík, J. 2007: Zaniklý Krahulcův, původně Rousovský dvůr v Žamberku. *Královéhradecko*, 4, str. 389–398.
- Sochr, J. 1989: Havlíčkův Brod v době předhusitské. *Havlíčkobrodsko*, sv. 1, str. 7–34.
- Solař, J. 1861: Registra správní důchodův panství Světelského přepsaná 1591. *Památky. Časopis Musea království Českého pro dějepis hlavně český*, díl IV, str. 91–92.
- Sommer, J. G. 1843: *Das Königreich Böhmen; Btatißtißch=topographißch dargeßtellt, Eilßter Band. Čáslauer Kreis*. Prag.
- Svoboda, L. 1998: Stavební vývoj českých tvrzí, in: Svoboda, L. a kol.: *Encyklopedie českých tvrzí*, I, 1998, str. XI–XXXIII.
- Šimek, E. 1979: Nález jihlavských kontramarek v Okrouhlických Dvořácích, o. Havlíčkův Brod. *Numismatický sborník*, XV (1977–1978), str. 414–416.
- Vařeka, J. – Frolec, V. 2007: Lidová architektura. Encyklopedie. Druhé, přepracované vydání. Praha

Příloha

Vývoj názvu dvora podle kartografických pramenů, topografické literatury a vydaných statistik na příkladu jedné lokality.

HERLIFY, kat. ú. Termesivy

M 1720, M 1764–1783 *Rullhof*, Sch 1787 *Ridlhof*, M 1836–1852, M 1838, So 1843 *Riedelhof*, O–S 1870 *Rydlov*, *Rýdlov (Riedelhof)*, M 1877–1880 *Riedelhof*, M 1877 *Riedlhof*, M 1872–1882 *Ridelhof*, *Riedel Hof*, M 1892 *Rydl*, Ko 1895 *Herlify (Hernnhöfel)*, st 1903 *Herlify*, *Rýdlov*, st 1914 *Riedlův (Hörlify)*, M 1914 *Rýdl*, M 1923, MPK 1927 *Herlify*, M 1942–1943 název chybí, ZM 2009 *HERLIFY*, *Rýdlov*, KM 2009 *Herlify*.

Použité mapy, topografie a statistiky (řazeno chronologicky podle data vydání):

M 1720 = Müllerova mapa Čech, 1720.

M 1764–1783 = I. vojenské mapování – josefské, 1764–1768 a 1780–1783 (rektifikace).

Sch 1787 = Schaller, J. 1787: *Topographie des Koenigreichs Boehmen...*, 6. Časlauer Kreis. Prag und Wien.

M 1836–1852 = II. vojenské mapování – Františkovo, 1836–1852.

M 1838 = mapa stabilního katastru, 1838.

So 1843 = Sommer, J. G. 1843: *Das Königreich Böhmen; ſtatiſtiſch=topographiſch dargeſtellt*, Eilſter Band. Časlauer Kreis. Prag.

O–S 1870 = Orth, J. – Sládek, F. 1870: *Topograficko-statistický slovník Čech čili podrobný popis všech měst, městysů, vesnic, pak zámků, dvorů, továren, mlýnů, hutí a podobných o samotě ležících stavení, jakož i všech zpustlých hradů a zaniklých osad Království českého*. Praha.

M 1872–1882 = Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, sign. MP IV, č. 1, 2, 4, 7, 8: hornické mapy okolí Havlíčkova Brodu vypracované ing. Johannem Hönigerem v letech 1872–1882.

M 1877–1880 = III. vojenské mapování – Františko-josefské, 1877–1880.

M 1892 = „Mapka okolí Něm. Brodu“, in: Ambrož – Blecha 1892, nestránkovaná, resp. nečíslovaná příloha.

Ko 1895 = Kotyška, V.: *Úplný místopisný slovník Království českého*. Praha.

st 1903 = soupis obcí, přidělených osad a samot v soudním okrese Německý Brod podle stavu k roku 1900, in: Kudrnáč, V. (red.): *Úplný adresář politického okresu Německobrodského*. Turnov 1903, str. 9–11.

st 1914 = anonym: *Statistika soud. okresu Něm. Brodského dle posledního sčítání*, in: *Nový průvodce po Německém Brodě*. Německý Brod 1914, str. 66–74.

M 1914 = „Mapka okresu německobrodského“ (nečíslovaná příloha in: *Nový průvodce po Německém Brodě*. Německý Brod 1914).

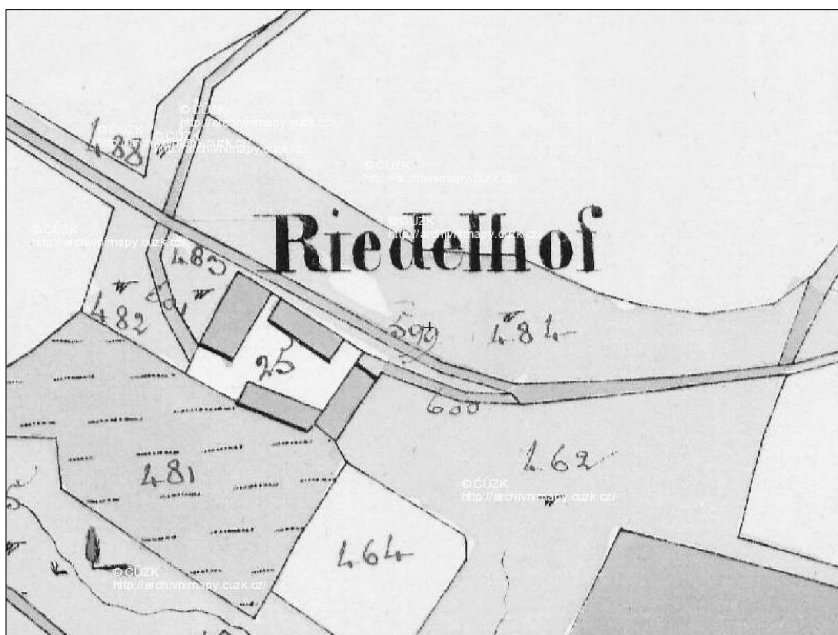
M 1923 = „Mapa okolí Německého Brodu“, nečíslovaná příloha in: Petr, F. – Svoboda, J. 1923: *Průvodce po Německém Brodě a okolí*. Německý Brod.

MPK 1927 = mapa pozemkového katastru vedená od r. 1927 pro různé katastry různě dlouho.

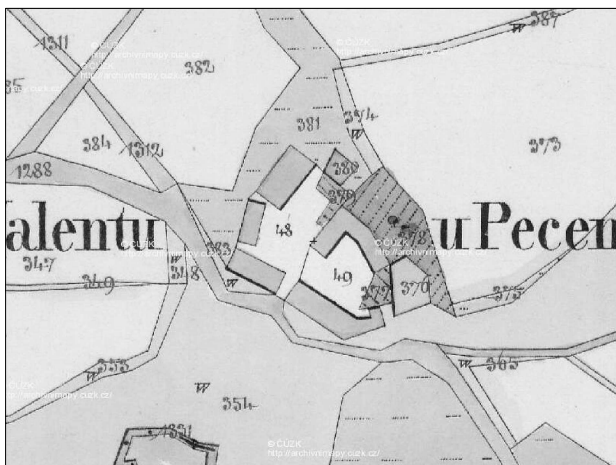
M 1942–1943 = topografické sekce 1:25 000 třetího vojenského mapování, 1942–1943.

ZM = Základní mapa ČR, 1:10 000, různé letopočty vydání.

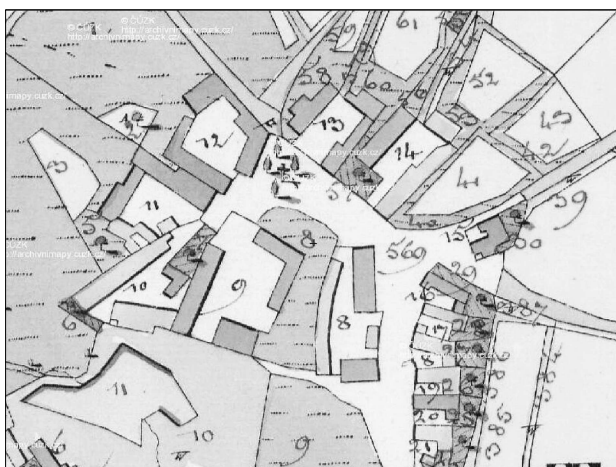
KM 2009 = katastrální mapa aktuální.

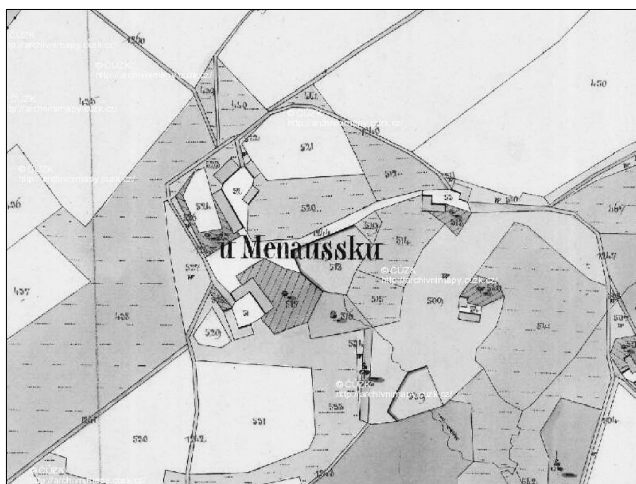
Obr. 1. Riedelhof na mapě stabilního katastru z roku 1838 představuje ukázkou běžného typu čtyřstranného dvora. Po Riedelhofu, který zanikl v prostoru dnešní osady Herlify přibližně ve 3. čtvrtině 19. století, nezůstala žádná viditelná stopa. (<http://archivnimapy.cuzk.cz/>, dále jen M 1838)

Obr. 2. Zdvojený dvůr U Valentů a U Pecenu je dnes podstatně přestavěný, zachoval si však celkový půdorysný rámec. Již celé jedno století je znám pod jménem U Straků. (M 1838)

Obr. 3. Návesní uspořádání dvorů v Termesivech představuje nejstarší jádro vesnice, z něhož vyrostl úzký pruh domkářské zástavby. Prostranství obklopené původními dvory se postupně stalo „starou“ návší, zatímco těžiště života vesnice se (až v průběhu 20. století) přeneslo na novou náves vzdálenou 0,2 km jižně. (M 1838)

Obr. 4. Situace dvorů U Menoušků (k. ú. Havlíčkův Brod) se na mapě stabilního katastru jeví jako pozůstatek po návesním uskupení tří, možná čtyř dvorů. Nelze vyloučit, že zde osada, resp. vesnice buď zanikla, nebo její založení nebylo dokončeno. (M 1838)

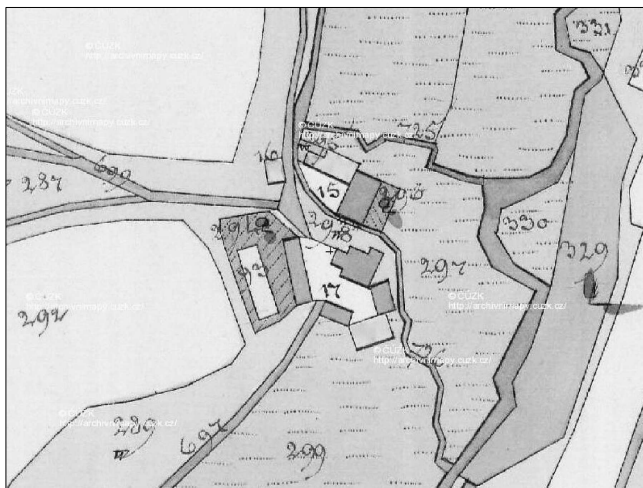
Obr. 5. Polohu dvora Samotina (k. ú. Havlíčkův Brod), který ve druhé polovině 20. století beze stopy zmizel z povrchu krajiny, ozřejmuje průmět mapy pozemkového katastru (1927) do dnešní ortofomapy. (<http://www.kr-vysocina.cz/gis.asp>)

Obr. 6. Také po dvoru U Prchalů, zaniklém někdy ve 3. čtvrtině 19. století, nezůstala v krajině sebemenší hmotná památka. V poli na jeho místě dnes nejsou patrné terénní nerovnosti, rovněž povrchový sběr vyzněl zcela naprázdno. Jak ale dokládá letecký snímek, za příhodných podmínek se půdorys dvora zviditelňuje prostřednictvím půdních, event. porostových příznaků. (<http://www.kr-vysocina.cz/gis.asp>)

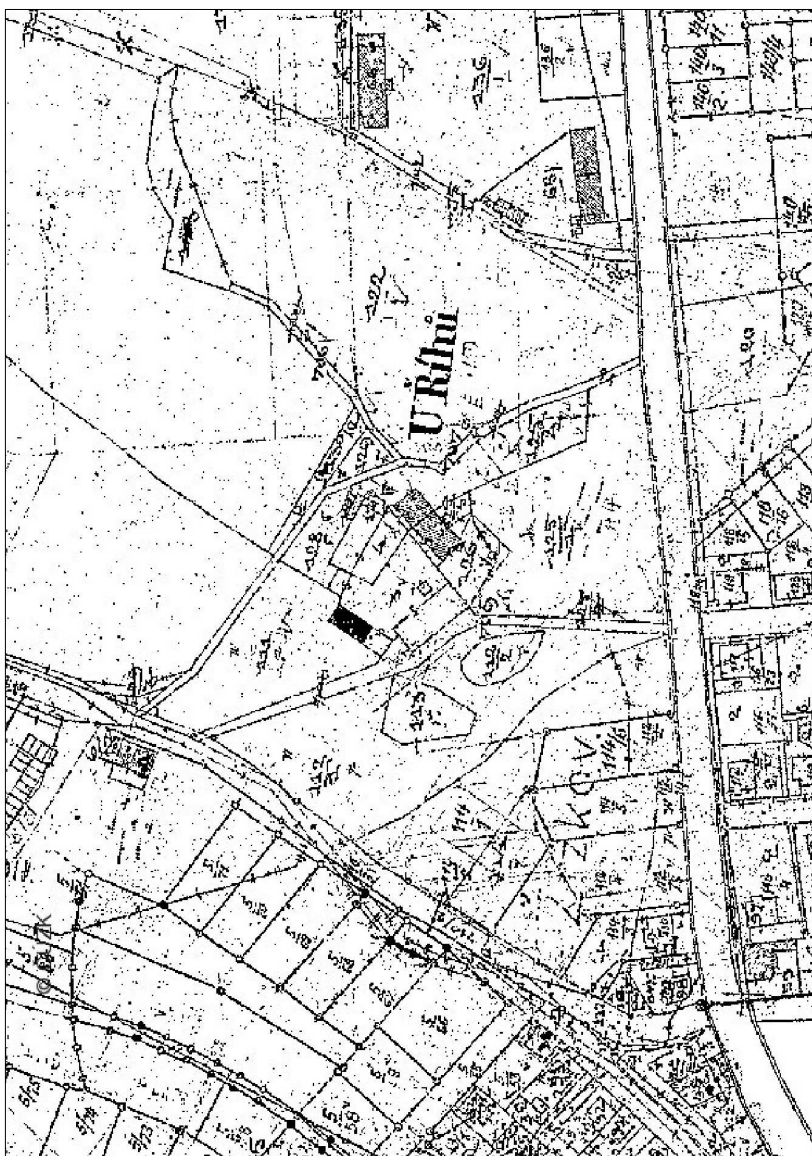
Obr. 7. Nejzákladnější informace o stavebním uspořádání dvorů poskytuje mapa stabilního katastru z roku 1838. Dozvídáme se z ní například, že ve zdvojeném dvoře Pabousek (na někdejším katastru Pohledských Dvořáků) stála polygonální stodola. (M 1838)

Obr. 8. Mlýn kdysi zvaný Ježek s přilehlým dvorem patřil do obce Pohledští Dvořáci. Tato dvojice mlýna a dvora, situovaná v údolí Břevnického potoka a dochovaná již jen částečně, je dnes součástí osady Hamry. (M 1838)

Obr. 9. Dvory Říha (později U Merunků) a Šidlak (dnes Stříbrný Dvůr) byly až do konce 19. století samotami ve volné krajině na katastru Pohledských Dvořáků. Tak je zachycuje např. mapa 1. vojenského mapování z let 1764–1783. (<http://oldmaps.geolab.cz/>)

Obr. 10. Ke dvoru Říha se zástavba německobrodského předměstí Žižkov přibližovala v 1. polovině 20. století, jak ukazuje mapa pozemkového katastru z roku 1927. (<http://www.cuzk.cz/>)

Obr. 11. Poslední letecký snímek zbytku dvora U Merunků (dříve zvaného Říha; k. ú. Havlíčkův Brod) pohlcovaného městem. Dnes jsou již oba poslední objekty, které z někdejší obvodové zástavby dvora zbyly, zbořeny.
(<http://www.mapy.cz/#>)

Obr. 12.

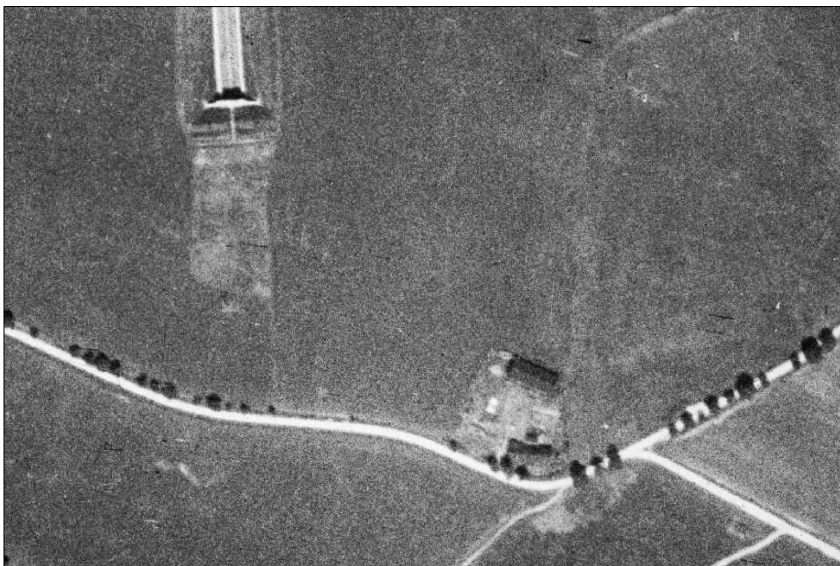
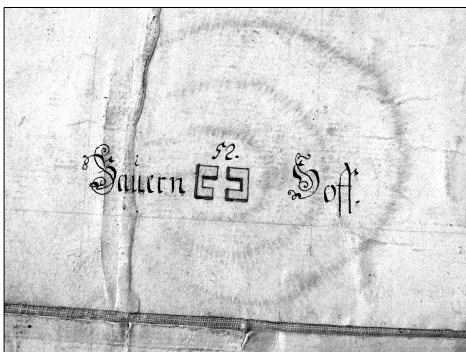
Vchod do obytné části dvora U Vítků (k. ú. Šmolovy) ještě lemují části vzácně dochované kamenného pozdně gotického ostění s motivem přetínaných prutů. Dvůr U Vítků byl až donedávna součástí zdvojeného dvora Vítek a Urban. (foto: autor 2008)

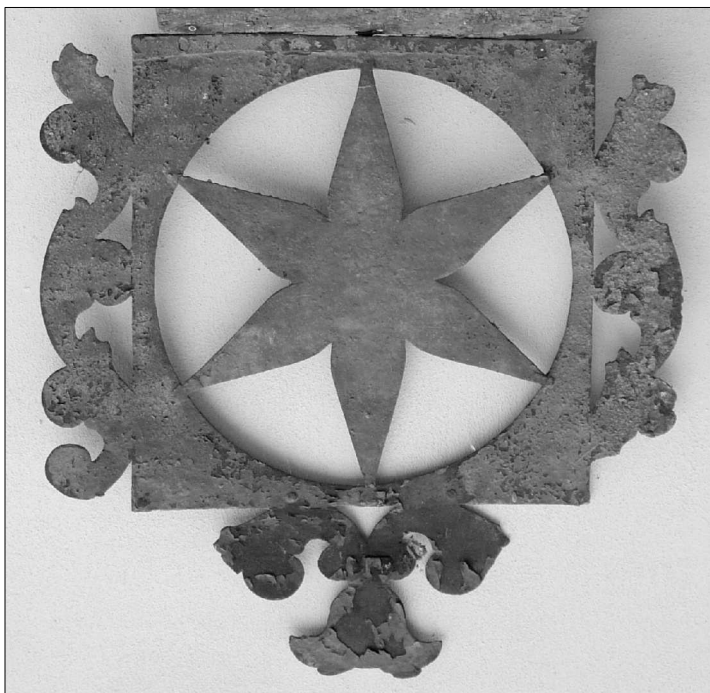
Obr. 13.

Pozoruhodným svědectvím o starobylosti a někdejší výstavnosti Štříbrného Dvora (před tím zvaného Šidlák; k. ú. Havlíčkův Brod) je kamenný pozdně gotický sedlový portál vstupní branky. (foto: Eduard Veselý 2007)

Obr. 14. Schematický zákres dvora U Vítků (k. ú. Šmolovy) na tak zvané Fischerově hornické mapě z let 1773–1777 situuje dvůr na vyvýšeninu, jako by šlo o tvrz. (Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Kutná Hora, Sběrka horních map a plánů, inv. č. 38: mapa stříbrných dolů v okolí Havlíčkova Brodu, 1773–1777).

Obr. 15. Zanikající malá baráková dělnická osada zvaná Strauchovna (k. ú. Termesivý) se na jediné zatím známé fotografii, pořízené při leteckém snímkování v roce 1953, zdánlivě podobá dvoru. V provizorní barákové kolonii žily v první polovině 40. let 20. století rodiny dělníků zaměstnaných na stavbě nedalekého železničního tunelu (ten je na výřezu ze snímku patrný vlevo nahoře). (<http://kontaminace.cenia.cz/>)

*Obr. 16. Plechový znak (vývěšné znamení hostince?) o průměru cca 50 cm uchovávaný ve dvoře U Straků.
(foto: Marek Chvátal 2010)*

KAPLE BOŽÍHO HROBU PŘI AUGUSTINIÁNSKÉM KLÁŠTERU SV. RODINY V HAVLÍČKOVĚ BRODĚ

Tomáš Řepa

Úvod

Kaple Božího hrobu při konventním kostele sv. Rodiny v Havlíčkově Brodě je jednou z několika v českých zemích dochovaných staveb, jejichž předlouhou se stala svatyně vystavěná na údajném hrobě Ježíše Krista v Jeruzalémě. Kult Božího hrobu a s ním i snaha o co nejvěrnější napodobení jeruzalémské kaple nabývala velké intenzity v celé střední Evropě zvláště v době protireformace. Vedle kopií loretánských (resp. einsiedelnských či altöttingských) jej řadíme mezi architekturu barokního multiplikačního historismu.¹ Přestože patří české země v evropském měřítku mezi území s nejvyšším počtem kaplí Božího hrobu, tj. i s rozmanitou formální a ikonografickou typologií, nepodnítilo toto téma doposud snahu o žádnou rozsáhlejší odbornou analýzu, která by po stránce topografické a umělecko–historické zhodnotila význam stavby a zařadila ji do širších dobových souvislostí.²

Historii kaple Božího hrobu v Německém Brodě v jejím počátku poodkrývají zevrubné záznamy dochovaných augustiniánských kronik, které spolu s kronikami dalších augustiniánských konventů sepsal otec Severin á Santa Anna, vlastním jménem Augustin Vačanský, archivář řádu. Anály německobrodských augustiniánů sestávají ze dvou objemných svazků, na kterých otec Severin pracoval až do roku 1733.³ Další prameny, které by ozřejmovaly problematiku havlíčkobrodské kaple Božího hrobu, nejsou k dispozici. Literatura se dotýká stavby

¹ O určitý vhled do problematiky kaplí Božího hrobu v Čechách a na Moravě se pokouším v obhájené diplomové práci, kde jedním z hesel je i kaple Božího hrobu při konventním kostele sv. Rodiny u augustiniánů bosáků v Havlíčkově Brodě. ŘEPA, Tomáš, *Kaple Božího hrobu v Čechách a na Moravě v období baroka*, Olomouc 2010; MS, diplomová práce.

² PANOCHOVÁ, Ivana, *Biblicismy v české architektuře 17. století*, *Umění* LII, 2004, s. 198–217.

³ BUBEN, Milan, *Encyklopedie řádů a kongregací v Českých zemích*, III. díl, 2. svazek, Praha 2007, s. 143.

pouze okrajově a vychází především z uvedených klášterních kronik.⁴ Podrobnějšího zhodnocení se místnímu umění barokní doby dostalo až příspěvky Ivo Kořána uveřejněnými v časopise *Umění* a v muzejním sborníku *Havlíčkobrodsko*, ve kterých autor hledal prostřednictvím architekta kaple přímé inspirační vazby a vřadil stavbu do okruhu santiniovského historismu.⁵ Po vydání zásadní studie k obecnému tématu kaple Božího hrobu autora Martina Biddlea *The Tomb of Christ* v roce 1999, se otevřela cesta k analýze možného inspiračního zdroje, ale i zařazení kaple do středoevropského kontextu. Obě vyvolané problematiky zahrnul do své v roce 2003 publikované dizertační práce německý badatel Michael Rüdiger.⁶

Kaple Božího hrobu v Německém Brodě: historie

Hraběnka Anna Terezie z Pöttingenu (Pöttingu) rozená Michnová z Vacínova za podpory manžela Adama Felixe hraběte z Pöttingenu darovala v roce 1724 konventu 10 000 florénů na výstavbu kaple Božího hrobu. Důvodem tohoto kroku byla pravděpodobně smrt jejich jediného syna Eustacha v témže roce. Augustiniáni za získaný obnos vykoupili od města pozemek a zajistili stavební práce. Darovací smlouvu vyhotovenou v kopii a opatřenou pečeti podepsal otec Konstantin á Sancto Urbano, provinciál německo-české provincie, a otec Tadeáš á Sancto Justino, převor konventu. Již na svátek Početí Panny Marie, tj. 8. prosince následujícího roku, kapli vysvětil žďárský opat Václav Vejmluva za účasti Konstantina á Sancto Urbano, Tadeáše á Santo Justino, podpřevora Timoteje á Desponsatione S. Virginis, hraběcíh donátorů a dalších významných hostů z řad prelátu. K hodině třetí započal úvodní chvalozpěv, řádový řečník

⁴ PETR, František, K dějinám bývalého kláštera v Německém Brodě, *Zprávy městského muzea v Německém Brodě*, 1916, s. 20–21. – OLŠA, J. F., *Z dějin a památností Německého Brodu*, 1935, s. 36–37. Po roce 1989 několik výpravných publikací o městských a regionálních památkách.

⁵ KOŘÁN, Ivo, Umění a umělci baroka v Havlíčkově Brodě, *Umění* XI, 1963, s. 144. KOŘÁN, Ivo, Umění baroka v Havlíčkově Brodě, *Havlíčkobrodsko* VI, 1992, s. 14–15.

⁶ RÜDIGER Michael, *Nachbauten des Heiligen Grabes in Jerusalem in der Zeit von Gegenreformation und Barock*, Regensburg, 2003.

pronesl slavnostní slovo, které posléze doprovodila zpívaná mše, následovaly další chvalozpěvy i na papeže Benedikta XIII. Orsiniho. Slavnost doprovázená hostinami pro pány v klášteře a pro dámy na počest paní hraběnky ve Sloupově domě vyvrcholila „výtečnou hudbou“, resp. ohňostrojem z „metacích strojů“ za zvuků polnic a tympánů. Otec Severin nás spravuje také o zakládací listině, jejíž text do kroniky opsal. Pergamen uschovaný do čtvercové cínové schránky byl uložen pod oltář doprostřed pod kamennou podlahu kaple.

Aby právě vysvěcená kaple Božího hrobu mohla sloužit plně svému účelu, byla opatřena mnohými dary. Adam z Pöttingenu věnoval kalich s nápisem MEMENTO MEI ADOLPHI COMITIS DE PÖTTING. Kapli byla darována malá červeně zdobená monstrance, stříbrné nádoby na olej, stříbrné lampy ve tvaru srdce, šest svíček pro oltářní svícny, oltářní obraz namalovaný mistrem Kulikem z Prahy s blíže nespécifikovaným námětem. Vstup do kaple flankovaly v Praze vyřezané vysoké polychromované dřevěné sochy zpodobňující sedm pašijových zázraků Ježíše. Pro mše v kapli sloužila také dalmatika vyzdobená zlatými stuhami.

Myšlenkou výstavby kaple se augustiniáni – bosáci v Německém Brodě pravděpodobně zabývali od počátku, kdy se zhmotnily jejich snahy o výstavbu kostela a konventu.⁷ Poutní kaple v rámci jednotlivých konventů spravovaly všechny řádové fundace. Pro žebравý řád takového poutní zastavení často představovalo důležitý finanční zdroj. Rozhodnutí o založení právě kaple Božího hrobu mohlo být inspirováno mateřským klášteřem Na Zderaze v Praze, odkud roku 1674 augustiniáni do Německého Brodu přišli. Zde již od roku 1643 stála jedna z prvních kopií jeruzalémské kaple Božího hrobu v českých zemích.

Kaple v Německém Brodě přiléhá k severní stěně konventního kostela sv. Rodiny. V českých zemích známe podobné příklady přístavby v Olomouci u kostela Neposkvrněného početí Panny Marie, Drahorazi u Kopidlna při kostele sv. Petra a Pavla, z pražského kostela sv. Petra a Pavla při konventu Strážců Božího hrobu nebo

⁷ PETR, František, K dějinám bývalého kláštera v Německém Brodě, *Zprávy městského muzea v Německém Brodě*, 1916, s. 9–18.

z moravských Pavlic při kostele sv. Filipa a sv. Jakuba, kde ovšem kaple navazuje na presbytář v hlavní ose, a také v Brně u dominikánského kostela sv. Michala.

Kaple Božího hrobu v Havlíčkově Brodě: rekonstrukce

Kaple dodržuje původní a v Čechách rozšířené pojetí jeruzalémské stavby. Na obdélném půdorysu zakončeném polygonálním presbytářem vyrůstá slepá arkádová soustava nesená deseti polosloupky v toskánském slohu, jež zvýrazňují vnější plášť kaple, tj. kopírují prostor pohřební komory. Nad každým lomeným obloukem arkády je proražen větrací otvor, dnes zazděný. Kapli dominuje protáhlá baldachýnová edikula na šesti sloupcích, vyrůstající přímo nad Kristovým hrobem. Cihlové jádro stavby pokrývají zvnějšku žulové desky. Ty doprovází v pravidelných sloupcích opakující se ornament na koso postavených prolamovaných čtverců připomínající stejnoramenný kříž či čtyřlist. Žulovým ostěním hlavního portálu (z lodě kostela) se vchází do prostorné a díky čtyřem protějškovým oknům značně osvětlené valeně sklenuté předsíně – Andělské kaple, jež ve dvou třetinách prostory přechází v apsidu. V ose hlavního vstupu procházíme z předsíně těsným žulovým portálkem, který podle dochovaných pantů oddělovala pravděpodobně mřížka, do v kontrastu s Andělskou kaplí potměšlé komory Božího hrobu. Samotný Kristův hrob uvozuje ve valeně klenuté prostora podélná žulová deska po pravé straně. Sádrová socha ležícího Krista na desce pochází z 19. století, kdy pravděpodobně nahradila původní. Nezbytnou součástí svatyně bývala doprostřed předsíně situovaná žulová krychle imitující kámen, který při své návštěvě Svaté země popsal šlechtic Kryštof Harant z Polžic a Bezruč slovy: „... *na zemi v té kaple leží kus kamene čtverhranného, tři čtvrti lokte Pražského zdýlí, tolik zšíří, a zvýší jednoho lokte, právě před dveřmi sklípku hrobu božího; pravili nám, že by na něm anděl páně seděti měl, když se po z mrtvých vstaní Mariím ukazoval...*“⁸ Kamenná krychle, která má v havlíčkobrodském případě shodné délky stran jako reliéfní ornament čtyřlistu, bývala osazována dřevěnou plastikou anděla nebo plačící Máří Magdalénou

⁸ HARANT, Kryštof, Křištofa Haranta z Polžic cesta do Země svaté a do Egypta I, Praha 1854, s. 128.

(dochováno v kapli Božího hrobu ve Voticích). Otázkou pravděpodobně zůstane umístění oltáře, který žďárský opat Václav Vejmluva světil, i celkové vybavení interiéru. Pokud bychom nahlédli do jiných kaplí Božího hrobu, jejichž výzdoba se, i když často až z 19. století, dochovala, shledali bychom, že socha ležícího Krista, pokud nechyběl oltář, se často nacházela na podlaze. Věřící se v Božím hrobě modlili nejen ke Kristovi, ale i k oltáři – kříži flankovaném dvěma klečícími anděly situovaném na kamenné desce nad ním. Oltář nebo oltáře mohly být zavěšeny také na stěnách předsíně. Interiérová nástěnná malba imitující skálu či architekturu Kristova hrobu zde není patrná. V předsíni výmalbu potvrdily nálezy nepatrných zbytků barevných nánosů v klenbě.⁹ Jak v předsíni, tak i v hrobové komoře se zachovaly háky pro ukotvení provazů, na kterých visely olejové lampy. Na našem území unikátní příklad větracího systému Andělské kaple dokládají průduchy vybíhající z bočních stěn a z valené klenby.

***Jest prý to věrná kopie Božího hrobu jerusalémského*¹⁰**

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, kapli provází výrazná vnější reliéfní výzdoba. Havlíčkobrodská kaple se od ostatních kaplí Božího hrobu liší právě tímto netypickým dekorem. Zejména ve středoevropském kontextu, kde se architektura kopie jerusalémské kaple šířila a dochovala nejvíce, nenajdeme podobný příklad. Kde hledat původ této ojedinělé koncepce? K výstavbě kaple byli povoláni pražský stavebník Antonín Václav Spannbrucker a kameník Julius Rauer. Zastavme se u prvního z nich. Jeho otec Filip Spannbrucker působil na šlikovském panství ve východních Čechách, kde je v letech 1704–1705 zaznamenán jako stavitel kostela sv. Jakuba Většího

⁹ „Ve vlastním Božím hrobě nebyly zjištěny prohlídkou s restaurátorem ak. mal. J. Altem žádné zbytky fresek ani výmalby. V zaklenuté předsíni před Božím hrobem jsou zbytky původní výzdoby případně fresky v klenbě a ve vrcholu konchy před vchodem do Božího hrobu.“, viz: Havlíčkův Brod – klášterní kostel sv. Rodiny – stavební úpravy v Božím hrobě – odborné vyjádření, PÚ Pardubice, 5. 12. 1994.

¹⁰ Citát viz AMBROŽ, Engelbert, BLECHA, Dominik, *Úplný adresář – Dějiny a památnosti města Německého Brodu*, Německý Brod, 1892, s. 85.

v Kopidlně (snad podle plánů Jana Blažeje Santiniho).¹¹ V nedaleké obci Drahoraz od roku 1698 stála zdařilá kopie kaple Božího hrobu, kterou nechal postavit majitel panství František Josef hrabě Šlik. Filip Spannbrucker se Santinim, architektem, který je spjat s projektem pražské kaple Božího hrobu při kostele sv. Petra a Pavla kláštera Strážců božího hrobu Na Zbořenci v letech 1715–1721 a s kaplí shodného tvarosloví při poutním areálu Panny Marie Vítězné na Bílé Hoře, spolupracoval na stavbě kaple sv. Anny v Panenských Břežanech v letech 1705–1707.¹² Avšak drahorazskou ani „santiniovské“ kaple nelze považovat za přímé podněty kaple havlíčkobrodské. Přihlédnout nelze ani ke kapli v Praze Na Zderaze, dnes zbořenou, neboť chybí archivní prameny, které by odkryly její pravou podobu.¹³

Z rytin, které doprovázely ve své době velmi populární cestopisy do Svaté země, a z traktátů podrobně se věnujících architektuře svatých míst jasně vyplývá, že původní kaple Božího hrobu v Jeruzalémě podobný ornament nenesla. Do Evropy se však dostával obraz kaple Božího hrobu také ve formě zmenšených modelů, který si poutníci kupovali ve Svaté zemi jako suvenýr. První zmínky o miniaturách ve tvaru kaple Božího hrobu nebo jeslíček vyráběných v dílnách křesťanských komunit usazených v Betlémě pocházejí z konce 16. století;¹⁴ výroba a prodej upomínkových předmětů

¹¹ VN, PV [NAŇSKOVÁ, Věra, VLČEK, Pavel], heslo Spannbrucker Filip in: VLČEK, Pavel (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004, s. 610. Nově se Filipem Spannbruckerem zabývá RYCHNOVÁ Lucie v diplomové práci obhájené v roce 2008.

¹² KOŘÁN, Ivo, Santini a Brokof Na Zderaze, *Umění XXXVI*, 1997, s. 206. – HORYNA, Mojmír, Neznámé pražské dílo Jana Blažeje Santiniho, *Umění XXXI*, 1983, s. 247–258.

¹³ Titulnímu listu modlitební knížky *Freytags Andacht Der Capellen des H. Grabs bey den Augustinern Baarfussern Zur S. Wenzel in der Newen Stadt Prag*, vydané v Praze v roce 1652, dominuje rytina kaple Božího hrobu. Jeho autor augustinián fr. Henricus á Santo Petro se pravděpodobně inspiroval obrazem zderazské kaple; viz *Sión – Jeruzalém – Praha*, katalog výstavy, Praha 2001, č. kat. 60.

¹⁴ BAGATTI, Bellarmino, The Workers in Mother-of-Pearl., in: Bernardino Amico, *Plans of the Sacred Edifices of The Land*, Jerusalem

představovaly často jeden z mála jejich příjmů. Model kaple se do současné doby dochoval jen v několika exemplářích. Je třeba uvážit, že samotná výroba předmětu nebyla jednoduchá a cena za něj byla nad možnosti mnoha poutníků.¹⁵ Jednu z těchto miniatur chová například Ashmolean Museum v Oxfordu.¹⁶ Velmi podobný model, ale s bohatším dekorem, je vystaven u kaple Božího hrobu v rakouském Henndorfu nedaleko Salzburgu¹⁷ (dnes je v torzálním stavu bez střechy s baldachýnovou edikulou). V českých zemích se podobný model pravděpodobně také vyskytoval: v latinsky psané farní kronice obce Pavlice se dozvídáme, že „uschovává se tu [v tamní kapli Božího hrobu] také stará stola [štola](?) uložená v dřevěné krabici v podobě Božího hrobu.“

Zejména zdobná intarzie oxfordského modelu nápadně připomíná prakticky stejnou ornamentiku použitou na kapli v Havlíčkově Brodě.¹⁸ Je více než zřejmé, že architekt Spannbrucker měl k dispozici podobný model a jeho dekorem se nechal přímo inspirovat. Na modelu jsou čtyřlísty rozvinuté i na střechu a hlavní průčelí. Havlíčkobrodskou kapli, která lícuje s vnitřním obvodovým zdívem kostela, v průčelí původně zvýrazňovala nástěnná malba, jež pravděpodobně nekorespondovala s opakujícím se dekorem na bočních stěnách

1953, s. 12–13. Nejnověji se tématem zabývá Michele PICIRILLO v *La Nuova Gerusalemme, Artigianato Palestinese al servizio dei Luoghi Santi*, Torino 2007.

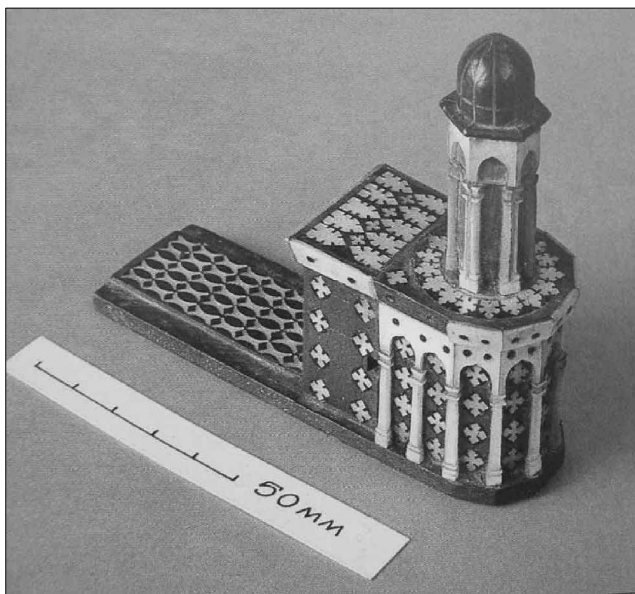
¹⁵ BAGATTI, Bellarmino, Life, in: Elzear Horn, *Ichnographiae Monumento-rum Terrae Sanctae (1724–44)*, Jerusalem 1962, s. 3–4.

¹⁶ BIDDLE, Martin, *The Tomb of Christ*, Stroud 1999, s. 43.

¹⁷ Nápisová deska na místě menzy v Božím hrobě říká: „Dieses Modell oder kleine heilige Gräblein, haben die Paters Franziskaner zu Jerusalem gemacht, alldorten an den wahren heiligen Grab Christi anberichtet und nachher ihro Gnaden dem Hr. Entzigner von Enzing kaiserlicher Saliter und Pulver Inspektorn vereht, welcher dasselbe in grossen Ehren gehalten, endlich vor seinem Absterben in dieses von ihm erbaute und gestiftete heilige Grab Christi zu besserer Verehrung hat einsetzen lassen. Anno 1722.“ Viz MAYR, Veronika, *Die Barocken Heiliggrabkapellen in Österreich*, Diplomarbeit, Innsbruck 1995, s. 29–30, 91–93.

¹⁸ Viz RUDIGER (pozn. 5), str. 52–53.

kaple.¹⁹ Shodné jsou i kulaté větrací otvory nad lomenými oblouky slepých arkád, které se v takové pravidelnosti na jiných dochovaných kaplích nevyskytují. Tezi o přímých vazbách podporuje i stejné členění a navázání Andělské kaple a hrobové komory, a zvláště pak ve srovnání se samotným tělem kaple značně vysoká a štíhlá baldachýnová edikula, která je v kontextu českých kaplí Božího hrobu jedinečná. V této souvislosti je nutné zmínit i shodný tordovaný polosloupek na západní straně, jenž uvozuje řadu slepých arkád. Že se architekt nedržel přísně jen jedné předlohy, to dosvědčují drobné odlišnosti od modelu, k nimž patří zdvojené sloupky nesoucí baldachýnovou vížku nebo nahrazení jedné žulové desky s reliéfním čtyřlístem okenním otvorem (na modelu je okno posazeno mezi ornamenty, aniž by narušovalo jejich opakování).

Obr.1. Model kaple Božího hrobu, 17. stol. Podle Martin Biddle, *The Tomb of Christ*, Phoenix Mill 2000, s. 43. Foto: John Crook

¹⁹ „Oproti tomu byl proveden transfer fragmentů nástěnné malby, na vstupní stěně do božího hrobu,“ viz Zápis o dílčí kolaudaci restaurátorského díla v klášterním kostele v Hlavíčkově Brodě dne 9. 10. 1972.

Rozměry detailně vyvedených modelů, kterým po odklopení stříšky s baldachýnovou edikulou nechyběl ani schematicky zpracovaný interiér s kamenem pomazání v předsíni a náhrobní deskou, nebyly náhodné: betlémským dílnám patrně poskytl přesné zaměření kaple františkán Bernardo Amico, který v té době působil v Jeruzalémě jako kvardián.²⁰ Amico využil svého postavení i dlouhodobějšího pobytu ve Svaté zemi k podrobnějšímu popsání a zakreslení míst, která jiným, zejména křesťanským poutníkům, zůstávala často nepřístupná kvůli muslimské správě. Své závěry shrnul v traktátu věnovaném králi Filipu III.²¹ Práce se stala jedním z důležitých písemných a obrazových pramenů pro šíření multiplikační architektury kaple Božího hrobu v Evropě.

Kaple Božího hrobu: Rohrbachův oltář Pěti ran Kristových

Jako nedílnou součást kaple Božího hrobu musíme vnímat oltář Pěti ran Kristových zastupující průčelí a vstup do svatyně. V první polovině 18. století pověřili augustiniáni sochaře Ignáce Rohrbacha výzdobou klášterního kostela. Ten kromě návrhu hlavního oltáře a kazatelen vytvořil také dva rozměrné protějškové oltáře Pěti ran Kristových (sv. Kříže) a sv. Jana Nepomuckého. Klášterní kronika zmiňuje v roce 1738 sochaře při práci na baldachýnu pro oltář sv. Kříže, za kterou dostal 25 zlatých. Aby Rohrbach udržel architektonickou jednotu všech protilehlých oltářů a jejich symetrii v rámci interiéru kostela, koncipoval levý oltář zasvěcený Pěti ranám Kristovým, kterým nahradil stávající oltář sv. Salvátora, jako iluzivní kulisu.²² Tou byl ovšem nucen zcela zakrýt průčelí a vstup do kaple Božího hrobu. Původní vstupní portál do kaple zůstal respektován a navíc byl zdůrazněn barevným orámováním v přístěnné desce oltáře. Aby však Rohrbach neporušil jednotné schéma všech čtyř bočních oltářů kostela, schoval ho za předsazenou oltářní menzu s dvěma bočními relikviáři a středovou predelou s reliéfní řezbou Ukřižování.

²⁰ Viz AMICO (pozn. 13), str. 13.

²¹ AMICO, Bernardo, *Trattato delle Painte et Imagini dei Sacri Edificii di Terra Santa*, Jerusalem 1620.

²² Oltář sv. Salvátora, jehož podobu neznáme, mohl být součástí nástěnné malby nad vstupem do hrobu, případně ji, stejně jako nový oltář, překrýval.

Vchod do kaple vyřešil dvěma postranními vykosenými vstupy spojujícími vlastní stěnu oltáře s předsazenou menzou.

Závěr

Kaple Božího hrobu v Havlíčkově Brodě byla postavena podle klasického tvaru jeruzalémské stavby, čímž se zejména v Čechách připojuje k mnoha dalším ve stejném duchu koncipovaným kaplím vycházejícím zhruba z půdorysu Amicova plánu. Naopak odchylení se od klasického výtvarného pojetí, které bychom mohli přičítat odvážnosti stavebníka nebo architekta havlíčkobrodského Boží hrobu, či dokonce vlivu ždárského opata Václava Vejmluvy, nás přibližuje k dobovému vnímání a přístupu k historizující architektuře. Snaha o co nejpřesnější ztvárnění kaple mohla v tomto případě vést k názoru, že předloha – miniaturní model importovaný přímo ze Svaté země – byla zhotovena přesně podle vzoru jeruzalémské svatyně. Takto posuzovaná „pravost“ rozšiřuje diskuzi na téma dobového vnímání původnosti multiplikační architektury a přístupu k ní a zároveň obohacuje míru jejích inspiračních zdrojů ve středoevropském kontextu.

MASOPUST NA HAVLÍČKOBRODSKU¹

Věra Holendová

Úvod

Havlíčkobrodsko náleží do etnografického regionu Horácka vymezeného na základě specifických etnografických znaků – kroje, zvyků a způsobu života, které se leckde dochovaly až do 1. poloviny 20. století. Ve výročních obyčejích se některé zvláštnosti uchovávají i v současnosti. Jsou převzaté od předků, někde se stávají inspirací sousední kraje, jinde se při výročních obyčejích utváří nová tradice ovlivněná moderním způsobem života. Výroční obyčeje hrají dnes odlišnou úlohu než v předchozích dobách, vypovídají však mnohé o lidské pospolitosti i o kraji, kde se tyto obyčeje udržují. Masopust na Havlíčkobrodsku je a byl slaven v hojné míře. Minulost slavení masopustu a dalších výročních obyčejů na Havlíčkobrodsku je možné poznat jen velice kuse. Větší zájem o folklór se začal probouzet až v období romantismu a souvislé zkoumání zvyků a tradic je data ještě pozdějšího. V našich zemích poprvé shrnul útržkovité poznatky o zdejších obyčejích Čeněk Zíbrt v knize *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní*.²

Čeněk Zíbrt je důležitý pro naši etnografii také založením (spolu s Luborem Niederlem) významného časopisu *Český lid*, do kterého nechal přispívat nadšené zájemce o národopis z Čech, Moravy i Slezska. Nalezneme zde i několik článků vážících se k Českomoravské vrchovině. Kromě *Českého lidu* začala být především v době první republiky vydávána národopisná periodika regionálního zaměření. Pro Havlíčkobrodsko je nejdůležitější časopis *Zálesí*, ve kterém nalezneme zajímavé články o lidových obyčejích, folklóru, tradičních řemeslech, říkadlech, krojích a další. Časopis byl

¹ Článek vychází z autorčiny bakalářské práce *Masopust na Vysočině*, která je dostupná na www.ff.zcu.cz.

² ZÍBRT, Čeněk: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Praha, Nakladatelství Jos. R. Vilímka, 1889, s. 21–45. První doklady o masopustu nalézá Zíbrt ve 13. století. Pro každé další století je v literatuře či pramenech doklad o konání masopustních oslav v našich zemích až do současnosti.

vydáván v Humpolci a jeho název označuje kulturní region kolem Humpolce – tzv. humpolecké Zálesí. Časopis vydávala učitelská jednota v Humpolci Budeč od roku 1919 do roku 1948.

V druhé polovině 20. století se práce etnografická soustředila do regionálních muzeí a na odborné pracoviště akademie věd³ a do Ústavu lidového umění ve Strážnici (dnes Národní ústav lidové kultury)⁴. V Ústavu lidového umění ve Strážnici působil etnograf Václav Frolec, jenž se ve svém širokém vědeckém záběru dotkl i výročních obyčejů, ke kterým vydal důležité publikace. V roce 1979 vyšla ve spolupráci s Josefem Tomšem kniha *Masopustní tradice*, o tři roky později byl vydán pod vedením Václava Frolce sborník příspěvků *Výroční obyčeje* a v roce 1988 redigoval též autor knihu *Obřadní obchůzky*.⁵ Ve sborníku *Výroční obyčeje* je zveřejněna stať o masopustu v okrese Pelhřimov a Jihlava od Heleny Bočkové s názvem „Výroční obyčeje na jihu a západě Českomoravské vrchoviny“. Stať shrnuje ve stručnosti historii slavení masopustu v obou okresech a zaměřuje se na současný stav slavení masopustu v druhé polovině 70. let 20. století. Příspěvky autorů ve sborníku *Výroční obyčeje* a především jeho úvodní část vycházejí z průzkumu z let 1978–1979, kdy byly národním výborům v Čechách, na Moravě a ve Slezsku rozesílány dotazníky týkající se jednotlivých svátků a zvyků v průběhu roku.

Podobný průzkum probíhá i v současnosti. Pořádá ho Národní ústav pro lidovou kulturu ve Strážnici a v jednotlivých krajích ho zprostředkovávají pověřená pracoviště. Průzkum vychází z vládního usnesení č. 571 ze dne 11. června 2003 o *Koncepci účinnější péče o tradiční lidovou kulturu*. V roce 2008 se dotazník týkal obyčejových

³ Etnologický ústav AV ČR, před rokem 1999 ústav pro etnografii a folkloristiku Československé akademie věd vznikl v roce 1954 sloučením Kabinetu pro lidovou píseň a Kabinetu pro národopis. Viz <http://www.eu.cas.cz/old/history.html>

⁴ Viz <http://www.nulk.cz/>

⁵ FROLEC, Václav – Tomeš, Josef (ed.): *Masopustní tradice*. Brno, Blok, 1979; Frolec, Václav (ed.): *Výroční obyčeje. Současný stav a proměny*. Brno, Blok, 1982; FROLEC, Václav: *Obřadní obchůzky*. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, Ústav lidového umění ve Strážnici, 1988

tradic a obyčejů rodinného cyklu. V některých muzeích doplňují odborní pracovníci informace získané na základě dotazníků vlastním průzkumem, někde probíhá průzkum obyčejů dlouhodobě a je neustále doplňován. Přímou na Havlíčkobrodsku však nebyl v minulosti žádný rozsáhlý a cílený odborný průzkum ohledně obyčejových tradic učiněn a o současném stavu masopustu v tomto regionu jsou k dispozici pouze informace z dotazníků Národního ústavu pro lidovou kulturu. Dílčí poznatky shromažďuje Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, delší dobu se též obyčejí a dalšími etnografickými jevy na Havlíčkobrodsku zabývá ve svém volném čase kronikář Slavníče pan Dušan Naňák.

Minulost slavení masopustu na Českomoravské vrchovině lze poznat z regionálních publikací, z historických pramenů a z pozůstalosti vlastenců, kteří se zajímali o zdejší folklór. Na Horácku vynikly tyto osobnosti: Karel Václav Adámek (1868–1944), zabývající se Hlineckem, Břetislav Rérych (1872–1936), popisující Polensko, a Anna Jahodová-Kasalová (1848–1917), patriotka havlíčkobrodského regionu. Informace o masopustu z pozůstalosti Břetislava Rérycha shrnula ve svém článku *Masopusty na Horácku dříve a nyní* Dana Nováková.⁶

Masopust na Vysočině

Podle *Lidové kultury – národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* rozumíme pod pojmem masopust lidovou slavnost maškar obřadního charakteru nebo období od Tří králů do počátků předvelikonočního půstu nebo jméno hlavní postavy vystupující v masopustních hrách.⁷ Slovo „masopust“ označovalo v církevní slovanštině čtyřicetidenní půst před Velikonocemi a podobně v jiných slovanských jazycích značí obdobné slovo „půst“. V češtině a polštině se však vztahuje k pravému opaku. Buď mohlo takové spojení vzniknout odvozením slova „půst“ od „pustiti – dopustiti“, tj. povolití maso anebo jako kalk italského slova „carnevale“ – „odlož maso“,

⁶ NOVÁKOVÁ, Dana: *Masopusty na Horácku dříve a nyní*. In Vlastivědný sborník Vysočiny, Jihlava 2006, s. 143–159.

⁷ Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, 2. díl. Praha, Mladá fronta, 2007, s. 539.

tj. že se maso musí na konci tohoto období odložit, opustit.⁸ Kromě pojmu masopust se setkáváme v některých oblastech s označením ostatky. Pod slovem „ostatky“ je míněno buď celé masopustní období anebo jen jeho poslední dny. Bohuslav Pernica, který se zabýval masopustem na Horácku, odvozuje pojem „vostatky“ či „ostatky“ od slova „vostatek“ či „ostatek“, kterým byly míněny zbytky jídel, respektive zbývající zásoby po dlouhé zimě. Vedle toho pojem označoval i zbývající, ostatní, tj. poslední dny před půstem.⁹

Nejstarší zmínku o slavení masopustu v Čechách bychom našli v poznámkách Itala Henrica de Isernia, který sloužil na dvoře krále Přemysla II. Otakara.¹⁰ Více zpráv o masopustu je zachyceno ve 14. století, kde již nacházíme hlavní prvky slavení masopustu, které se dochovaly až do dnešních dnů – nošení převleků, hodování, zpívání písní a dokonce i pojídání koblih.¹¹

V dalších obdobích se zmínky o masopustu množí. V novověku se k masopustu přidružuje nový prvek, jímž je hraní masopustních divadelních her. Jedním z novověkých autorů masopustních her byl Václav František Kocmánek, který působil mj. i v Německém Brodě. Narodil se roku 1607 v Čáslavi v evangelické rodině, školu navštěvoval v rodném městě, poté v Praze a Uherském Brodě, studia dokončil jako bakalář na pražské univerzitě.¹² Roku 1627 přestoupil na katolickou víru, což mu umožnilo působit jako učitel na českých školách. Učil v Německém Brodě a v Ledči nad Sázavou a od počátku 40. let 17. století až do své smrti v roce 1679 působil v Praze, kde byl kantorem a později regenschorim. Václav František Kocmánek psal příležitostné práce, zejména pro potřeby učitelů, a vedle toho se po něm zachovalo několik humorných prací. Ve 40. letech sepsal několik

⁸ MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1968, s. 353.

⁹ Tamtéž, s. 36.

¹⁰ ZÍBRT, Čeněk: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Praha, Nakladatelství Jos. R. Vilímka, 1889, s. 21–22.

¹¹ Popis masopustu v tomto období nacházíme u Tomáše Štítného ze Štítného. Tamtéž, s. 23.

¹² HRABÁK, Josef: *Václav František Kocmánek*. In: KOCMÁNEK, Václav František: *Sedm interludií*. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1953.

interludií, z nichž je do dnešních dnů zachováno sedm. Některá z nich byla hrána právě v masopustním období a objevují se v nich témata charakteristická pro masopustní hry: opilství, jídlo a námluvy. Nemáme doloženo, že by se tyto hry hrály v Německém Brodě či v Ledči nad Sázavou, sepsány byly až v Praze a zde se zřejmě i inscenovaly. Podle obsahu her bychom však mohli usuzovat na inspiraci maloměstským prostředím v Německém Brodě anebo v Ledči nad Sázavou.

Z doby novověku máme bohužel jen málo zmínek o masopustu na Vysočině. Zřejmě nejstarší zmínka o slavení masopustu na Vysočině pochází z roku 1601. Jde o mravokárný přípis hejtmána městské radě ve Velké Bíteši.¹³ Více zpráv o masopustu pochází až z 19. století. Z této doby se nám dochovala tradiční masopustní hra z Třebíče, která byla hrána podle Karla Křivého v první polovině 19. století v posledních masopustních dnech. Karel Křivý hru uveřejnil v Českém lidu v roce 1899.¹⁴ Masopustní hra z Třebíče znázorňuje tradiční masopustní obřad pochovávání Masopusta. Někde byl pochováván Bacchus a někde basa. Tento obřad je doložen na celém území Vysočiny.

Podrobný popis masopustu na Vysočině z 19. století nám po sobě zanechal Břetislav Rérych, učitel v Polné. Jeho poznámky o masopustu, dnes uložené v Muzeu Vysočiny Jihlava – pobočka Polná a v soukromých sbírkách, jsou co do svého rozsahu zcela ojedinělé.¹⁵ Rérych popisuje především poslední dny slavení masopustu od Tučného čtvrtka po Popeleční středu.¹⁶ V jeho pozůstalosti nalezneme i oblíbené masopustní popěvky:

¹³ TIRAY, Jan: *Dějiny města Velké Býteše*. Velká Bíteš, Město Velká Bíteš ve spolupráci s Městským muzeem ve Velké Bíteši, 2007. Reprint díla z roku 1882.

¹⁴ KŘIVÝ, Karel: Masopustní hra z Třebíče. In *Český lid*, roč. 8. Praha, F. Šimáček, 1899.

¹⁵ RÉRYCH, Břetislav: rukopisné poznámky o masopustu na Polensku. Muzeum Vysočiny Jihlava – pobočka Polná, č. př. 49/99/10.

¹⁶ NOVÁKOVÁ, Dana: Masopusty na Horácku dříve a nyní. In *Vlastivědný sborník vysočiny*, roč. 15. Jihlava, Muzeum Vysočiny Jihlava, Moravský zemský archiv Brno, 2006, s. 143–157.

*„Masopust, masopust, jen mě holka nevopust,
nevopust mě do půl noci, dej na starost všechno otci.
Masopust, masopust, jen mě holka nevopust,
nevopust mě až do rána, však to doma správi máma.
Masopust, masopust...
Dneska pudem tancovati, Bakusovi zazpívati
Masopust, masopust...“¹⁷*

Další zmínky o masopustu na Vysočině jsou méně obsáhlé. Nalezneme je v práci Čenka Zíbrta *Veselé chvíle v životě lidu českého* a v časopise *Zálesí*.

U Zíbrta nacházíme stručnou zmínku o masopustní přípravě jídel na Vysočině. Na Horácku smažila v neděli před Popeleční středou hospodyně šišky z vejražky a v úterý smažila bílé šišky, věnce a křupance.¹⁸ Všechna jídla byla de facto obdobou koblih, z kynutého anebo nekynutého těsta se připravovaly různé tvary a ty se pak smažily. Vše se připravovalo z nejkvalitnější mouky neboli tzv. vejražky. Jednalo se o mouku vzniklou prvním mletím žita. Křupance neboli křehotiny byly typickým pokrmem na Horácku. Připravovaly se z mouky, másla, vajec a vody. Těsto se vyválelo a vykrajovaly se z něj čtverce, které se smažily a obalovaly v cukru.¹⁹ Jídlem byli hoštěni muzikanti, maškary a chasa, která dostávala vedle toho v úterý odpoledne od hospodářů i oves. Vše se pojídalo až na Popeleční středu. Chasníci s sebou nosili kořalku, kterou nalévali ve všech domácnostech, kam zavítali. Někdy je doprovázeli muzikanti, někdy však chodili bez hudebního doprovodu, protože o muzikanty byla v době masopustu nouze.²⁰

V časopise *Zálesí* máme též popsán charakteristický masopustní zvyk, který obvykle masopustní veselici uzavíral – pochovávaní

¹⁷ Tamtéž, s. 144.

¹⁸ ZÍBRT, Čeněk: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha, Vyšehrad, 2006, s. 133.

¹⁹ KUČA, Jan: Horácká kuchyně: <http://www.region-vysocina.cz/index.php?objekt=1659>

²⁰ ZÍBRT, Čeněk: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha, Vyšehrad, 2006, s. 133.

Bacchuse neboli pochovávání Masopusta či pochovávání basy. Karel Buben zaznamenal, jak tento zvyk probíhal v Kamenici u Herálce. V úterý odpoledne vybrali místní občané v hospodě největšího „ožralu“ a toho převlékli za Bacchuse. Ze žebříku upravili nosítka a na ně Bacchuse položili. Nosítka i s Bacchusem vynesli čtyři muži, před nimi šel muž převlečený za hrobaře. Průvod došel za doprovodu hudby, která vyhrávala pohřební pochod, až na náves. Zde hrobař rýčem vykopal v největší závěži jámu, Bacchusovi bylo zazpíváno několik žalostných a pijáckých písní a byl pohřben do jámy a zasypán sněhem. Poté se všichni opět navrátili do hospody.²¹

Ještě jeden typický masopustní zvyk je v časopise Zálesí dochován. Jedná se o skákání do výšky při masopustních tancích. Skákání mělo zajistit dobrou úrodu. Kdo skákal při ostatcích hodně vysoko, tomu rostl vysoký len a oves.²² O magickém významu tance v době masopustu na Havlíčkobrodsku se zmiňuje i Václav Frolec ve své knize *Masopustní tradice*.²³

Zajímavý průběh měl masopust na Ledčsku (okrajová část Horácka zvaná Voplešácko). V první polovině 19. století bylo součástí masopustní obchůzky stínání kohouta. Poslední stínání kohouta je doloženo v roce 1847.²⁴ Na ostatky se sešel na ledečském náměstí maškarní průvod a obyvatelé města. Jedna maškara vedla na pentli živého kohouta, ozdobeného stuhami a fábory. S kohoutem obcházely masky náměstí a nakonec se zastavily před hostincem. Družba, který celou ceremonii řídil, dal před hostinec jednou z maškar přivalit sud a k němu kohouta přivázal. Pak byly několika mládencům a děvčatům zavázány oči a dány jim do ruky cepy. Těmi měli zabít kohouta. Sotva však vykročili směrem ke kohoutovi, byl kohout ukryt pod sud do bezpečí. A tak místo do kohouta tloukli soutěžící do sudu. Teprve po tomto obřadu bylo vyděšené zvíře sťato. Vystrojený družba pak

²¹ BUBEN, Karel: Jak v Kamenici pochovávali „Bakusa“. In *Zálesí*, roč. 6. Humpolec, Učitelská jednota Budeč, 1924–1925, s. 112.

²² PALÁN, Václav: Pověry a zvyky z Větr. Jeníkova. In *Zálesí*, roč. 5, Humpolec, Učitelská jednota Budeč 1923–1924, s. 128.

²³ FROLEC, Václav: *Masopustní tradice*. Brno : Blok, 1979, s. 38.

²⁴ DOUBEK, Eduard: Jak se v Ledči naposledy stínal kohout. In *Cesta Vysočiny*, roč. 10, č. 3, 21. 1. 1969.

vzal mrtvého kohouta, nasedl na trakař a v tomto slavnostním povelu objížděl město a vybíral peněžní dary pro pozůstalé, aby mohlo být stětí kohouta zakončeno důstojnou posmrtnou tryznou doplněnou náležitou pitkou. Družba byl na své cestě na trakaři doprovázen maškarami, které mu dělaly, stejně jako přihlížejícím, různé naschvály. Nebylo výjimkou, že byl celý průvod zakončen rvačkou, která měla leckdy pokračování ještě v hospodě. Kvůli rvačkám a nepokojům, nikoli snad kvůli soucitu s nebohým zvířetem, byl tento obřad po roce 1847 zakázán městským úřadem.²⁵

Na Ledečsku máme popsán ještě jeden pozoruhodný zvyk – hledání masopustu na Popeleční středu. V tento den chodíval na Ledečsku po vsi směšně oblečený člověk. V ruce nosil rozsvícenou lucernu. Navštěvoval jednotlivá stavení a vysvětloval, že hledá ztracený masopust. Prosil, aby mu dovolili hledat po světnici, a že když masopust nalezne, vyvede ho ven. Prohledával všechny kouty domu k velikému veselí ostatních a k nelibosti hospodyně. Podělen byl zbytky z předešlých masopustních hodů.²⁶

Pokud se zabýváme masopustem na Vysočině, nesmíme zapomenout na Hlinecko. Popis masopustu z Hlinecka je dochován u Karla Václava Adámka,²⁷ v mnoha studiích a v každé publikaci, která se masopustem v naší zemi zabývá. V roce 2005 bylo zahájeno zpracovávání dokumentace o tomto zvyku za účelem nominace masopustní tradice na Hlinecku na seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Teprve na konci roku 2008 byla Parlamentem ČR schválena Úmluva o nemateriálním kulturním dědictví, která byla v prvních dnech ledna 2009 odeslána k registraci UNESCO do Paříže. Poté bylo zapotřebí vyčkat tři měsíce, což byla lhůta, po jejímž uplynutí byla Česká republika zařazena mezi státy, v nichž stát přistupuje k ochraně nehmotného kulturního dědictví. Po tomto období byla zahájena další intenzivní jednání o zapsání hlineckého masopustu

²⁵ Tamtéž.

²⁶ ZÍBRT, Čeněk: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha : Vyšehrad, 2006, s. 142.

²⁷ ADÁMEK, Karel Václav: *Lid na Hlinecku*. Praha, Archaeologická kommise při české akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1900.

na seznam. Na podzim loňského roku byla předána nominační dokumentace, na jejíž posouzení má UNESCO jeden rok. V letošním roce bychom se měli dovědět, zda bude hlinecký masopust na seznam světového kulturního dědictví zapsán.²⁸

Masopust na Havlíčkovobrodsku

Slavení masopustu na Havlíčkovobrodsku se v něčem shoduje s obyčejí celé země, některé prvky však s sebou nesou regionální specifika. Význam masopustu je obdobný jako v jiných částech republiky i v Evropě. Namísto magicko-prosperitní funkce nastupuje v současnosti funkce společenská. Dříve mělo masopustní veselí především za úkol překonávat strach z přírody. Konec masopustu připadal na konec zimního období, kdy byly zásoby z loňského roku již mizivé a první úroda ještě nebyla na obzoru. Proto je také hlavním motivem masopustního průvodu téma života a smrti. V průvodu maškar nalézáme masky vyjadřující kladné síly nebo démonický živel. V českých zemích znázorňují záporné síly velice často židé. Není zcela jasné, jak se do masopustního průvodu dostali. Podle některých odborníků je označení žid možná odvozeno z polského slova „dziad“. Dziadové představovali v polské masopustní slavnosti předky, kteří mají magickou moc nad zemí a odrážejí prastarý kult mrtvých zachovávaný už u starých Slovanů.²⁹ Magickou symboliku si nesly i ostatní masky v průvodu. Většina z nich měla původně prosperitní funkci, jejich podoba a zejména úkony, které při masopustu vykonávaly, měly za úkol zajistit příští úrodu, brzký příchod jara a bohatou plodnost rostlin, zvířat i lidí. Postupem času se tato funkce vytrácela a nastoupil spíše význam společenský, emocionální či estetický. Masopust se stal příležitostí pro setkání lidí, pro navazování nových kontaktů, pro odpoutání se od každodenní práce a starostí. Někdy bylo využito masopustu i k tomu, aby se pod rouškou žertu schovalo to, co bylo v běžném životě nemožné svobodně sdělit.

²⁸ Výpověď PhDr. Ilony Vojancové, vedoucí Souboru lidových staveb Vysočina.

²⁹ Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, 2. díl. Praha : Mladá fronta, 2007, s. 539.

Tato role masopustu byla využívána ke kritice společenských a politických poměrů.

O masopustu na Havlíčkobrodsku, jehož funkcí byla kritika politické situace v zemi, máme doklad z doby těsně před druhou světovou válkou. Jednalo se o masopustní průvod ve Šlapanově uspořádaný německými obyvateli v pohnutém roce 1939. Masky v tradiční masopustní obchůzce nebyly tentokrát oblečeny do charakteristických maškar báby, kobyly či kominíka; celý průvod byl koncipován zcela v odlišném duchu. Článek o tom vyšel v regionálních německých novinách *Mährischer Grenzboten*.³⁰

„Masopust ve Šlapanově³¹ – Letos se konal ve Šlapanově masopustní průvod v mnohem větším rozsahu než v dřívějších letech. Bylo to možné díky tomu, že VdJ (Volksdeutsche Jugend)³² a VdM (Volksdeutsche Mädelschaft)³³ přispěly s velkým nadšením ke zduaru průvodu. Na smějících se tvářích četných přihlížejících jsme mohli poznat, že různé skupiny byly dobře vybrány a vzbuzovaly všude všeobecné veselí. V první části průvodu byly připomínány významné události loňského podzimu. S radostí jsme sledovali průvod „Vyvoleného národa“, který spěšně následoval vlak směrem na západ. Poté se řadil pestrý průvod alegorických vozů, skupin a veselých postav. Díky energickému zásahu domobrany, která již od časného rána prováděla rozsáhlou „čistku“, mohli být všichni „podezřelí“ internováni, aby bylo zabráněno „povstání lidu“. S ohledem na mezitím změněnou situaci museli být z dřívějšího rozkazu internovaní vězni zase propuštěni na svobodu a mohli po zaplacení odpovídajícího výkupného slavit radostné znovushledání s rodinou. Bylo velice milé, že do Šlapanova proudili staří i mladí z blízka i daleka a obyčejné masopustní veselí tak povýšili na opravdovou lidovou slavnost celého severního jazykového ostrova. Mnohé dobrovolné a „nedobrovolné“ dary vynesly částku 2 500 Kč, která byla

³⁰ Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Německý Brod – Presidiální spisy 1920–1940, kart. č. 26, inv. č. 685 a 686. Překlad z němčiny: Alena Jindrová.

³¹ V originále „Fasching in Schlappenz“.

³² Německá mládež.

³³ Sdružení německých děvčat.

použita na vloni naplánovanou stavbu tělocvičny. Mládež ze Šlapanova vyjádřila za početnou návštěvnost a značné dary svůj srdečný dík. „Na shledanou příští rok!“

O celém masopustu máme zachovánu podrobnou zprávu proto, že Četnická stanice v Pohledu podala na pořadatele oznámení Okresnímu úřadu v Německém Brodě. Brala celou akci jako cílenou provokaci a zesměšňování představitelů státu. Čistka a internace zmiňovaná v článku měly zesměšňovat opatření českých úřadů, které na podzim 1938, ve vyostřené politické situaci, zatýkaly představitele německých radikálních stran. Ve Šlapanově bylo zatčeno několik lidí, např. bývalý předák strany SdP Antonín Hocke z Frýdnavy.³⁴

Přesnější popis masopustního průvodu se nám dochoval v hlášení Četnické stanice ve Šlapanově. Dopoledne jezdila po obci dvě osobní krytá auta, která znázorňovala mobilizaci v měsíci září 1938. V tutéž dobu obcházelo dům od domu asi osm ustrojených policejních strážníků s dřevěnými puškami, v čele s četníkem. Četník držel v ruce otevřenou knihu, v níž byli zapsáni delikventi, kteří měli být zatčeni. Výjev znázorňoval zatýkání německých občanů za mobilizace 1938. Zatčené osoby byly odvezeny buď autem, nebo odvedeny do hostince Holubáře, kde byl v sále zřízen soud. Po odsouzení byli zatčení odvedeni na galerii sálu, která znamenala vyšetřovací vazbu. Ve vazbě dostali zatčení čistou vodu a suchý chléb. Zámožní občané se mohli před soudem vykoupit, tj. zaplatit přisouzenou peněžní částku, a pak mohli odejít. Odpoledne po jedné hodině byl uspořádán obcí maškarní průvod, který prošel třikrát po silnici Šlapanovem. Jako první šel bíle ustrojený šašek, držící v ruce bič, snad ředitel cirkusu. Následoval ho vůl a muž, který držel otěže a měl křížem svázané ruce. Nepodařilo se zjistit, co měly tyto maškary znázorňovat. Za touto skupinou šla maska černošky s mužem a za párem několik černošek, které tancovaly. Tato skupina znázorňovala harém. Za černoškami byl veden volek, který táhl osobní auto, v němž sedělo několik mužů přestrojených za židy. Na autě byl nápis: „Stěhujeme národ do Palestiny.“ K autu byl připevněn větší řeznický vozík, v němž seděl pod pletenou provazovou sítí muž znázorňující žida. K vozíku byl

³⁴ Bývalý proto, že strana SdP byla v té době československou vládou zakázána. Frýdnava – dnes Mírovka.

přivázán dřevěný trakař, na něm stála prkenná klec, jakou používali rolníci k vážení prasat. V kleci seděl opět muž přestrojený za žida. Za skupinou židů byl na čtyřech kolech tlačен aeroplán. V něm seděl obchodník Erwin Weiss ze Šlapanova, který byl přestrojen tak, že vypadal jako prezident Beneš. Byl v černém obleku, na hlavě měl cylindr a v ruce aktovku. Na aeroplánu byl nápis: „Ich fliege von Prag nach New York. Ich habe ein Plan.“³⁵ Mimo to byla na aeroplánu namalována červená pěticípá hvězda. Za aeroplánem šel bíle ustrojený muž s deštníkem v ruce. Za ním šlo několik různě ustrojených žen se zakrytými obličejí a muži oblečení jako řemeslníci. Podle názoru některých českých účastníků představoval bílý muž anglického ministerského předsedu Nevilla Chamberlaina,³⁶ jiní tvrdili, že šlo o skupinu Turků, respektive o tureckého pašu s harémem žen. Za touto skupinou jel alegorický vůz, na němž stála postel a v ní spal černě oblečený muž. Nepodařilo se zjistit, koho znázorňoval. Na konci průvodu šlo ještě několik přestrojených žen a mužů, kteří zpívali a tancovali. Kolem celého průvodu pobíhali přestrojení policisté, zatýkali, odváděli lidi do hostince a požadovali po nich výkupné.³⁷

Ke zprávě o masopustu měly být přiloženy fotografie, ty se však bohužel nedochovaly. Na průvodu je kromě politické angažovanosti zajímavé, že se za maškary převlékaly i ženy, což bylo v minulých staletích při masopustu neobvyklé. Z předešlého popisu je očividné, že si obyvatelé Šlapanova dali na svém maškarním průvodu opravdu záležet. Stěží asi věděli, že to bude jejich poslední masopust v jejich rodné obci. Za války se masopust samozřejmě konat nesměl a po válce byli Němci ze Šlapanova odsunuti. Parodování politické situace máme doloženo i ve Štokách, kde žila před válkou též početná německá menšina. Ve fotoarchivu brodského muzea se dochovala fotografie z roku 1946, na níž je parodován Hitler (obr. 1). V období po roce

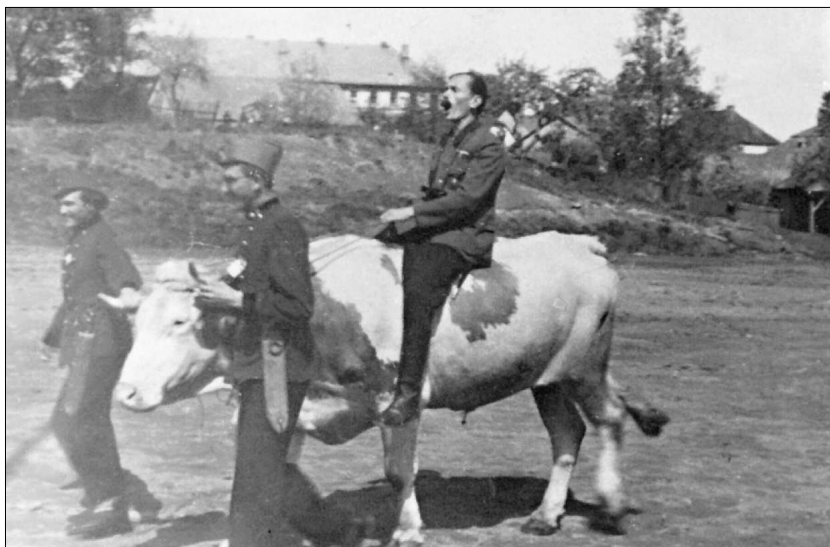
³⁵ „Odlétám z Prahy do New Yorku. Mám plán.“

³⁶ Neville Chamberlain byl jedním z těch, kteří sjednali schůzku s Hitlerem v Mnichově. Podepsal mnichovskou dohodu. Deštník byl typickým atributem Nevilla Chamberlaina.

³⁷ Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Německý Brod – Presidiální spisy 1920–1940, kart. č. 26, inv. č. 685 a 686.

1948 byly parodie na politickou situaci z pochopitelných důvodů méně obvyklé.

Po roce 1989 se situace v naší zemi v mnoha směrech uvolnila, což se na Havlíčkobrodsku projevilo nejvíce ve dvou oblastech. Jednak je to vznikání dobrovolných spolků a organizací, jednak pořádání různých slavností, soutěží, kulturních a sportovních akcí. Tyto akce jsou pořádány spontánně na základě rozhodnutí dobrovolné skupinky lidí, nikoli příkazem ze shora. Spontánní je i účast občanů a nutno říci, že se na Havlíčkobrodsku setkáváme s pozitivní odezvou lidí na tyto iniciativy.

*Obr. 1. Parodie na Hitlera ve Štokách v roce 1946.
Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, fond Kapitalismus, Fotoarchiv*

Masopust se v současnosti koná na Havlíčkobrodsku asi v polovině obcí. Poslední přehled o slavení tohoto obyčeje byl učiněn v roce 2008. Tento rok byl rozeslán do všech obcí na Havlíčkobrodsku dotazník Národního ústavu pro lidovou kulturu, jehož tématem byly výroční obyčeje a obyčeje rodinného cyklu. Dotazník rozesílalo Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod do 120 obcí okresu. Ze 120 dotazníků se jich vyplněných vrátilo 84. Z toho se masopust nekoná

v žádné formě ve 43 obcích. V ostatních obcích se koná buď maškarní ples, nebo maškarní ples i s obchůzkou. Seznam těchto obcí je uveden v příloze č. 1. Pouze maškarní ples bez průvodu masek je pořádán v 16 obcích. Jedná se o zábavu, která je svázána s připomenutím masopustního období, buď se zábava jmenuje přímo Masopustní anebo jenom Maškarní, spadá nicméně přibližně do období před Popeleční středou. Na některých místech je pořádán zvlášť maškarní ples pro děti. Mimo to jsou v celém masopustním období od Tří králů až po Popeleční středu pořádány v obcích i další plesy. Někde probíhá za celé období jen jeden bál, někde dva i více. Plesy pořádají především tři spolky, podle nichž nesou i plesy svůj název. Jedná se o hasičské plesy, rybářské plesy a myslivecké plesy, které se někde označují jako Poslední leč. Ve větších obcích bývá zábav v zimním období ještě více, což odpovídá i většímu počtu spolků. Dalšími organizátory bývá Český červený kříž, TJ Sokol či jiná sportovní organizace. Tradičně bývá v masopustním období nejvíce plesů v Havlíčkově Brodě. Plesy byly odjakživa vítanou příležitostí k setkávání a k odpočinutí si od všedních starostí. Jsou až do dnešních dnů provázeny znaky, které jsou typické i pro poslední dny masopustu: hodováním, pitím alkoholických nápojů, námluvami. Stejně jako masopust, i masopustní plesy se stávaly často terčem mravokárců. Tak se můžeme dočíst v *Pamětní knize města Německého Brodu* k roku 1925:

„Hlavně však přechetné taneční zábavy – v letošním masopustě pořádáno bylo 14 velikých plesů – jsou vítaným dostaveníčkem nejširších vrstev zdejšího obyvatelstva, takže i politická správa upozornila městskou radu, aby omezila povolování tanečních zábav, poněvadž mládež dlouhým a častým navštěvováním jich trpí.“³⁸

Kupodivu nenalezneme ve výše citované brodské kronice zmínku o maškarním průvodu. Ani od nejstarších pamětníků se mi prozatím nepodařilo získat informaci o tom, že by se v Havlíčkově Brodě masopust v minulosti konal.³⁹ Dokumentace existuje pouze ke slavení Božího těla, ke Svátku práce, který se v Havlíčkově Brodě konal již

³⁸ Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkův Brod, kn. č. 3772, Pamětní kniha města Německého Brodu 1923–1930.

³⁹ Výpovědi Marie Kašparové (nar. 1922) a Lucie Honsigové (nar. 1933)

před druhou světovou válkou a ke studentským slavnostem – majálesu.⁴⁰ Především oslavy 1. máje byly ve městě velkolepé a po druhé světové válce se v některých prvcích shodovaly se slavením masopustu. Byl to charakter průvodu a převlékání do masek, někdy byly dokonce používány alegorické vozy (obr. 2 a 3). Veselí účastníků bylo po válce též nefalšované, teprve postupem let a především v době normalizace se z těchto oslav stala místo lidové slavnosti vynucená fraška.

*Obr. 2 Oslava 1. máje v Havlíčkově Brodě v roce 1959.
Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, fond Kapitalismus, Fotoarchiv*

Masopustní průvody se v současnosti konají na celém území Havlíčkobrodská, ve městě, v městysích i v malých obcích. Neexistuje žádná oblast, kde by se masopust koncentroval v několika obcích vedle sebe, či naopak, kde by se v celé větší oblasti žádný masopust nekonal. Pro masopustní průvod se používá různých názvů: masopust, maškary,

⁴⁰ Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, sbírková skupina Kapitalismus, Fotoarchiv.

masopustní rej, maškarní rej, maškara. Pořadateli průvodu jsou ve většině případů hasiči, na některých místech TJ Sokol či jiné organizace. Masopustní obchůzky se konají o víkendu, ve většině případů v sobotu. Není přesně dodržován termín před Popeleční středou, někde se dokonce konají masopusty až v době půstu.

*Obr. 3 Oslava 1. máje v Havlíčkově Brodě v roce 1959.
Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, fond Kapitalismus, Fotoarchiv*

Slavnosti probíhají většinou celý den, někde už od rána, někde od doby polední až do večera. Průvody se vyznačují některými tradičními prvky, především se všude podávají koblihy, vyhrává muzika a objevují se i tradiční masky: bába s nůš, ženich s nevěstou, kominík, kobyla, medvěd. Mezi tradiční masky, které se objevují v průvodu od druhé poloviny 20. století již desítky let, můžeme zařadit i policajta a lékaře či sestřičky. Masky jsou doplňovány podle nápadů místních obyvatel o masky méně tradiční podobně jako v jiných částech republiky. Je zajímavé, že ač maska žida z důvodů historicky celkem jasných mizí a objevuje se jen výjimečně (v roce 2008 zaznamenán ve třech obcích), maska cikána či cikánky nemizí a patří

mezi častou součástí průvodů na Havlíčkobrodsku. V Nové Vsi u Chotěboře dokonce vypravili místní občané do masopustního průvodu cikánský vůz s koňmi. Průvody masek chodí většinou po domech, zastavují se před nimi, popíjejí, vyvádí rozličné taškařice a dostávají pohoštění od místních obyvatel. Průvody končí v místní hospodě večerní zábavou.⁴¹

V minulosti byly masopustní průvody na Havlíčkobrodsku slaveny možná o něco více bujaře, jejich součástí bylo ještě v druhé polovině dvacátého století více tradičních prvků. Patřilo mezi ně zpívání tradičních písní či tak zvané skákání na oves neboli vyskakování při tanci, aby byla dobrá úroda, a pochovávaní basy. V roce 2008 není doloženo pochovávaní basy v žádné obci na Havlíčkobrodsku, přestože si daný region uchovával tento zvláštní masopustní zvyk až do období normalizace. Na přelomu 70. a 80. let zaznamenal Václav Frolec zvyk pochovávaní basy v deseti okresech v Čechách, mj. i v okrese Havlíčkův Brod.⁴²

Písně s masopustní tematikou patřily do oblíbeného repertoáru muzikantů. Při masopustních obchůzkách se na Havlíčkobrodsku zpívalo:

*„Už je tomu masopustu namále,
komu my ty starý panny prodáme,
prodáme je do Klanečného Šimkovi,
bude s nima vyorávat brambory.“*

Šimkovi se zpívalo proto, že nikdy nestihl sklidit brambory a zůstaly mu na poli až do jara. Tato píseň měla v různých obcích na Havlíčkobrodsku své varianty. Např. v Hurtově Lhotě se zpívalo „*prodáme je na Svitálku židovi*“, jinde zase „*do Herálce židovi, apod.*“. Oblíbeným popěvkem bylo také:

⁴¹ Informace vycházejí především z dotazníku Národního ústavu pro lidovou kulturu z roku 2008. Informace poskytla Mgr. Alena Jindrová z Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod.

⁴² Pochovávaní basy je zaznamenáno v okresech Havlíčkův Brod, Karlovy, Vary, Klatovy, Kutná Hora, Liberec, Louny, Pardubice, Plzeň-sever, Plzeň-západ a Svitavy. Viz Frolec, Václav: Výroční obyčeje. Brno: Blok, 1982, s. 20.

*„Masopust, masopust,
jen mne holka nevopust.“*

Jinde se zase na Havlíčkobrodsku zpívalo:

*„Namále je masopustu,
namále je muziky,
koupíme si růženeček,
budeme se modliti.“⁴³*

K masopustnímu období, respektive k posledním dnům masopustu: k ostatkům se vázaly i různé pranostiky vycházející z poměrů na Vysočině. Z Větrného Jeníkova jsou zaznamenány tyto pranostiky:

*„Když se o masopustě hodně chumelí, bude hodně bramborů.“
„Dlouhé rampouchy – dlouhý len.“*

*„O vánocích rampouch dlouhý,
sej sedláčku len, ale brzy!
Dlouhý rampouch v masopustě,
pozdní len jest dlouhý jistě.“⁴⁴*

Masopustní zvyky v minulosti očividně vyrůstaly z místních poměrů a byly více svázány se zkušenostmi místních obyvatel. Dnes provázanost masopustu s přírodou mizí a strojení masek vychází de facto z toho, co bylo přebráno od předků, někde dokonce není ani na předky navazováno a za vzor se bere obecná tradice masopustu v Čechách. Přestože tradiční pojetí masopustu je na ústupu, slavení tohoto obyčeje nikoli. Lidé se stále rádi baví a smějí a masopust je vhodnou příležitostí, jak prožít společně krásné chvíle uprostřed zádumčivé a dlouhé zimy na Vysočině.

⁴³ Masopustní písně z Havlíčkobrodsko zaznamenal kronikář ze Slavniče Dušan Naňák.

⁴⁴ Osobní archiv Dušana Naňáka.

Masopust v Havlíčkově Brodě⁴⁵

Slavení masopustu bylo v Havlíčkově Brodě zavedeno až v roce 2004. Pořádá ho Mateřské centrum Zvoneček patřící pod Oblastní charitu Havlíčkův Brod ve spolupráci s Havlíčkobrodskou dechovkou, Muzeem Vysočiny Havlíčkův Brod a místním folklorním souborem Kalamajka. Ve městě je po celý rok pořádáno několik akcí, které mají podobný charakter jako masopust a při nichž se scházejí obyvatelé města. Tyto akce nahrazují svým způsobem tradiční výroční obyčeje. Náleží mezi ně dvakrát ročně pořádání tradičních řemeslných trhů (8. května a 17. listopadu), Zahrada (duben) a Podzimní knižní veletrh (říjen), dále kulturní programy na náměstí v letním období, v době vánoční pak Slet Mikulášů a Troubení z věže (z věže farního kostela hrají dechové nástroje vánoční koledy).

Iniciátorem masopustu bylo Mateřské centrum Zvoneček. Popudem byla snaha o prezentaci činnosti centra před dalšími společnostmi neziskového sektoru v České republice a navázání styků s Kalamajkou, kterou v té době vedla paní Lucie Honsigová. Mateřské centrum kontaktovalo ředitelku Souboru lidových staveb Vysočina PhDr. Ilonu Vojancovou, která pohovořila se zaměstnankyněmi centra

Obr. 4. Havlíčkův Brod, masopustní průvod roku 2007. Archiv J. Jedličky

o masopustní tradici v Čechách. Upozornila je na to, že každá oblast v Čechách a na Moravě má ve svých tradicích své zvláštnosti a že se nelze držet jen jediného vzoru. V hledání inspirace pro založení nové tradice ve městě se mateřské centrum obrátilo na paní Honsigovou, která podala paní koordinátorce mateřského centra Anně Doležalové vý-

⁴⁵ Není-li uvedeno jinak, vychází informace v této kapitole z vlastního terénního výzkumu a z výpovědi informantky Anny Doležalové.

klad o tom, jak masopust probíhá a jaké masky se používají. Další informace získávaly zaměstnankyně mateřského centra z publikací a článků. Jejich záměrem bylo zorganizovat masopust, který svým charakterem nevybočuje z tradic českých výročních obyčejů. Cílem bylo použít typické masky a vyvarovat se toho, aby v průvodu převládaly masky moderní – tj. ty, které vycházejí ze současnosti, ať už reálné či fiktivní (např. moderní povolání či postavy ze současných filmů a pohádek) anebo jsou vyrobeny moderním způsobem – z umělých látek, ze zakoupených masek na obličeje, apod.

Mateřské centrum se rozhodlo, že bude masopust připravovat víceméně samo a masky si bude též vyrábět samo. Základními maskami pro první rok pořádání masopustu se staly masky slamáků, komínika, koně a krávy. K nim časem přibýly další masky, jejichž počet každý rok roste, takže v současnosti je jich asi čtyřicet. Do příštích let se nepočítá s tím, že by se počet masek nějak výrazně navyšoval, spíše se budou ty stávající zdokonalovat a opravovat. Průběh masopustu je každý rok podobný.

Před vlastními oslavami probíhají asi tři týdny přípravy. Opravují se masky, případně se přidělávají, a v mateřském centru se hlásí dobrovolníci, kteří chtějí v maskách vystupovat. V den, kdy se koná masopustní rej, se masky setkávají v jednu hodinu odpoledne v budově havlíčkobrodské Sokolovny. Zde se převlékají a kolem druhé hodiny vycházejí ze Sokolovny ven. Před nimi jdou muzikanti. V čele průvodu jde pronobus, který vede průvod po celou dobu obchůzky. Za ním jdou další masky. Od Sokolovny prochází průvod Horní ulicí, kterou dojde na náměstí. V horní části náměstí je první zastávka. Zde se vytvoří volné prostranství a pronobus představuje jednotlivé masky. Každá maska zatancuje či představi své číslo. Poté průvod pokračuje do dolní části náměstí. Maškary nenavštěvují žádné domy ani obchody. Následuje stínání koně, které vykonává kat za asistence smrtáka. Kůň však zázračně ožije a pokračuje ve svém skotačení. Další zastávkou je místo před radnicí. Je vyzvána starostka nebo starosta města, případně další radní. Pronobus k nim drží řeč a žádá o požehnání. Představitel města pronáší proslov a zdravici občanům města. Většinou si s maskami připije a zatancuje. Po zdravici následuje volná tancovačka. Lidé tancují, případně se občerstvují. Na náměstí je připraveno několik stánků, v nichž se nabízí masopustní

pohoštění – koblihy, jitrnice, medovina. Některé stánky jsou vyhrazeny pro brodskou charitu. Kolem čtvrté hodiny odpoledne zábava končí, někteří se rozejdou do hospod, někteří domů. Společná večerní zábava se nekoná. Konec masopustu je dán nedostatkem financí. Těch se nedostává na řádné zaplacení kapely, a ta proto nevydrží hrát až dlouho do večera. Masopustní zábava se nekoná, protože v brodském kulturním domě je od každého pořadatele vybíráno vysoké nájemné za taneční sál a toto nájemné by nebylo možné uhradit. Masky sice vybírají drobné příspěvky, ty jsou však jen symbolické. Hlavní příspěvek na masopust poskytuje mateřskému centru město.

Průvod v Havlíčkově Brodě má značně odlišný charakter od venkovských obchůzek, kde se chodí od domu k domu a kde se večer schází valná část obyvatel ke společnému tanci. Brodský masopust má naproti tomu organizovanější průběh. I zde sice záleží na jednotlivé masce, co bude ve svém převleku předvádět, celý scénář je však naplánován dopředu včetně veršovaného proslovu pronobuse (viz příloha č. 2). K průvodu se přidává jen nepatrný počet masek, které nejsou připraveny Kalamajkou či v mateřském centru.

Obr. 5. Havlíčkův Brod, „kůň“ a „slamák“, 2008. Archiv J. Jedličky

Masky v brodském průvodu můžeme rozdělit do tří základních skupin: jsou to řemeslníci, strašidla a zvířata. Některé masky nelze přesně zařadit. Skupina zvířat je nejmenší. Vystupuje zde kuň, někdy dva koně – to když přijede „na návštěvu“ kuň z Ledče, tj. muž s maskou z Ledče nad Sázavou. Dalším zvířetem je kráva a koza. V minulých letech bylo i kůzle, ale to se rozpadlo. Jeden rok také přivedla Kalamajka do průvodu kozlíky s klapáčkami. Novými zvířecími maskami jsou slepice a motýl. Do masky koně jsou oblečeny dvě postavy, do ostatních jedna.

Mezi skupinou řemeslníků jsou zastoupena povolání typická pro městskou společnost do 1. poloviny 20. století. Řemeslníci jsou oblečeni do starého oblečení a v průvodu vykonávají činnosti pro ně charakteristické. Švec čistí lidem boty, hospodský nalévá, mlynář veze trakař, na němž vozí malé děti, a rozdává pytlíky s moukou. Dále v průvodu najdeme dva kominíky, z nichž jeden nese vycpané prasátko a druhý čtyřlístek pro štěstí. Mezi dalšími povoláními je zastoupen kuchař s velkým hrncem a vysokým kloboukem, zedník se zednickou štetkou, řezník, kat, kněz, kostelník, nechybí ani nejstarší řemeslo. Myslivec chodí společně s Káčou, ženský prvek zastupují i dvě selky, bylinkářka a cikánky. Káča nalévá alkohol, selky rozdávají buchty a cikánky věští lidem z ruky. Do ženských masek se oblékají ženy i muži, stejně tak do mužských. Mezi antropomorfní masky patří též vandráci a žebráci, vdova a nevěsta a dědek a bába. Za dědka je převlečen muž, který má k sobě připevněnou nůši s vycpanou figurínou babky. Nůši s babkou na sebe musí muž navléct, a protože je to maska dost těsná, musí v ní chodit jedině štíhlý muž. Naproti tomu za kata je vybírán muž silnější. Jinak nejsou žádná kritéria pro výběr lidí do masek zohledňována. O některé masky je větší zájem, o některé menší, některé, jako třeba smrtáka, si na každý rok zamlouvá táž osoba. Zvláštní funkci v masopustním průvodu má pošťák, který má kolo, dlouhý plášť a brašnu, ze které rozdává lidem lístky, na nichž je napsána masopustní písnička. Tato písnička se zpívala na Polensku v první polovině 20. století a při brodském masopustu se zpívá při zastaveních bez doprovodu muziky. Její text zní:

*Smažte šišky a koblížky, ať jsou plný vošatky,
přišli jsme i s medvěďárem, budem držet vosťatky.
Pantáta dá kořaličku a pečení paňmáma,*

potom zajdem do hospody, zvostanem tam do rána.

Masopust, masopust, pojd'te, holky, s námi,

až bude svatej půst, nepustí vás mámy.⁴⁶

Zvláštní funkci má i masopustní koledník. Ten nese pokladničku, do které jsou vybírány peníze. Na hlavě má koledník vysoký klobouk vyrobený z 365 krepových růžiček. Mezi lidské masky patří i pronobus a bubeník. Pronobus má na hlavě červený cylindr, na obličeji velký červený nos a tmavé oblečení napodobující měšťanský oblek z 19. století. V ruce nosí vozembouch. Bubeník má na sobě modré vojenské sako a čepici a v ruce drží bubínek. Typickou maskou je postava žida. Žid je oblečen do strakatého obleku z vlny, na hlavě má

Obr. 6. Havlíčkův Brod, „Pronobus“, „bubeník“ a dva „slamáci“, 2008.

Archiv J. Jedličky

klobouk s krepovými růžičkami, dlouhý vous a dlouhý nos. V roce nosí „ježovici“ – dlouhou tyč, na jejímž konci je klubíčko obalené

⁴⁶ Přepis písně poskytla Anna Doležalová.

kůží, nikoli však ježčí. Ježovicí popichuje žid další masky a osoby, především ženy. Masky nezapře svoji inspiraci z masopustu ze Studnic na Hlinecku. Mimo tyto tradiční masky vystupují v průvodu i další lidské bytosti – mimino, školačka, v loňském roce přibyl do průvodu muž převlečený za Araba.

Třetí skupinu masek tvoří strašidla. Mezi strašidla můžeme počítat dva slamáky – mají slaměné oblečení a slaměné špičaté klobouky, které zdobí několik krepových růžiček. Slaměné oblečení je doplněno vlnou (svetrem) a pytlou. Okolo krku mají slamáci omotan řetěz z vajec – symbol života. V letošním roce vyrobilo mateřské centrum ke dvěma velkým slamákům ještě jednoho malého dětského slamáčka. Podobnou maskou jsou střapáci neboli hadráci. Jejich oděv je tvořen velkým množstvím barevných textilních ústřížků. Na hlavě mají též špičatý klobouk s krepovými růžičkami. Mezi strašidla a pohádkové bytosti patří i dva vodníci, čarodějnice, šašek, novou postavou je harlekýn.

Obr. 7. Havlíčkův Brod, „medvěďák“ s „medvědem“, 2007. Archiv J. Jedličky

V průvodu jdou kromě masek ještě muzikanti a členové Kalamajky. Pokud je tanečníků z Kalamajky dostatek, představí divákům několik lidových tanců. Kalamajka též zapůjčuje do průvodu některé masky. Jsou to pronobus a bubeník, bába a dědek a také medvěďák s medvědem.

Celý průvod má tedy až na osmdesát členů. V letošním roce se do průvodu masek mohly zapojit nejen větší děti, ale dokonce i ty nejmenší. Mateřské centrum napadlo, že masopustně ozdobí i několik kočárků.

K výrobě masek je používáno co nejvíce tradičních materiálů: sláma, textil, krepové růžičky, vlna, pytlovina, papír. Masky nemají většinou určenou žádnou zvláštní roli a chovají se dle vlastního uvážení. Zvířata skotačí, maškary tancují, kominík i slamáci mažou rtěnkou přihlížející, vodníci chytají do hrníčků dušičky, apod. Cílem je prožít radostné odpoledne za doprovodu zpěvu a hudby, jídla a pití. Masopust je hojně navštěvován a očividně se z něho stala v Havlíčkově Brodě nová tradice, která se díky úsilí Mateřského centra Zvoneček stala u obyvatel města velice oblíbenou. Mateřské centrum se rozhodlo ve městě zorganizovat ještě jeden tradiční zvyk – svatomartinský lampiónový průvod s jízdou sv. Martina na koni. Svoji činností se stalo centrum vzorem i pro další města v České republice.

Masopust v České Bělé⁴⁷

Česká Bělá je obec s dlouhou a bohatou historií, jejíž počátky jsou svázány s objevem stříbrných rud na Havlíčkobrodsku. Obec patřila vždy mezi větší a významnější obce na Havlíčkobrodsku, v roce 2006 byla obec znovu vyhlášena za městys. V současnosti zde žije zhruba tisíc obyvatel. Do poloviny 20. století byla většina obyvatel v obci katolického vyznání. Víra byla pevnou součástí životů všech a zasahovala do značné míry i do běžné každodennosti vesničanů a pravidelným rozdělením roku na dny všední a sváteční. O tom, jaké svátky se slavily v České Bělé, se nám dochoval zápis v *Pamětní knize městyse České Bělé 1923–1947*. Václav Fiedler, který kroniku sepisoval, odkazuje v pojednání o slavnostech na studii učitele Josefa Kruliše (†1926): „Pověsti, zvyky staré, z nichž některé dosud se udržují, jakož i některá data vypsána jsou z Vlastivědného přehledu o České Bělé, jež sebral Jos. Kruliš, říd. učitel.“⁴⁸

Tento spisek je však do dnešních dnů nezvěstný, není uložen v brodském archivu, v brodském muzeu ani v České Bělé na obecním úřadě. Proto se musíme spokojit se stručným přehledem, který zanechal Václav Fiedler. V kronice České Bělé jsou zaznamenány

⁴⁷ Není-li uvedeno jinak, vychází informace v této kapitole z vlastního terénního výzkumu a z výpovědi informantky Veroniky Dobišové.

⁴⁸ Pamětní kniha městyse České Bělé 1923–1947, uložena na Obecním úřadě v České Bělé.

výroční obyčeje, které se slavily v různých ročních obdobích, a další slavnosti, které se přímo nevázaly k ročnímu cyklu. Mezi výroční obyčeje patřilo v České Bělé v první polovině 20. století kácení máje, pálení čarodějnic, Květná neděle, Velký pátek, pomlázka, Mikuláš, Štědrý den, Nový rok, Tři králové a masopustní veselí. Mimo to se dodržovaly různé zvyky při příchodu jara, při příchodu dítěte na svět, při svatbě a při pohřbu. Zvláštní zvyklosti se uchovávaly i při odvodu mladých mužů. To se chodívalo po vsi s harmonikou a až dlouho do noci se prozpěvovalo.

O masopustu nalezneme v kronice jen stručný záznam:

*„V úterý masopustní odívali se v „maškary“ a chodívali po staveních.“*⁴⁹

Zlomové události roku 1948 daly zaniknout dlouhodobě držené tradici v České Bělé a masopust se od poloviny 20. století neslavil. Podle pamětnice se naproti tomu ještě na konci 50. let slavilo Boží

Obr. 8. Česká Bělá, první soudobý masopust (1981). Archiv V. Dobišové

⁴⁹ Tamtéž.

tělo.⁵⁰ Masopustu byl v České Bělé obnoven v roce 1981 a slaví se dodnes. Nově obnovená tradice se úspěšně drží v obci než dvě desetiletí a těší se velkému zájmu obyvatelstva.

Masopust v České Bělé pořádá Sdružení dobrovolných hasičů Česká Bělá. Tato organizace čítá 180 členů, mezi dobrovolné hasiče zde patří i ženy. Hasiči pojali masopust dle tradic dodržovaných v českých zemích a vyrobili po obnovení tohoto zvyku několik

*Obr. 9. Česká Bělá, hlavní postava masopustu „výběřčí daní“ (1992).
Archiv V. Dobišové (výřez)*

tradičních masek, které se uchovávají v místní hasičské zbrojnici a příležitostně jsou opravovány. Hlavní maskou je postava výběřčího daní. Je oblečen ve starém vojenském mundúru a nosí s sebou kasičku. Do kasičky vybírá peněžitě příspěvky, které jsou určeny dobrovolným hasičům. Ti si z nich nakupují vybavení zbrojnice, platí opravy, apod. Peníze tedy nejsou určeny pro večerní masopustní hostinu. Výběřčí daní vede celý průvod masek, vždy chodí jako první. Další tradiční maskou, používanou každý rok, je postava flašinetáře. Flašinetář je též

oblečen do starého vojenského kabátu, má dlouhý vous, na hlavě klobouk, na zádech nese flašinet a v ruce drží sukovitou hůl. Podobou připomíná Krakonoše. Každý rok se také objevuje v masopustním průvodu myslivec, kominík a slaměný muž. Tradiční sestavu uzavírá kobyla. Kobylu nesou dva muži, kteří mají přes sebe přehozenou bílou látku, první z nich nese na hlavě koňskou hlavu. Je to maska, ve které se obtížně chodí, a proto dostávají většinou nosiči koňské masky nejvíce pohoštění. Kobyla nehraje

⁵⁰ Výpověď Veroniky Dobišové.

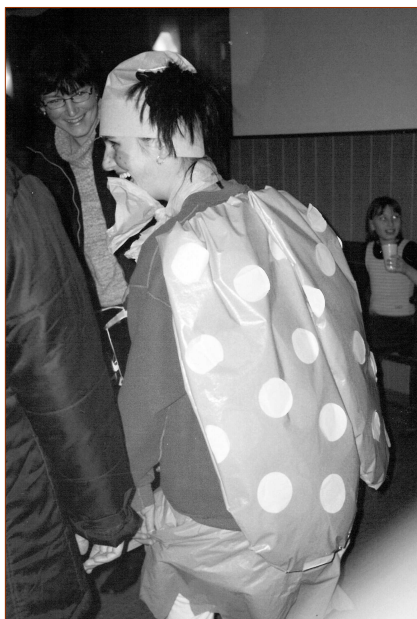
žádnou zvláštní roli, pouze pro pobavení vyhazuje nohama. Podobně nemají žádnou specifickou funkci ani ostatní masky kromě již zmiňovaného výběřčího. Vedle stálých masek se v průvodu objevují maškary, které jsou vyráběny každý rok znovu a reagují spíše na současnou dobu. Několik let se objevuje v bělském masopustním průvodu lékař a sestra. Lékař se snaží každého vyléčit, všechny prohlíží a určuje diagnózu. Ostatní maškary poskakují, tancují, některé z nich vtipkují. Převlečení chodí muži i ženy. Průvod má celkem asi dvacet osob. Zpočátku se objevovaly masky vycházející ze starých maškarních průvodů, např. v roce 1981 byl výraznou postavou Turek. V poslední době nacházejí občané více inspiraci v televizních programech, především v pohádkách. Běžnými maskami jsou čarodějnice, bílá paní, námořníci či různá zvířata.

*Obr. 10. Česká Bělá, vlevo „flašinetář“, uprostřed „kobyła“ (1992).
Archiv V. Dobišové*

Masky se strojí společně v kulturním domě na návsi v sobotu ráno. Masopustní průvod se koná vždy v období těsně před Popeleční středou. Obyvatelé jsou v tomto směru konzervativní a neradi připouštějí nějaké změny. K posunutí termínu až za Popeleční středu došlo jen asi dvakrát a vždy z toho bylo ve vesnici pozdvižení. Maskovaný průvod vychází z kulturního domu okolo deváté hodiny.

Obchází všechny domy po vesnici. Maskovaný průvod doprovází muzika, která není místní, ale je pozvaná odjinud (např. z Havlíčkova Brodu). Kolem oběda si masky udělají přestávku na oběd a po obědě pokračují. Obcházení končí večer, posledním zastavením je samota v lese za Českou Bělou. Chození po všech domech je náročné, domů stále přibývá a již jeden rok se hasiči domluvili, že místo obcházení všech domů uspořádají jen masopustní rej na návsi. Do budoucna to bude asi schůdnější řešení. Začátek obchůzky není provázen žádným ceremoniálem. Výběrčí daní vede průvod a postupně se k němu přidávají lidé z vesnice, nechybí samozřejmě děti. U domu se průvod zastaví a na přání zahraje dotyčnému majiteli písničku. Někde se průvod zastaví na delší dobu, většinou u někoho na zahradě či na dvorku. Maškary dostanou pohoštění, většinou koblihy, někde se podávají i jiné pochoutky jako koláče, řízky, buchtý a sekaná, nechybí ani kořalka. Obchůzka nekončí žádným zvláštním aktem. Maškary

Obr. 11.: Česká Bělá,
maska „berušky“ (2004).
Archiv V. Dobišové

se opět sejdou před kulturním domem a jdou na masopustní zábavu. Některé z nich jsou po celodenním obcházení a pořádání koblih a kořalky tak unaveny, že už ani na večerní zábavu nedojdou a musí zůstat doma. Na zábavě se společně sejdou masky a další obyvatelé. Vybírá se vstupné stejně jako na jiné plesy a zábava se od dalších plesů pořádaných v zimním, tj. masopustním období nijak neliší. Někdy je předtančení, hraje se běžný repertoár (podle toho, jaká kapela je pozvaná) a o půlnoci se vyhlásují nejlepší masky. Někteří lidé nechodí za masky v průvodu, ale převlečou se až na večerní zábavu a leckdy jsou zamaskováni tak, že je ani místní nepoznají. Lidé

se dohadují, kdo je pod maskou schován, a hodnotí masky, která je nejhrůzostrašnější, která nejoriginálnější a která nejhezčí. Po půlnoci zábava končí a s ní i oslava masopustu.

V poslední době se do průběhu masopustních oslav více zapojují děti. Pro děti ze školky jsou nasmaženy koblihy – pro školáky je uspořádán odpoledne maškarní bál. Večer pak děti vystřídají dospělí. Masopustní obchůzka se tedy vlastně mění stále více v masopustní bál a centrem dějů se stává kulturní dům a prostranství před ním. Masopustu se účastní celá obec. Jen výjimečně a spíše náhodou dochází na masopust někdo odjinud. Masopustní zábava je u obyvatel ve velké oblibě. Stejně přízni se těší v České Bělé tradiční Bartolomějská pout⁵¹ a pálení čarodějnic. I tyto slavnosti mají společenský ráz, kdy se schází celá obec, lidé se potkávají, společně se radují, žertují a hodují. Tyto tři hlavní společenské události v České Bělé jsou navíc rozloženy rovnoměrně v ročním cyklu. Společné je těmto akcím také to, že se slaví ve větší či menší míře venku na veřejném prostranství.

Masopust v České Bělé dnes nemá rozhodně žádnou magickou prosperitní funkci. Nenalezly bychom zde nic, co by připomínalo staré zvyky mající přivolat lepší úrodu či plodnost. Nevyskytují se zde žádné náznaky kopulace, nadzdvihávání sukní, válení ve sněhu, apod. Masky pouze poskakují, doktor „léčí“ a kominík maže lidi černí. Celá akce hraje velkou integrační roli, posiluje vztahy mezi obyvateli. Vzhledem k tomu, že je Česká Bělá poměrně velkou obcí, může být právě masopust jednou z mála příležitostí, kdy se setká mnoho známých z různých konců městyse při společné zábavě.

Krásná Hora⁵²

V Krásné Hoře byly slaveny všechny svátky patřící do folklórního roku v českých zemích, včetně masopustu. Zvyklosti dodržované o masopustu vycházely z prostředí Horácka: chodily maškary, tancovalo se a zpívalo, typickým zvykem bylo vybírání ovsá.

⁵¹ V České Bělé je farní kostel zasvěcen sv. Bartoloměji, který má svátek 24. srpna.

⁵² Není-li uvedeno jinak, vychází informace v této kapitole z vlastního terénního výzkumu a z výpovědi informantky Marie Opršálové.

V Kejžlici a v Krásné Hoře „sbírali maškarádi po chalupách voves“. Dostávali za písničky oves, ale také kořalu, peníze, koblihy a uzené maso, které si někdy z komína vyzvedli sami. Někdo vzpomíná na to, že maškary ukradly, na co přišly, dokonce se prý ztrácely i slepice.⁵³

Při masopustních obchůzkách samozřejmě nechyběly masopustní písničky, které měly různé regionální varianty. Z Krásné Hory se nám dochovala tato písnička:

*Jakživa jsem neviděla,
jak se židi mejou.
Hlavu strčí do škopíčka,
na prdel mu lejou.*⁵⁴

Masopust má v Krásné Hoře dlouhou tradici, nicméně v druhé polovině 20. století bylo jeho konání několikrát přerušeno. Poprvé se tak stalo v sedmdesátých letech. Kromě vzpomínek pamětníků nemáme o tomto masopustu z 50. až 70. let 20. století záznamy, protože kronikář se při psaní obecní kroniky zaměřil spíše na komunistické sjezdy a komunistická klišé, ale zvyklosti obyvatel nezapisoval. Ještě před rokem 1989 byla snaha masopust obnovit, nepodařilo se to však nastálo. Ani po roce 1989 se tato slavnost v Krásné Hoře nekonala. Teprve po založení Sportovního klubu Kojkovice byla masopustní obchůzka úspěšně zařazena do kalendáře akcí ve zdejší obci. Od roku 2005 se zde masopust koná každou zimu.⁵⁵

Masopust v Krásné Hoře je pořádán v sobotu v měsíci únoru. Není přesně sledováno, která sobota připadá na víkend před Popeleční středou, přibližný termín masopustu je však dodržován. Masopustní obchůzka začíná přibližně v 10 hodin dopoledne. Masopustní maškary se sejdou v Kojkovicích. Přijdou již převlečené, každá ze svého domu. Neprobíhá žádné oficiální zahájení průvodu. Průvod není ani veden

⁵³ Osobní archiv Dušana Naňáka.

⁵⁴ Osobní archiv Dušana Naňáka.

⁵⁵ Sportovní klub Kojkovice byl založen v obci v roce 2004 se záměrem vybudovat v Kojkovicích, což je okrajová část Krásné Hory, dětské hřiště. Sportovní klub Kojkovice a SDH Krásná Hora pořádají většinu sportovních a kulturních akcí v obci.

žádnou předem určenou maskou. O průběhu obchůzky rozhodují lidé, kteří jsou s poměry v obci nejlépe seznámeni. Maškary chodí od domu k domu. Procházejí Kojkovice, Krásnou Horu a Mozolov. V prvním roce průvod obcházel všechny části obce Krásná Hora, to se však ukázalo jako časově velice náročné a v příštích letech se od toho upustilo. Navíc se průvod nesetkával všude s pochopením. Jelikož byla obchůzka první rok mnohem delší než dnes, používaly masky pro převoz ze vsi do vsi ozdobený traktor, za nímž byl vozík s nápisem SK Kojkovice. V současnosti chodí maškary pěšky. Zastaví se před domem, zaklepou či zazvoní, některá z upovídanejších masek řekne nějaký šprým či přání, někdy si masky s obyvateli domu zatancují. Někdo má připravené pohoštění – koblížky, sekanou, buchty, koláče, tlačenu, jitrnici, bramboráky, velice často se podávají chlebičky a alkohol. V prvním roce odříkávaly některé postavy i naučené

*Obr. 12. Krásná Hora, masky navštěvují jednotlivé domy (2007).
Archiv M. Opršálové*

masopustní veršovánky, dnes jsou přání, zdravice a vtipy spontánní, předem nepřipravené. Společně s maskami chodí po domech i muzika. Muzikanti jsou místní, většinou hraje harmonika a k tomu trumpety či buben. Masopustní kapelu tvoří dva, tři, čtyři hudebníci. Hraje se běžný repertoár, nejčastěji veselé polky jako Škoda lásky, Slepíčka kropenatá, Co jste hasiči, Na tý louce zelený. Většinou se písničky nevážou k tomu, před jakým domem jsou hrány, někdy se ovšem hraje na přání anebo písnička, která má k majiteli domu vztah. Např. jednou se hrála kamarádovi, který měl narozeniny, písnička Už kamarádi pomalu stárnem.

Masky nemají žádné zvláštní funkce, pouze vykonávají činnosti, které se k převleku vážou. Smrták hrozí, že si pro nás přijde anebo naopak utěšuje, že nepřijde, maska představující stoupence hnutí Hare Krišna se modlí, většina však jen tancuje a skotačí. Masky nedělají lidem nijak velké naschvály, pouze kominík maže sazemi. Maškary jsou poměrně zdrženlivé. Je to dáno částečně i tím, že v průvodu chodí nejen místní obyvatelé, ale i chalupáři, kteří tolik neznají místní poměry. Maškary chodí asi do tří odpoledne. Večer se někteří, většinou členové SK Kojkovice, sejdou na společném večírku, který je pořádán buď v kulturním domě v Krásné Hoře anebo ve stodole v Kojkovicích. Večírek není přímo veřejnou zábavou, přístup je sice

volný, ale neúčastní se ho většina obce. Je připraveno pohoštění a většinou se hraje na kytaru a zpívá. Masopustní veselí žádné obřadní ukončení nemá.

Masky vycházejí z tradičního pojetí jen částečně. Drtivá většina masek vychází z vlastní inspirace moderní dobou. Více než tradice je ceněna originalita. Každý rok se ovšem některé převleky opakují, jedná se o typické masopustní masky, které byly

Obr. 13. Krásná Hora, „kobyla“ (2007).
Archiv M. Opršalové

zastoupeny v krásno-horském průvodu i před rokem 1989. Nejsou to však tytéž masky, které by se z té doby uchovaly, jsou vytvořeny nově. Jedná se o medvěda (ovšem bez medvědáře), babku s nůši, kobylu a vojáka. Často chodí i kominík. V každé obchůzce je také přítomen pokladník vybírající do pokladničky dobrovolné příspěvky, který však nemusí mít zvláštní převlek a může za něj jít libovolná maska. Další masky jsou méně tradiční, představují pohádkové bytosti, povolání, předměty, zvířata. Někdy se domluví skupinka lidí na stejném tématu. Na příklad v roce 2007 šlo několik lidí za brouky a jiný hmyz, velice vtipná byla maska housenky. Mezi hodně netradiční masky patřila např. zubní pasta, bankomat, ibuprofen, peřina. Používány jsou i kupované masky – různá strašidla nebo masky politiků (Václav Klaus). Většina masek je vyráběna doma z vlastních zdrojů. Masopust je u místních lidí v oblibě, i když se občas stává,

Obr. 14. Krásná Hora, „housenka“ (2007). Archiv M. Opršálové

že někdo maskám neotevře. Masek rok od roku přibývá, nyní je jich něco málo přes dvacet. Chodí muži i ženy, dětí jen několik. Sportovní klub Kojkovice si neklade za cíl navázat na staré rituály a zvyklosti,

hlavním záměrem je dát lidem příležitost ke společnému setkání a užít si co nejvíce radosti. Místní lidé si uvědomují, jak je důležité sdílet společné okamžiky, a to i přesto, že se na kulturním životě obce nepodílejí jen rodáci, ale i přechodní obyvatelé Krásné Hory.

Závěr

Masopust je na Havlíčkobrodsku živou tradicí, která je u lidí velice oblíbená. Obchůzky maškar vždy vycházejí z iniciativy místních občanů. Dobrovolní hasiči, dobrovolné spolky, představitelé obce a další se nezištně podílejí na přípravách a organizaci masopustních průvodů a masopustních veselí. Bez jejich nadšení by v našich obcích byl život mnohem smutnější. To, že se lidé dobrovolně vzdávají svého volného času ve prospěch celku, má rozhodně obrovský pozitivní vliv na rozvoj společnosti a života na venkově i ve městech. Na Havlíčkobrodsku jsem nikde nezaznamenala, že by současný masopust byl ohrožen z důvodu nezájmu lidí či z důvodu organizačních potíží. Až na sehnání muziky má tento svátek jednu velkou výhodu – není potřeba vynakládat nějaké zvláštní prostředky, aby celá akce mohla proběhnout. Život na venkově plyne i dnes mnohem klidněji než ve městě, a proto jsou zábavy podobného rázu vítanou příležitostí pro místní občany, jak být vytrženi ze stejnotvárné každodennosti. Masopust si dnes sice již s sebou nenese žádné magické funkce, má však jednoznačně kladný sociointegrační vliv a navíc poskytuje lidem kulturní zážitek.

Na Havlíčkobrodsku není nikde dochována masopustní veselice v tak výrazné formě jako např. na Hlinecku. I zde však můžeme nalézt různé podoby oslav, které částečně vypovídají o zdejší společnosti a zvyklostech. Domnívám se, že by si masopust na Havlíčkobrodsku zasloužil pozornost zdejších etnografů či muzejních pracovníků. Na základě mnou provedené analýzy lze stěží dojít k nějakému zásadnímu závěru ohledně masopustu na Havlíčkobrodsku, doufám však, že se může popis oslav ve třech obcích zdejšího regionu stát podnětem k dalšímu průzkumu.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

- Dotazník Národního ústavu pro lidovou kulturu z roku 2008. Dotazníky z okresu Havlíčkův Brod jsou v elektronické podobě uloženy v Muzeu Vysočiny Havlíčkův Brod
- Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, sbírková skupina Kapitalismus, Fotoarchív
- Osobní archiv Dušana Naňáka
- Pamětní kniha městyse České Bělé 1923–1947, uložena na Obecním úřadě v České Bělé
- Rozhovor s informanty: s Annou Doležalovou z Havlíčkova Brodu, z Veronikou Dobišovou z České Bělé a z Marií Opršálovou z Krásné Hory
- Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkův Brod, kn. č. 3772, Pamětní kniha města Německého Brodu 1923–1930
- Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Německý Brod – Presidiální spisy 1920–1940, kart. č. 26, inv. č. 685 a 686

Literatura

- BACHTIN, Michail Michailovič: François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance. Praha, Argo, 2007
- BUBEN, Karel: Jak v Kamenici pochovávali „Bakusa“. In Zálesí, roč. 6. Humpolec, Učitelská jednota Budeč, 1924–1925.
- DOUBEK, Eduard: Jak se v Ledči naposledy stínal kohout. In Cesta Vysočiny, roč. 10, č. 3, 21. 1. 1969.
- DUFEK, Josef: Naše Horácko jindy a nyní. Velké Meziříčí, Josef Dufek vlastním nákladem, 1893.
- Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Praha, Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2004.
- FROLEC, Václav – Tomeš, Josef (ed.): Masopustní tradice. Brno, Blok, 1979.
- FROLEC, Václav (ed.): Výroční obyčeje. Současný stav a proměny. Brno, Blok, 1982.
- FROLEC, Václav: Obřadní obchůzky. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Ústav lidového umění ve Strážnici, 1988.
- GUTH, Petr: Masopustní hra z Třebíče. In Český lid, roč. 15. Praha, F. Šimáček, 1906
- KOCMÁNEK, Václav František: Sedm interludií. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1953
- KOUBKOVÁ, M.: Maškary v masopustě. In Zálesí, roč. 17. Humpolec, Učitelská jednota Budeč, 1935–1936.

- KŘIVÝ, Karel: Masopustní hra z Třebíče. In *Český lid* 8, s. 161–164, Praha, F. Šimáček, 1899.
- KUČA, Jan: Horácká kuchyně: <http://www.region-vysocina.cz/index.php?objekt=1659>
- Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, 2. díl. Praha : Mladá fronta, 2007
- MACEK, Ladislav: Přehled územně-správního vývoje okresu Havlíčkův Brod od roku 1850. In *Havlíčkobrodsko* 8, Havlíčkův Brod, 1993.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1968.
- NOVÁKOVÁ, Dana: Masopusty na Horácku dříve a nyní. In *Vlastivědný sborník Vysočiny*, roč. 15. Jihlava, Muzeum Vysočiny Jihlava, Moravský zemský archiv Brno, 2006.
- Ottův slovník naučný. 16. díl. Praha : Nakladatel J. Otto, 1900.
- PALÁN, Václav: Pověry a zvyky z Větr. Jeníkova. In *Zálesí*, roč. 5, Humpolec, Učitelská jednota Budeč 1923–1924.
- PAVELKA, Josef Julius: Horácká svarba. Brno 1926.
- PERNICA, Bohuslav: Rok na moravském Horácku a Podhorácku. Havlíčkův Brod, Krajské nakladatelství Havlíčkův Brod, 1951.
- SOCHROVÁ, Marie: Městská škola v Havlíčkově Brodě v době předbělohorské. Havlíčkův Brod, 1972.
- TIRAY, Jan: Dějiny města Velké Bíteše. Velká Bíteš, Město Velká Bíteš ve spolupráci s Městským muzeem ve Velké Bíteši, 2007. Reprint díla z roku 1882.
- ZÍBRT, Čeněk: Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Praha, Nakladatelství Jos. R. Vilímka, 1889.
- ZÍBRT, Čeněk: Veselé chvíle v životě lidu českého. Praha, Vyšehrad, 2006.

Příloha č. 1

Obce, ve kterých se pořádá masopustní bál anebo masopustní obchůzka podle výsledků z dotazníků Národního ústavu pro lidovou kulturu z roku 2008:

1. Obce, ve kterých se koná maškarní bál či masopustní zábava anebo jejich obdoba:
Bačkov, Čachotín, Golčův Jeníkov, Hněvkovice, Hradec, Chotěboř, Jemnice, Knyk, Okrouhlice, Přiseka, Rozsochatec, Rybníček, Sobiňov, Trpišovice, Věž, Věžnice.

2. Obce, ve kterých se koná masopustní obchůzka:

Bojiště, Česká Bělá, Číhošť, Dolní Město, Havlíčkova Borová, Chrtův, Kochánov, Krásná Hora, Libice nad Doubravou, Lipnice nad Sázavou, Maleč, Modlíkov, Nová ves u Chotěboře, Okrouhlička, Pohled, Přibyslav, Štoky, Uhelná Příbram, Vilémov, Vilémovice.

Příloha č. 2

Veršované povídání, které pronáší při masopustu v Havlíčkově Brodě pronobus; text poskytl Anna Doležalová.

1.

*Hola, hola,
já pán Pronobus
vinšuju šťastný a veselý masopust,
abyste dobře hodovali,
šišky, koblihy smažili
a nám taky nákou dali.
Hejsa páni dobrý den!
Hejsa chaso, dobrý den!
Jaký kumšty umíte?
Jen s nima ven!
První budou řemesníci:
řezník, hajný, lazebníci,
švec, kominík, dědek v nůši...
Představte se, jak se sluší!*

2.

*Koho by to napadlo,
že tu bude strašidlo?
A ne jedno! Koukejte se,
každý z vás se strachy třese!
Koukejte se – hola hou,
co strašidla dovedou!*

3.

*Bumtarata ratata
a teď' hled'te zvířata!
Žádný z nás to nesvedem,
Co medvěď s medvědem!
A aby tu nebyly
Dvě splašený kobyly,
K tomu kozy mekatý
jako čerti rohatý!
A pak je tu taky kráva,
Co nám dobrý mlíko dává!
Na ty se teď' podíváme
Potom dál se ubíráme nebo potom
do tance se dáme.*

4.

*Přejeme vám štěstí, zdraví,
Čtyři chlívky, žádné krávy
a dvě d'ourky v nose – skončilo se.
Za rok sejdem se zase,
v tomto masopustním čase.
Hejsa páni dobrý den!*

JAN VESELÝ A SYNOVÉ: ŠEDESÁTILETÉ DĚJINY JEDNÉ TEXTILKY ZA ČERNÝM MOSTEM

Michal Kamp

Úvod

Dnešní Havlíčkův Brod měl štěstí, že stál na důležité cestě: nejdříve byla zvána „haberská“, poté se stala spojnicí mezi Vídní a Prahou. Dnešní průmyslová síla Havlíčkova Brodu nikoliv náhodou pramení z doby, kdy sem byla zavedena železnice. Ta totiž „přitáhla“ i velkopodnikatele, kteří mohli své výrobky účelněji distribuovat do celého rakouského mocnářství i za hranice. Jejich odkaz je patrný dodnes, byť byl krutě a násilně zakryt komunistickou diktaturou. Ta totiž nestrpěla vědomí, že její počáteční ekonomika pocházela ze znárodněných podniků velkoburžoazie, a nutno říci, že jména kdysi významných německobrodských podnikatelů úspěšně vytlačila z myslí lidí, takže ta upadla v zapomnění. Tato práce má některé z německobrodských továrníků opět vynést na světlo. Není to první pokus, a pevně doufám, že ani poslední. V minulých letech si již čtenáři mohli z mého „pera“ přečíst o historii německobrodských továren a podniků bratří Stiassných, bratří Mahlerů, Ervína Löwyho, Josefa Šupicha a Alberta Bauera.¹ Textilka „Jan Veselý a synové“ je tedy další v řadě. Součástí této studie i relativně nezávislá kapitola o řediteli továrny Josefu Knapovi. Jeho charakter i osud je natolik zajímavý, že dějiny továrny bude více než vhodně doplňovat.

Problematika pramenů

Na rozdíl od ostatních textilních továren ve městě je archivní materiál týkající se Veselých z větší části kvalitně zachovalý. V SOkA Havlíčkův Brod jsou úplné stavební plány pro léta 1904–1914, ukazující změny a růst továrny. Dochované jsou i poměry v továrně pro počátek i konec první světové války. SOA Zámek pak nabízí celý fond „akciovky J. Veselý synové“ v období Protektorátu Čechy

¹ viz KAŠPAROVÁ, Alena; KAMP, Michal: Židé na Havlíčkobrodsku I. Golčův Jeníkov, Havlíčkův Brod, Světlá nad Sázavou. Havlíčkův Brod 2008.

KAMP, Michal: Firma Josef Šupich. In: *Havlíčkobrodsko* 23, 2009, str. 120–164.

a Morava i těsně po něm, včetně unikátního popisu vývoje v letech dvacátých a třicátých, jenž byl přednesen na výroční schůzi (25 let) správní rady v roce 1945. Tento zápis je jediným dochovaným (i když retrospektivním) pramenem postihujícím dějiny podniku v éře první republiky a nelze jej nijak konfrontovat.

O dost hůře je na tom nejranější historie továrny (1883–1904), pro kterou existuje jen kontroverzní kniha Ivana Harta, vlastním jménem Bohumila Fučíka, vydaná k výročí dvaceti let národního podniku PLEAS. Publikace je silně poznamenána komunistickým patosem a propagandou, přesto lze soustavnou kritikou tohoto pramene odhalit jedinečné informace.

Tak se zachoval i Ivo Knap, syn ředitele akciovky Josefa Knapa, který dochovaným a vlastnoručně podepsaným dopisem z roku 1991 Fučíkovu knihu v mnoha směrech dle dochovaných pramenů a vlastní paměti (vyprávění otce) opravil.² Tento dopis mám ve svém archivu.

Jan Veselý a synové

Jan Veselý se narodil roku 3. března 1841 v obci Štrampouch na Čáslavsku.³ V polovině 60. let si bere v Německém Brodě za ženu Terezii Čížinskou (narozená 8. listopadu 1839 ve Vamberku u Rychnova nad Kněžnou).⁴ Tou dobou zde již bydlí, je hlášen v domě č.p. 133 Město a pracuje jako rukavičkář. Počátkem osmdesátých let devatenáctého století manželé kupují dům č.p. 154 Město.⁵ V dubnu roku 1883 dostává Jan Veselý domovské právo a stejný rok kandiduje do obecního zastupitelstva za II. sbor.⁶ Důležitým mezníkem se stává

² O věrohodnosti Knapova počínání svědčí i jeho vědecko-historická činnost otištěná ve vlastivědném sborníku *Havlíčkobrodsko* 7, který je zdarma ke stažení na www.muzeumhb.cz.

³ SOKA Havlíčkův Brod, OÚHB, Sčítání lidu, karton 98, 1890, dům č.p. 154 Město.

⁴ SOKA Havlíčkův Brod, FÚHB, karton 23, sňubní doklady 1866–1872.

SOKA Havlíčkův Brod, OÚHB, Sčítání lidu, karton 98, 1890, dům č.p. 154 Město.

⁵ Katastrální úřad Havlíčkův Brod, pozemkové knihy Havlíčkův Brod, vložka 154.

⁶ V druhém sboru jsou uvedena dvě jména Jan Veselý – jeden s jedním hlasem a druhý s třiapadesáti. S největší pravděpodobností jde o špatný zápis

rok 1887, kdy zřizuje v sousedním domě č.p. 153 Město továrnu na pletené, vlněné a bavlněné zboží, tj. výrobu oblečení od rukavic a ponožek až po punčochy, kamaše a vesty.⁷ Veselý se zaměřil na oděv velmi používaný v oblasti, kde žil. Fabrika dostává jméno „Jan Veselý a synové“, tudíž na vedení podniku se od počátku podílí jeho tři potomci – Václav, Hynek a Antonín.⁸ Avšak pojem továrna je v tomto případě dosti nadnesený název: šlo spíše o výrobní v úzkém měšťanském jednopatrovém domě v původní části města uvnitř hradeb, nikoliv o výrobní halu v klasickém slova smyslu. V brzké době již „... zaměstnává 70 sil pracovních...“,⁹ které pracují v samotném domě na Veselého strojích, ale také u sebe doma, kam je pletařům materiál dovážen a posléze finální výrobek odvážen.¹⁰

Tento úctyhodně rychlý a úspěšný růst, navíc evidentně nepodporovaný politickou činností majitele, je přerušěn dosti náhle – Jan Veselý umírá 12. července 1891 ve věku 50 let.¹¹ Dědicem se stává, možná překvapivě, manželka Terezie, i když by bylo bláhové se domnívat, že se starala o vedení podniku. Je třeba si uvědomit, že nejstaršímu ze synů nebylo ještě ani pětadvacet roků, což je dobrý věk na osamostatnění, ale pravděpodobně ne na svědomitou podílnickou správu majetku se dvěma podobně starými sourozenci.

a jde o tutéž osobu. Zajímavější je ale skutečnost, že s tolika hlasy se Jan Veselý do zastupitelstva dostat měl, ale jeho jméno na soupisu zvolených zastupitelů chybí. Důvod není znám. Nutno říci, že ani on, ani jeho synové, už nikdy na kandidátkách pro obecní zastupitelstvo nejsou.

(SOKa Havlíčkův Brod, AMHB, obecní zastupitelstvo, kniha č. 184, zápis z 27. dubna 1883; SOKa Havlíčkův Brod, AMHB, kart. 308, volby do obecního zastupitelstva 1849–1890, volby 1883.)

⁷ AMBROŽ, Egelbelt – BLECHA, Dominik: *Úplný adresář, dějiny a památnosti královského města Německého Brodu*. Německý Brod 1892, str. 155.

⁸ Václav se narodil 13. srpna 1867, Hynek 6. září 1869 a Antonín 10. ledna 1871. (SOKa Havlíčkův Brod, OÚHB, Sčítání lidu, karton 98, 1890, dům č.p. 154 Město.)

⁹ AMBROŽ, E. – BLECHA, D., str. 155.

¹⁰ HART, Ivan: *Květy patří jubilantům*. Havlíčkův Brod 1971, s. 11–12.

¹¹ Hrobka rodiny Veselých na Novém hřbitově, Havlíčkův Brod.

A tak si živnost zatím podržela ve vlastnictví matka, aby případně nedošlo k bratrskému rozkolu a rozpadu dobře rozjetého podnikání.

Bratři vstupují na scénu velkého německobrodského podnikání v letech 1903–1905. Od města zakoupili pozemky hned za takzvaným „Černým mostem“, vedoucím přes koleje u Nádražní ulice, a chystají zde postupnou výstavbu opravdové tovární budovy.¹² Toto rozhodnutí bylo na místě, protože těsně před stavbou má Veselých podnik hlášeno na 250 zaměstnanců, tou dobou nejvíc v celém městě.¹³ Pro takové množství původní prostory a praktiky nevyhovovaly a bylo nutné expandovat. Domek domovníka, kůlna, stodola a samotná tovární hala s komínem a skladištěm se budovaly mezi červencem 1904 a zářím 1905, realizátorem byl Josef Šupich.¹⁴ Od počátku se počítalo s mechanickou výrobou, proto zde byla vystavěna i kotelná se strojovnou. Továrna dostala č.p. 144 Dolní předměstí.

Reklama na továrnu z roku 1892 (AMBROŽ, Egelbelt – BLECHA, Dominik: Úplný adresář, dějiny a památnosti královského města Německého Brodu. Německý Brod, 1892, reklamní příloha.)

¹² SOKA Havlíčkův Brod, OSHB, sbírka listin, ČD 551/1904. SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, č.p. 144 DP.

¹³ KUDRNÁČ, Václav: Úplný adresář politického okresu německobrodského. Německý Brod 1903, str. 62.

¹⁴ SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, č.p. 144 DP, str. 6, 12 a 23.

Tou dobou již nežije Hynek, který zemřel svobodný 29. ledna 1894 ve věku 25 let,¹⁵ proto se velké události zúčastňuje pouze Antonín s Václavem. Oni dva vystupují jako majitelé nových nemovitostí, navíc ponechávají jméno firmy „Jan Veselý a synové“. Po Mahlerech se v Německém Brodě zrodila druhá velká textilka, a nutno říci, že měla také dostatečné odbytiště. Jinak by si nemohla dovolit roku 1910 rozšíření závodu o halu na pletení, místnost s akumulátory a konírnu a přestavbu truhlárny na byt pro kočího.¹⁶

Rosendorfský mlýn pravděpodobně kolem roku 1907, tedy ještě před úpravou na barevnu. (Reprofoto z NOCAR, Pavel: Havlíčkův Brod. Ohlédnutí za minulostí našeho města. Havlíčkův Brod 2008, str. 117.)

Nejvýznamnějším počinem po stavbě samotné továrny se stala záležitost týkající se bývalého Rosendorfského mlýna (č.p. 94 Dolní předměstí). Tento objekt v upravené podobě dodnes stojí jihovýchodně od města za nádražím u říčky Šlapanky (oblast dříve zvaná Špitálská a nyní Vysočany). Od počátku 80. let 19. století patřil

¹⁵ Ač umírá Hynek ve velmi nízkém věku, je na náhrobku psán jako továrník. (Hrobka rodiny Veselých na Novém hřbitově, Havlíčkův Brod.)

¹⁶ SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, č.p. 144 DP, str. 44–50, 54.

Ferdinandu Traplovi, který mlýn roku 1882 „... zboural do základů...“¹⁷ a přestavěl na přádelnu ovčí vlny a bavlny. V roce 1886 si zde přistavěl i vlastní jednopatrový dům,¹⁸ kam se s rodinou přestěhoval. Slibně se rozvíjející rodinný podnik ukončuje Ferdinandova smrt v druhé polovině roku 1889.¹⁹ Dědicem se stal nezletilý syn Jindřich, zákonným zástupcem jeho matka a Ferdinandova manželka Petronila.²⁰ Živnost fungovala dál i přes fakt, že 18. září 1892 budova vyhořela.²¹ Přádelna obsahovala „... stroje nejnovějšího systému...“²² a pracovalo v ní 30 zaměstnanců. Na počátku 30. století se nájemcem mlýna stal (pravděpodobně Žid) Salomon Beer,²³ který přádelnu nadále provozoval s 20–25 dělníky a na vlastní náklady ji vylepšoval. Důkazem je zbudování kotelny a instalace dalšího parního stroje v letech 1901 a 1904.²⁴

Kolem roku 1910 se nájemcem stala firma Jan Veselý a synové, která následně celý areál odkupuje.²⁵ Je možné, že v té době již dospělý Jindřich Trapl neměl zájem Rosendorfský mlýn vlastnit, protože pracoval jako úředník továrny v Husinci. Každopádně klíčové je, že Antonín a Václav pro svou živnost získávají 20. září 1911²⁶ moderní a plně vybavenou přádelnu, čemuž odpovídala i prodejní cena 88 000 K. Bratři ovšem nemají v plánu přádelnu zachovat a o rok později žádají město o povolení přestavět ji na strojovou barevnu,²⁷

¹⁷ Realizátorem byl Josef Šupich. SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, č.p. 94 DP, str. 1.

¹⁸ Tamtéž, str. 13.

¹⁹ Katastrální úřad Havlíčkův Brod, pozemkové knihy Havlíčkův Brod, vložka 423.

²⁰ Traplovi měli šest dětí a Jindřich byl prvním ze tří synů. Otec v závěti každému odkázal vysokou částku 5080 zl. (Katastrální úřad Havlíčkův Brod, pozemkové knihy Havlíčkův Brod, vložka 423.)

²¹ AMBROŽ, E. – BLECHA, D., str. 155.

²² Tamtéž, str. 155.

²³ KUDRNÁČ, V., str. 62.

²⁴ SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, č.p. 94 DP, str. 22 a 25.

²⁵ SOKA Havlíčkův Brod, OSHB, sbírka listin, ČD 1058/1911.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, dům č.p. 94 DP, str. 29, 32–33.

což je jim schváleno. V létě 1913 pak pokračují úpravy mlýna, kdy je instalována Francisova turbína, postaven komín a usazovací jámy pro odpadní vodu.²⁸

Proměna přádelny v barevnu přinesla i stinné stránky. Při kontrole v květnu 1914 se ukázalo, že nízké stropy měly za následek, že byla „... *jak barevna, tak i místnost pro centrifugy naplněna parami, takže nebylo na krok viděti...*“,²⁹ a to i při plném odvětrávání. Proto bylo nutno barevnu přestěhovat. Ke všemu ještě o dva měsíce později městská komise odhalila špatné čištění usazovacích jam a neadekvátně málo častou výměnu filtrů, což mělo za následek barvení vody Šlapanky.³⁰

Největší ranou byl počátek Velké války. V červenci 1914 pracovalo v továrně 393 lidí (z toho 310 žen), nejvíc ve městě, ale kvůli ztrátě odbytišť a nedostatku peněz musela být továrna zavřena už 1. srpna 1914.³¹ Pokud byly zakázky, pracovalo se jeden až dva dny v týdnu, 14 lidí trvale udržovalo podnik v čistotě a bezpečí. Lze předpokládat, že se standardní výroba nerozjela do konce bojů, protože v únoru 1917 „... *dle výkazu nedoplatků ... zaznamenává se právo zástavní k zajištění pro pohledávku c.k. daní v obnosu 751 098, 95 K pro c.k. erár*“.³²

Problémy nezmizely ani po vzniku Československé republiky. Výroba se neobnovila, což trápilo především úřady. Ty na podnik apelovaly, že dodávají pravidelně příděly bavlny, ale Veselí nepracují a jejich dělnictvo je stále nezaměstnáno. Spory trvaly dva roky. Zajímavé jsou postupné změny důvodů Veselých pro oddálení opětné výroby – nejdříve chybělo uhlí, poté byl rozbítý parní stroj a nová politickohospodářská situace bránila obstarat součástky, nakonec

²⁸ Turbínou Francisovou byla nahrazena původní Girardská turbína. (SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, č.p. 94 DP, str. 51 a 59.)

²⁹ SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, č.p. 94 DP, str. 77.

³⁰ Tamtéž, str. 80.

³¹ SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 426, str. 28.

³² Katastrální úřad Havlíčkův Brod, pozemkové knihy Havlíčkův Brod, vložka 423 a 1281 C.

se opravovaly pletací stroje.³³ Veselí též hlásili, že jejich dělnictvo pracuje, ale obdržená bavlna se zpracovává u Mahlerů a oni od konce války všem svým nezaměstnaným vyplácejí podporu. Ať byly důvody jakékoliv, továrnu rozjet nechtěli, tíživý dluh nezmizel, výdaje rostly. Antonín s Václavem přikročili k důležitému rozhodnutí, které může jejich dosavadní poválečnou politiku ukázat v jiném, pochopitelnějším světle. Na přelomu let 1920 a 1921 totiž odprodávají za celých 7 000 000 Kč veškerá práva a podíly na živnosti České bance v Praze, „... *koncesionáře akciové společnosti pod firmou „J. Veselý synové, továrny na punčochy a pletené zboží, akc. společnost Německý Brod“*“.³⁴ Následně kupují podíly této nově vzniklé akciovky, která má kapitál 8 000 000 Kč (20 000 akcií po 400 Kč), a stávají se členy sedmičlenné správní rady od jejího ustanovení 31. prosince 1921.³⁵ Ředitelem firmy se stal až do druhé světové války Josef Knap.

Výroba se rozjela už 1. února 1921³⁶ s jednadvaceti dělníky, dvěma úředníky, šesti mistry a zřízenci. Tato malá skupinka zaměstnanců byla schopná na trh dodat konkurenceschopné výrobky již počátkem května, protože prioritním úkolem bylo najít místo firmy v domácím i světovém obchodu. Koncem roku byli úspěchem překvapeni všichni – závod měl 324 zaměstnanců, 1 300 000 výrobků a obrát přes 6 000 000 Kč (z toho třetina pocházela z exportu).³⁷ Podnik povstal jako fénix z popela.

³³ Zajímavý je i argument, že celkem tři technici stroje opravují již celé tři měsíce. (SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 356, inv. č. 2013, sign 8/6-80.)

³⁴ SOKA Havlíčkův Brod, OSHB, sbírka listin, ČD 334/1922.

³⁵ Dalšími členy rady byli Václav Košek (továrník v Praze II), Bohuslav Rosenkranc (Prezident České banky a velkoobchodník v Praze), František Vítek (velkoobchodník v Praze), Jan Halihar (ředitel České banky v Praze) a Dr. Josef Hybler (továrník v Semilech). SOKA Havlíčkův Brod, OSHB, sbírka listin, ČD 334/1922.

³⁶ SOA Zámorsk, fond J. Veselý synové, továrny na punčochy a pletení zboží, a.s., Havlíčkův Brod, karton 1, inv. č. 1, zápis z valné hromady společnosti z 22. prosince 1945.

³⁷ Tamtéž.

*Reklama na továrnu z roku 1925
(Národní listy, zvláštní příloha, 12. 12. 1925, str. 3.)*

Rok 1922 byl pro podnik katastrofou. Proběhla sice přístavba sálu v hlavní továrně,³⁸ cena bavlny na světovém trhu však klesala do prosince z původních 72 Kč na 24,50 Kč, což se odrazilo v cenách výrobků. Prodávalo se za třetinovou hodnotu předchozího roku a počet zaměstnanců musel být snížen na 252 (z toho bylo 234 dělníků). Není proto divu, že další tři roky se pouze vyrovnávala ztráta za rok 1922.³⁹

Významným obdobím byl rok 1924. Po deseti letech došlo v Rosendorfském mlýně ke stavbě nové, všem nárokům vyhovující barvírny.⁴⁰ Akciová jistina byla snížena z osmi na čtyři miliony korun.⁴¹ Zemřel ale Antonín Veselý, a to hned 29. ledna, ve věku 53 let.⁴² Stejně jako jeho bratr Hynek, i on zemřel svobodný.

³⁸ SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 397, č.p. 144 DP, str. 68.

³⁹ Tomu pomohla především vzrůstající cena bavlny, kdy v prosinci 1923 byla hodnota kilogramu 40 Kč. (Dopis Ivo Knapa, syna ředitele Josefa Knapa, osobní archiv autora; SOA Zámorsk, fond J. Veselý synové, kart. 1, inv. č. 1, zápis z 22. 12. 1945.)

⁴⁰ SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, kart. 397, č.p. 94 DP, str. 87.

⁴¹ SOA Zámorsk, fond J. Veselý synové, kart. 1, inv. č. 1, zápis z 22. 12. 1945.

⁴² Hrobka rodiny Veselých na Novém hřbitově, Havlíčkův Brod.

Firma byla opět na nohou a následujících pět let neslo ovoce, i když na akciovku dohlížel jen jediný původce jejího jména: Václav Veselý. V roce 1925 se objevil první čistý zisk a počínaje rokem 1926 se pravidelně vyplácejí dividendy.⁴³ Investuje se do modernizace zařízení továrny, jako v případě stavby nové kotelny v Rosendorfu v letech 1926–1927. Počet pracovníků vzrostl na 685.⁴⁴

Hospodářská krize počátkem 30. let 20. století znamenala pro podnik útlum. V roce 1930 se sice podařil historicky nejvyšší export, a to v částce 7 766 000 Kč (42 % obratu) – tou dobou se vyváželo do všech evropských států vyjma Ruska, dále do Egypta, Maroka, Sýrie, Palestiny, Číny, Jižní Ameriky a Jižní Afriky –, jenže poté každoroční obraty klesaly, až se ve čtyřiatřicátém roce dostaly na nejnižší hodnotu od roku 1922.⁴⁵ Kromě existenčních problémů samotné akciovky se ředitel Josef Knap snažil řešit i tíživou situaci dělnictva. Nabíral zaměstnance nad míru, kteří posléze sice pracovali kratší dobu a za menší mzdy, ale měli práci a nepobírali pouze „žebračky“.⁴⁶ Záchranou se stala spolupráce s firmou Baťa ve Zlíně, díky níž se odbyt punčochového zboží zvýšil v takové míře, že roku 1937 byl obrat o čtyři miliony vyšší. Tohoto vzestupu se nedožil Václav Veselý, který zemřel 17. června 1934.⁴⁷ Název firmy

⁴³ SOA Zámorsk, fond J. Veselý synové, kart. 1, inv. č. 1, zápis z 22. 12. 1945.

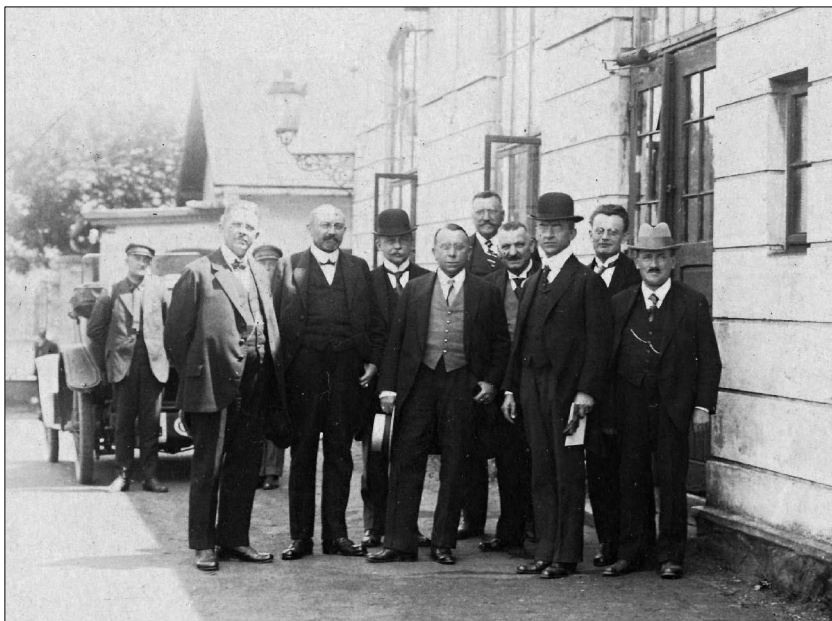
⁴⁴ Rostla i průměrná mzda na 585 Kč měsíčně. (Dopis Ivo Knapa, syna ředitele Josefa Knapa, osobní archiv autora. SOA Havlíčkův Brod, AMHB, kart. 397, č.p. 144 DP, str. 113.)

⁴⁵ Tj. 9 750 000 Kč (SOA Zámorsk, fond J. Veselý synové, kart. 1, inv. č. 1, zápis z 22. 12. 1945.)

⁴⁶ J. Veselý synové byla vedle Mahlerů nejpočetnější továrnou co do zaměstnanců a navíc podobného zaměření. Pravděpodobná vzájemná známost dělníků obou fabrik zapříčinila, že se u Veselých začaly brzy šířit komunistické myšlenky a dělnictvo se radikalizovalo. (Dopis Ivo Knapa, syna ředitele Josefa Knapa, osobní archiv autora.)

⁴⁷ Václav se na sklonku svého života konečně oženil s jistou Emílií Olivovou. Ta se po jeho smrti provdala a jako Veselá Peňázová umírá 15. února 1970 ve věku 75 let. S Václavem evidentně děti neměli. (Hrobka rodiny Veselých na Novém hřbitově, Havlíčkův Brod.)

„J. Veselý synové“ je od té chvíle pouze odkazem na původní čtveřici zakladatelů.

Návštěva (pravděpodobně jeden z okresních odborů) v továrně Jan Veselý synové. Josef Knap druhý zprava. Asi třicátá léta. (MVHB, digitální fotoarchiv, FMO, 147.)

Vedení firmy vědělo, že „baťovské období nepotrvá věčně“, a prozíravě se snažilo najít jiné metody a možnosti výroby, které by lépe našly odbytiště. Po úvahách nad vyšší produkcí rukavic či kotonových punčoch se nakonec jako nejlepší zdálo začít s prádlem. To znamenalo velkou výměnou továrního zařízení, k čemuž došlo urychleně během roku 1938.⁴⁸ Některé stroje i materiál byly zakoupeny z likvidované továrny v pohraničí (Sudety), vše ostatní bylo nové. Také se přijala adekvátně odborná pracovní síla. Doba, do které

⁴⁸ SOA Zámorsk, fond J. Veselý synové, karton 1, inv. č. 1, zápis z 22. prosince 1945.

nově přetransformovaná akciovka vstoupila, byla pro produkci prádla příznivá a firmě se dařilo.

Ukázalo se ale, že novému pojetí výroby nevyhovují samotné prostory, a během devětatřicátého roku se proto uskutečňuje rozsáhlá přestavba. Vznikl nový pracovní sál, garáže, truhlářské dílny, transformační stanice, kotelny, sušárna a samostatná administrativní budova.⁴⁹

Vše bylo připraveno na další podnikání – jen za rok 1939 byl vykázán obrat za téměř 20 000 000 Kč –, počátek druhé světové války ale přinesl komplikace. Stihla se alespoň dokončit přístavba patra na původní tovární budově, skladiště příze, doplnění strojového parku a úprava barevny a náhonu v Rosendorfském mlýně. V důsledku stále klesajícího přídeľu materiálu, jenž byl navíc snižující se kvality (vlnu a bavlnu vystřídala buničina), byla výroba postupně omezována až o celých 50 % předválečného stavu. Největší prioritou zůstala snaha zamezit německé správě akciovky, což se podařilo.

Po květnu 1945 vstupuje akciová společnost „J. Veselý synové“, nyní už v Havlíčkově Brodě, do své poslední etapy. Začíná s 243 dělníky v továrně, 91 dělníky doma a 50 mistry.⁵⁰ Díky nové měně se jí záhy daří dosáhnout předválečné úrovně, ale po dvou letech je vše jinak. Nařízením z května 1947⁵¹ je akciovka zestátněna a spadá pod Pletařské závody, národní podnik v Havlíčkově Brodě. V polovině 50. let je společně s bývalou továrnou Bratří Mahlerové hlavní součástí obrovského státem vlastněného textilního koncernu pojmenovaného po novináři: Pletařské závody Karla Havlíčka Borovského.⁵² A tak zcela zaniká i název podniku, poslední přímý odkaz kdysi váženého německobrodského jména Veselý.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Katastrální úřad Havlíčkův Brod, pozemkové knihy Havlíčkův Brod, vložka 1281 a 423.

⁵² Tamtéž.

Josef Knap⁵³

Josef Knap se narodil 6. května 1892 ve Vrchovině, dnešní městské čtvrti Nové Paky, jako čtvrté ze šesti dětí. Ve třech letech byl vzat prarodiči do nedalekých Vidonic, aby své dceři ulehčili hospodářství. Brzy se zde naučil dobře německy, protože šlo o smíšenou oblast: Na měšťanské škole se dobře učil, ovšem na další studia nebyly v rodině peníze, a tak si Josef Knap půjčil od strýce, tehdy vojenského kaplana v Dalmácii, celých 200 zlatých, díky nimž vystudoval dvouletou obchodní školu v Hořicích v Podkrkonoší a mohl nastoupit jako úředník, většinou do textilních továren, mimo jiné i ve Vídni.⁵⁴

Svatební foto Josefa Knapa a Vlasty Riedlové z roku 1920. Velké brýle Josefa Knapa dokazují slova jeho syna, že bez nich nerozpoznal osobu na pět metrů, takže jak by na frontě v zákopu poznal blížícího se nepřítele. To našťastí pochopily i úřady a Josef Knap se týden po odvodu vrátil domů. (SOka Havlíčkův Brod, sbírka fotografií, karton 29, č. 40.)

Když se zjišťoval základní kapitál právě vznikající akciové společnosti J. Veselý synové, pověřený novopacký továrník Bohuslav Materna úkol předal svému disponentu Josefu Knapovi. Ten se práce

⁵³ Převzato z: HART, Ivan: *Květy patří jubilantům*. Havlíčkův Brod 1971. Dopis Ivo Knapa, syna Josefa Knapa, osobní archiv autora.

⁵⁴ Za Velké války byl odveden, ale zhruba po týdnu byl zproštěn služby kvůli silné oční vadě.

chopil zodpovědně, a když České bance předával vyhotovenou inventuru, uměl ke spokojenosti všech zainteresovaných reálně předpovědět možný další vývoj podniku. Proto mu bylo v továrně Jan Veselý synové, a. s., nabídnuto místo ředitele.

Josef Knap byl plně oddán své práci i rodině. Stává se ředitelem téhož roku (1920), kdy se žení s Vlastou Riedlovou, jedinou dcerou německobrodského litografa a tiskaře Františka Riedla.⁵⁵ Díky jeho umu se továrna z absolutní poválečné stagnace (v halách se minimálně čtyři roky nedělalo) vypracovala na velmi vysokou úroveň.

O Josefu Knapovi lze říci, že byl ukázkovým pragmatikem. Politika pro něj končila vstupem do továrny a sílící komunistické smýšlení dělníků ve fabrice trpěl, protože si více cenil jejich pracovitosti. Že mu na zaměstnancích záleželo, to je patrné i z politiky prováděné za hospodářské krize po roce 1930. Díky Knapovým obratným krokům se totiž roku 1930 mzdy zaměstnanců oproti roku 1929 ve firmě dokonce zvedly a poté do roku 1931 klesly na pouhých 83 %. Díky tomu se rozhodl do práce nabírat nezaměstnané, i když je vlastně nepotřeboval. Logicky průměrná mzda všech o něco klesla, ale mnozí měli práci a ne jen podporu v nezaměstnanosti.

Po obecních volbách 31. května 1931 se Josef Knap jako člen národních demokratů dostává do obecního zastupitelstva⁵⁶ a angažuje se tedy i místní samosprávě. Zároveň mu mezi léty 1933–1934 v blízkosti továrny staví Liškova firma velkou rodinnou vilu s poměrně moderní koncepcí.⁵⁷ Obsahovala vymoženosti jako výtah na jídlo, zasunovací dveře a jiná zařízení pro ulehčení chodu domácnosti. Zahrada navíc obsahovala tři bazény (na koupání, s rostlinami a třetí s vodotryskem). Josef Knap s manželkou patřili do vyšší společenské vrstvy ve městě, vlastnili v Německém Brodě tiskárnu po tchánovi a jezdili na rekreaci k moři, například do Monaka. Právě v tomto

⁵⁵ SOKA Havlíčkův Brod, sbírka fotografií, karton 29, fotografie č. 40.

⁵⁶ Kandidoval i roku 1926 z dvanáctého místa kandidátky, ale zvolen nebyl. Roku 1931 je již pátý v pořadí. (SOKA Havlíčkův Brod, AMHB, karton 310, volby do obecního zastupitelstva 1926–1931.)

⁵⁷ SEDLÁK, Jan (ed.) a kolektiv: *Slavné vily kraje Vysočina*. Praha 2008, str. 119–120.

knížectví jednou Josef Knap náhodou na ulici potkal jednoho z německobrodských bratří Mahlerových a společně zašli do kasina.

Ovšem proč Josef Knap jako soukromá osoba koupil roku 1940 opuštěnou fabriku po Löwyových, zůstane pravděpodobně záhadou.⁵⁸ K jejímu prodeji roku 1946⁵⁹ byl s největší pravděpodobností donucen, k čemuž stačilo podezření, že Knap továrnu koupil od Němců a tehdejší nucený správce z toho měl podíl. Okresní národní výbor určil nejvýše přípustnou prodejní částku (503 000 Kčs), kupujícím byl jistý Zdeněk Valenta. Za války získal Josef Knap podíl i na dvou jiných továrnách v Jihlavě.⁶⁰

Ředitelem v „J. Veselý synové“ zůstal Knap pravděpodobně do konce války, poté byl po dva roky ředitelem odboru pletáren národního podniku Československé textilní závody. Roku 1947 utrpěl těžký infarkt a odešel do invalidního důchodu. Po únoru 1948 mu bylo nabídnuto místo ve švýcarském chemickém koncernu Ciba, ale odmítl a dobrovolně se vydal do náruče nastupujícího komunistického režimu, od kterého však netušil, co očekávat.

Časem se ukázalo, že s nízkým důchodem nedokáže uživit rodinu ani dům, a tak se rozhodl přivydělat si prodejem svých

**KNIHTISKÁRNA A LITOGRAFIE
FRANT. RIEDLA
V NĚMECKÉM BRODĚ**

**zhotovuje veškeré druhy tiskopisů
ve vkusném provedení v čase nej-
kratším a v cenách levných.**

*Riedlova tiskárna, kterou zdělila
manželka Josefa Knapa.
(Reprofoto z NOCAR, Pavel:
Havlíčkův Brod. Ohlédnutí
za minulostí našeho města.
Havlíčkův Brod 2008, str. 115.)*

⁵⁸ Katastrální úřad Havlíčkův Brod, pozemkové knihy, sbírka listin, ČD 1214/1941.

⁵⁹ Tamtéž, ČD 1009/1946.

⁶⁰ V jedné z nich byl spolumajitelem společně se synovci Eduardem a Josefem Maternovými, synovci Bohuslava Materny. Tato továrna se později stala národním podnikem Modeta.

(nehlášených) zlatých mincí. To roku 1958 dalo impuls k monstróznímu soudnímu procesu ve velkém sále kulturního domu Ostrov v Havlíčkově Brodě, na který se rozdávaly po továrnách vstupenky jako na představení. Samozřejmě se „soud“ neomezil jen na nicotnou aférku s nehlášenými mincemi, ale Josef Knap s manželkou slyšeli i obvinění z utlačování dělnictva ve 30. letech, kolaborace s Němci za války a amorálního kapitalistického života na vysoké noze. Manželé Knapovi neměli jedinou šanci se obhájit. Vlasta Knapová byla odsouzena na osm let vězení a Josef Knap na dvanáct let. Nebylo jim souzeno se na svobodě opět shledat: dlouhá léta těžce nemocný Josef Knap umírá ve vězení roku 1963.

Hrobka rodiny Veselých na Novém hřbitově a hrobka rodiny Traplových na Svatovojtěšském hřbitově v Havlíčkově Brodě.

Závěr

„J. Veselý a synové“ představuje typickou továrnu tehdejší doby na Českomoravské vrchovině: textilní fabrika v rodinném kruhu a jako dědičná živnost. Navíc časově spadá do 80. let, kdy v Německém Brodě vrcholí pokládání základů pozdější průmyslové síly města. Proto se firma stává její součástí v letech následujících a zaměstnává

pravděpodobně i nejvyšší počet zaměstnanců. O to víc je s podivem, že pilíře podniku neunesou krizi v době Velké války a byly by se zhroutily bez zásahu České banky a přeměny na akciovou společnost. Takový osud potkal například i firmu Albert Bauer & Sohn. Akciovka měla velké štěstí na svého ředitele, který dovedl po celou éru první republiky podnik znamenitě vést a kapitál utěšeně zvyšovat. Příchod druhé světové války a především její následky už bohužel podnik nepřežil. Byl znárodněn a jméno zaniklo.

Za zmínku jistě stojí fakt, že členové rodiny Veselých umírali poměrně mladí a bezdětní. Vliv na továrnu se tak omezil jen na dvě generace: Jana Veselého a jeho tři syny. Všichni se ukázali jako schopní obchodníci s vyvinutým podnikatelským smyslem (jak ukazuje „vyčkávací taktika“ po konci Velké války). Jejich honosná hrobka dodnes ukazuje význam této německobrodské rodiny pro město.

Použitá prameny a literatura

Prameny

SOA Zámorsk:

J. Veselý a synové a.s., Havlíčkův Brod

PLEAS, a.s., Havlíčkův Brod

Katastrální úřad Havlíčkův Brod:

Pozemkové knihy Havlíčkův Brod

Sbírky listin (zde k nalezení od roku 1924)

SOKA Havlíčkův Brod:

OSHB (Okresní soud Havlíčkův Brod), sbírka listin (do 1924)

Sbírka fotografií

AMHB(Archiv města Havlíčkův Brod), Kronika města Německého Brodu 1923–1930

AMHB, kartony č. 322, 345, 356, 374, 381, 397, 426, 429

AMHB, Volby do obecního zastupitelstva

AMHB, Volby do okresního zastupitelstva

AMHB, Knihy protokolů schůzí obecního zastupitelstva

AMHB, Knihy protokolů schůzí městské rady

OÚHB (Okresní úřad Havlíčkův Brod), Presidiální spisy

OÚHB, Knihy protokolů schůzí okresního zastupitelstva

OÚHB, karton 87

OÚHB, Sčítání lidu Havlíčkův Brod 1880, 1890, 1900, 1910, 1921

FÚHB (Farní úřad Havlíčkův Brod), snubní doklady
Archiv Františka Petra

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod

Fotoarchiv

Statistické prameny

AMBROŽ, Egelbelt – BLECHA, Dominik: *Úplný adresář, dějiny a památnosti královského města Německého Brodu*. Německý Brod, 1892.

KUDRNÁČ, Václav: *Úplný adresář politického okresu německobrodského*. Německý Brod, 1903.

ŠVEJDA, Otakar: *Nový průvodce po Německém Brodě*. Německý Brod, 1914.

TRČKA, Jan: *Adresář města Německý Brod*. Německý Brod, 1931.

Noviny

Havlíčkobrodské listy

Našinec

Hlasy z Posázaví

Pravda

Literatura

HART, Ivan: *Květy patří jubilantům*. Havlíčkův Brod, 1971.

KAŠPAROVÁ, Alena – KAMP, Michal: *Židé na Havlíčkobrodsku I. Golčův Jeníkov, Havlíčkův Brod, Světlá nad Sázavou*. Havlíčkův Brod, 2008.

MACEK, Ladislav – ROUS, Pavel – ZBOROVSKÁ, Zina: *Historický kalendář Havlíčkova Brodu do roku 1945*. Havlíčkův Brod, 2003.

SEDLÁK, Jan (ed.) a kolektiv: *Slavné vily kraje Vysočina*. Praha, 2008.

SCHLAICHERTOVÁ, Dana: *Architektura a urbanismus Havlíčkova Brodu 1848–1938* (diplomová práce uložena v SOKA Havlíčkův Brod), 1998.

SOCHR, Jiří: *Havlíčkův Brod a okolí*. Havlíčkův Brod, 1992.

VLČEK, Pavel (ed.): *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha, 2004.

ZAJÍC, Julius – ZLÁMAL, Vladislav: *Českomoravská vysočina. 1. díl. Kraj německobrodský*. Německý Brod, 1939.

kolektiv autorů: *Historie a současnost podnikání na Havlíčkobrodsku*. Žehušice, 2004.

Almanach dvě stě let gymnasia v Německém Brodě. Německý Brod, 1935.

Havlíčkobrodsko v národním odboji 1914–1918 a 1939–1945.

Osobní archivy

Osobní archiv Dany Schlaichertové, Praha

Osobní archiv autora

UPRCHLICKÝ TÁBOR VE SVĚTLÉ NAD SÁZAVOU V LETECH 1938–1939

Alena Jindrová

Úvod

K okupaci Československa se schylovalo dávno před březnem 1939. Již v letech 1937–1938 pracoval Adolf Hitler intenzivně na plánu, jak rozšířit životní prostor (Lebensraum) pro Němce, kterým je prý na území vlastní říše příliš těсно. Hlavní překážkou nacistů při plánované expanzi byly Československo a Polsko. V Československu využili nacisté existence početné německé menšiny a již od poloviny třicátých let se snažili v co největší míře proti sobě popuzovat československé občany české a německé národnosti. Nutno říci, že byli v tomto směru značně úspěšní.

Období od května 1938 do března 1939 bylo jedním z nejnáročnějších pro politiky i běžné občany našeho státu. Po mnichovských událostech se musela okleštěná republika vyrovnávat s řadou těžkostí, z nichž zřejmě největší byl obrovský příliv uprchlíků z pohraničí. Na mnoha místech vznikly uprchlické tábory, jeden z nich byl zřízen i ve Světlé nad Sázavou.

Tato studie se věnuje historii hromadné ubytovny pro uprchlíky ve Světlé nad Sázavou v letech 1938–1939. Nejvíce pozornosti je zaměřeno na transport obyvatel německé národnosti, z nichž většina byla členy německé sociální demokracie v Československu (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei – DSAP). Tito uprchlíci měli kvůli své národnosti a politické příslušnosti specifické postavení, které je na základě archivních pramenů doložitelné i v případě pobytu těchto lidí ve Světlé nad Sázavou.

Při své práci jsem čerpala z pramenů uložených ve Státním okresním archivu Havlíčkův Brod. Ve fondu Archiv města Světlá nad Sázavou jsou uloženy dokumenty k období okupace a složka o uprchlících, další prameny se nacházejí ve fondu Okresní úřad Ledec nad Sázavou a Okresní úřad Ledec nad Sázavou – presidiální spisy. Na základě těchto informací lze poměrně podrobně rekonstruovat fungování uprchlického tábora. V pramenech jsou uloženy i jmenné seznamy uprchlíků, nic se však nedovídáme o jejich předešlém životě ani o jejich osudech po opuštění města. Přehled o transpotech

uprchlíků do Světlé nad Sázavou je podán v Pamětní knize Světlé nad Sázavou z let 1925–1940. V dalším výzkumu by bylo možné nahlédnout do pramenů německé sociální demokracie a německých komunistů v Československu, pokusit se zjistit válečný a poválečný osud uprchlíků. K emigraci československých obyvatel německé národnosti z republiky jsou uloženy prameny v Národním archivu v Praze. Některé zprávy o německých antifašistech z řad sociální demokracie a komunistické strany jsou obsaženy ve vzpomínkách

Wenzel Jaksch v roce 1937

Wenzela Jaksche, předsedy DSAP, *Cesta Evropy do Postupimi*; německý originál (*Europas Weg nach Potsdam*) vyšel poprvé v roce 1958, českého překladu se kniha dočkala až v roce 2000. Wenzel Jaksch se po odchodu z Československa snažil během druhé světové války o dorozumění s Edvardem Benešem a exilovou československou vládou, jeho jednání však nemělo úspěch. Prezident Beneš se jednoznačně přiklonil k rozřešení situace poválečného Československa vyhnáním německého obyvatelstva.¹ Wenzel Jaksch zůstal proto i po roce 1945 v emigraci a přestěhoval se natrvalo do zá-

padního Německa. V roce 1951 se stal prvním předsedou společenství Seliger Gemeinde, pojmenovaného po prvním předsedovi sudetoněmecké sociální demokracie. Společnost působí dodnes a podílí se na historických výzkumech týkajících se sudetských Němců.²

¹ Srov. JAKSCH, Wenzel: *Cesta Evropy do Postupimi*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2000.

² Přehled o odborných historických publikacích v německém jazyce, které se týkají sudetských Němců, antifašistů a německých stran v Československu

Tématem uprchlíků po obsazení československého pohraničí se zabývá řada publikací a odborných článků v českém a německém jazyce. Dosud nepřekonaná je studie Jaroslava Šímy *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945*, jež byla vydána hned po válce v roce 1945. Jaroslav Šíma byl sekretářem ředitelství Ústavu pro péči o přestěhovalce a již v roce 1939 byl pověřen zpracováním dat nashromážděných touto organizací. Kromě statistických údajů je v knize obsažen přehled o uprchlických táborech, o příspěvcích na stravu, ubytování, o organizaci péče o uprchlíky a o jejich migraci. Studie Jaroslava Šímy dokazuje, že přes rozličné potíže se podařilo v krátkém čase zajistit, aby kvůli obsazení pohraničí nedošlo k chaotické situaci, k násilnostem a k větším sociálním otrěsům.

Většina uprchlických ubytoven měla jen krátkou dobu trvání, snahou úřadů bylo rozptýlit obyvatele do rodin či do menších skupin. To však nebyl případ občanů německé národnosti, kteří v českém vnitrozemí jen stěží hledali své příbuzné, zaměstnání a ubytování v rodině. Němečtí antifašisté spolu s obyvateli židovského vyznání byli po Mnichovu nejohroženějšími skupinami, a proto se usilovalo dostat je v co největší míře do zahraničí. U německých antifašistů se to podařilo lépe než u židů, před postupující nacistickou agresí se zachránilo mnoho německých antifašistů, ačkoli i v jejich řadách najdeme mnoho obětí zahynuvších v koncentračních táborech.

Situace československých občanů německé národnosti před Mnichovem

Koncem třicátých let se kvůli rostoucímu ohrožení republiky rozhodlo ministerstvo vnitra a ministerstvo národní obrany k přesídlení německých emigrantů z Prahy a pohraničních okresů do osmi okresů Českomoravské vrchoviny (Německý Brod, Kamenice nad Lipou, Humpolec, Pelhřimov, Jihlava, Nové Město na Moravě, Třebíč a Velké Meziříčí). Soustředění uprchlíků na Vysočině však

podal nejnověji Thomas Oellerman v příspěvku „Sudetoněmečtí antifašisté – přehled bádání v německy mluvících zemích“. In KOKOŠKA, Stanislav – OELLMANN, Thomas (ed.): *Sudetští Němci proti Hitlerovi*. Sborník německých odborných studií. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008, s. 7–17.

bylo kritizováno humanitárními organizacemi, nejdůrazněji protestovalo Mezinárodní byro pro právo azylu a pomoc uprchlíkům, které zaslalo 7. srpna 1937 stížnost anglickému poslanci J.C. Wegwoodovi. Příchodu emigrantů do okresů Českomoravské vysočiny se bránily i místní úřady. Například Městský úřad v Německém Brodě uvedl v přípise zemskému úřadu ze 3. září 1937, že ve městě je kritický nedostatek bytů kvůli rozšíření železničního personálu a vojenské posádky na novém letišti. Uvedené body jsou zároveň důvodem k tomu, aby z hlediska obrany státu nebyli cizinci v německobrodském okrese usazováni.³

V souvislosti s touto akcí přišel do Světlé nad Sázavou první uprchlík německé národnosti – komunista Kurt Dudek. Ubytoval se 9. dubna 1938 u člena komunistické strany Jana Kukeně v čp. 125. Kurt Dudek (*1908 ve Freibergu) utekl z Německa v roce 1935, nejprve do Teplic-Šanova a posléze do Prahy.⁴ Ve Světlé byl podporován odbočkou spolku Solidarita, ustavenou při místní komunistické straně. Každý týden se musel hlásit u velitele četnické stanice ve Světlé nad Sázavou. Zpráva o jeho pobytu byla zaslána velitelství četnického oddělení v Kutné Hoře, Okresnímu úřadu v Ledči nad Sázavou a velitelství 4. divize v Hradci Králové. Kurt Dudek pobýval ve Světlé do 8. listopadu 1938, kdy odešel do Prahy, kde se měl připojit k transportu emigrantů do Francie.⁵

Mezitím byly stupňovány požadavky sudetských Němců, kteří nacházeli oporu v Hitlerovi a v některých politických představitelích Anglie. Z dokumentů zemského prezidia v Praze vyplývá, že již před obsazením pohraničí bylo počítáno s velkým přílivem uprchlíků a byly konány horečné přípravy k obraně státu. Bezpečnostní opatření se týkala na prvním místě německy mluvících občanů bez ohledu na jejich politickou příslušnost, komunistů bez ohledu na jejich

³ ČERNÝ, Bohumil: Komitáty pro pomoc německé emigraci v ČSR (1933–1938). In *Československý časopis historický*, s. 293–294.

⁴ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou – prezidiální spisy, kart. č. 15.

⁵ Tamtéž.

národní příslušnost a židů. Některá z těchto opatření byla značně diskriminační, zejména vůči Němcům, a dokonce i vůči židům:

„Pro tamní informaci se upozorňuje, že osoby židovského vyznání, které by zamýšlely zříditi si živnostenský podnik menšího rozsahu, nutno ihned přemístiti jinam, aby tomu bylo zabráněno.“⁶

Přes veškerá opatření bylo pro většinu běžných občanů rozhodnutí o obsazení pohraničí nečekané a náhlé. Není proto divu, že mnozí občané utekli ze svých domovů ze dne na den, aniž by si stihli zabalit alespoň nejnnutnější věci k přežití. Nápor uprchlíků po 29. září 1938 byl obrovský...

Uprchlíkové tábory v Československu

V době první republiky neexistovala státní organizace, která by měla na starosti péči o uprchlíky. O utečence se staraly dobrovolné organizace – České srdce, Československý červený kříž, Okresní péče o mládež, Charita a další. 13. října 1938 bylo výnosem ministerstva vnitra zavedeno povinné policejní hlášení přestěhovalců a od konce října byl počet uprchlíků sledován pravidelně.⁷ I přesto byla v mnohých případech situace nepřehledná a u některých osob se dala jen obtížně zjistit pravá identita, což využívaly mnohde i různé kriminální živly, případně špioni. Uprchlé osoby se náhle ocitly bez domova, často bez prostředků a dokonce i bez státní příslušnosti, respektive domovská příslušnost musela být uprchlíkům zachována na stejném místě, tj. po 29. září 1938 na území cizího státu:

„Z těsné souvislosti státního občanství a domovského práva ... plyne, že až do zvláštní úpravy za československé státní občany mohou býti považovány jen osoby, které dnem 23. září 1938, a pokud jde o území obsazené Polskem dne 1. října 1938, měly domovské právo na území, které zůstalo při Československé republice po obsazení části jejího území Německem a Polskem. Z toho plyne, že od uvedeného dne domovské právo na území Československé

⁶ Oběžník prezidia zemského úřadu v Praze z 11. října 1938. SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou – presidiální spisy, kart. č. 16.

⁷ ŠÍMA, Jaroslav: *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945*. Societas, Praha 1945, s. 17.

republiky cizím státem neobsazeném může být uděleno jen osobám, které mají domovské právo na posléze zmíněném, tj. neobsazeném československém území, udělení domovského práva obcí území neobsazeného dosavadním příslušníkům obcí, které patří do území obsazeného Německem nebo Polskem, je nezákonné a absolutně zmatečné.“⁸

Počet uprchlíků narostl do konce roku 1938 do desítek tisíc. Celkem uprchlo na území Čech a Moravy přes dvě stě tisíc obyvatel, mezi něž nejsou počítáni státní zaměstnanci. O ty bylo postaráno zvlášť: dostávali zaměstnání opět ve státní sféře na různých místech Československa. Přestěhovalci prchali nejen z pohraničí, ale i ze Slovenska a z Podkarpatské Rusi. Podle sčítání obyvatel z roku 1930 žilo na území připojeném roku 1938 k Německu, Polsku a Maďarsku a na území Slovenska a Podkarpatské Rusi celkem 7 924 660 obyvatel, z nichž uprchlo podle údajů z července roku 1939 celkem 219 117 lidí.⁹

První uprchlické tábory vznikaly především v okresech sousedících se zabraným pohraničím, dále se přestěhovalci koncentrovali ve velkých městech, nejvíce v Praze. Podle údajů Jaroslava Šímy bylo v Čechách zřízeno celkem 131 hromadných ubytoven, na Moravě pak dokonce 154.¹⁰ Jejich počet se snižoval za prvé emigrací do zahraničí za druhé umisťováním uprchlíků do rodin. K 1. dubnu 1939 bylo na okleštěném území Čech a Moravy, tehdy již okupovaném, evidováno celkem 133 hromadných ubytoven (viz Přílohu č. 1).

Je evidentní, že tak rozsáhlý příliv obyvatel do vnitrozemí nemohly zvládat dobročinné organizace samy, a proto byl usnesením ministerské rady z 11. listopadu 1938 zřízen při ministerstvu sociální a zdravotní správy Ústav pro péči o přestěhovalce (původně o uprchlíky), který koordinoval veškerou práci, rozdělování příspěvků, činnost dobročinných organizací, rozmisťování uprchlíků a dozor nad situací přestěhovalců především v hromadných ubytovnách.

⁸ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

⁹ ŠÍMA, Jaroslav: *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945*. Societas, Praha 1945, s. 24.

¹⁰ Tamtéž, s. 47.

Uprchlícký tábor ve Světlé nad Sázavou

Již před podepsáním mnichovské dohody se připravovala československá ministerstva a zemské prezidium v Praze na nutnost zřízení jednak uprchlických, jednak zajateckých táborů.

Pro přípravu zajateckého tábora určeného pro nacionalisticky smýšlející Němce, kteří by mohli poškozovat náš stát, byla do Světlé nad Sázavou přesunuta rota z Čáslavi pod velením kapitána pěchoty v záloze Augusta Charamzy. Rota zřídila ve Světlé nad Sázavou posádkové velitelství a vyhlédla objekty pro umístění zajatců: dva objekty sklárny a brusírny bratří Císařů v Josefodolu s kapacitou pro tisíc zajatců, sokolovnu pro tři sta zajatců a Lidový dům též pro tři sta zajatců.¹¹ Zajatecký tábor měl však velice krátké trvání a de facto nelze o táboře ani mluvit –přesnější by bylo označení přechodná stanice pro zajatce. Ani počet zajatců nebyl nijak závratný. 5. října 1938 bylo do Světlé dopraveno 40 zajatců z Chrudimi a 13 osob z Mladé Boleslavi, 6. října 13 čelných funkcionářů SdP z Českého Dubu. Na nátlak Německa však museli být zajatci propuštěni a odsunuti do Německa. O amnestii zajatců rozhodla vláda již 7. října 1938.

Zprvu se zdálo, že stejně přechodný jako zajatecký tábor bude i tábor uprchlický. Obecně byly pro přestěhovalce zpočátku vybírány spíše provizorní prostory. Vláda doufala, že po uklidnění situace bude možné většinu uprchlíků poslat zpět do jejich domovů, a dokonce v tomto smyslu vydala i první prohlášení. 1. října 1938 vydalo Presidium zemského úřadu v Praze následující oběžník: „Ukládám podřízeným úřadům, aby ihned učinily potřebná opatření za účelem odtransportování uprchlíků do jejich domovů.“¹²

Toto nařízení vyšlo v souvislosti s příslibem konání plebiscitu na sporném území, kde bylo pro tento účel potřeba, aby na daném místě bylo přítomno co nejvíce občanů české národnosti. Plebiscit

¹¹ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou – presidiální spisy, kart. č. 16.

¹² SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou – presidiální spisy, kart. č. 16.

se však nakonec nekonal, vyjma několika málo míst, z nichž drtivá většina až na nepatrné výjimky (např. Polička) připadla Německu.¹³

V této fázi bylo skutečně z ledečského okresu, kam tehdy Světlá nad Sázavou náležela, posláno zpět do zabraného území asi 700 uprchlíků. Největší počet z nich – celkem 660 – byl odeslán z Dolních Kralovic.¹⁴

Ledečský okres byl vybrán jako tzv. umisťovací prostor pro uprchlíky již v polovině září 1938. 14. září telefonoval rada dr. Šímanovský ze Zemského úřadu v Praze na Okresní úřad v Ledči nad Sázavou, že je potřeba v tamním okrese připravit místo (nejlépe jednu obec) pro příchod asi 1 400 osob z pohraničí. V krajním případě se počítalo s tím, že počet osob v tzv. umisťovacích okresech by mohl kvůli přílivu uprchlíků stoupnout až o sto procent.¹⁵ Tyto přípravy byly prozatím vedeny v tajnosti, aby se proti nim nevzbouřili místní občané, a zejména proto, aby tyto citlivé informace nebyly předány do zahraničí.

V polovině září dohodl Okresní úřad v Ledči s JUDr. Karlem Čáslavským, ředitelem městského úřadu ve Světlé nad Sázavou, že v případě potřeby bude možné umístit uprchlíky ve dvou školních budovách a na zámku. Se světelským starostou dr. Alfrédem Weinsteinem byla dohodnuta organizace zdravotní služby a zásobování. Zároveň s těmito přípravami byl Městský úřad ve Světlé nad Sázavou upozorněn na možná bezpečnostní rizika, na nutnost nenápadně a šetrným způsobem sledovat uprchlíky a dávat pozor, zdali se mezi nimi neobjeví říšskoněmečtí či sudetští vyzvědači.¹⁶ Tušil někdo tehdy, jak velice jsou tyto přípravy aktuální? První uprchlíci začali proudit do vnitrozemí po vyhlášení částečné mobilizace 21. května 1938, další vlna přicházela po projevu Adolfa Hitlera na sjezdu NSDAP v Norimberku 12. září. Do Světlé nad Sázavou

¹³ RADVANOVSKÝ, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu 1938. In *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*. UJEP, Ústí nad Labem 1998, s. 19.

¹⁴ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Leděč nad Sázavou – presidiální spisy, kart. č. 16.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

dorazil první transport již 19. září. Příjezd uprchlíků byl avizován Okresním úřadem v Ledči nad Sázavou, aby mohly být včas připraveny podmínky pro lidi přicházející většinou zcela bez prostředků, někteří jen s tím, co měli zrovna na sobě. Za předsednictví starosty Weinsteiny byl při městském úřadě zřízen výbor pro uprchlíky a dobročinná organizace ve Světlé s názvem Ochrana matek a dětí začala shánět potřebné věci zprvu zejména nádoby k vaření. První transport s občany z Chebu, Wildsteinu,¹⁷ Fleissenu¹⁸ a okolí dorazil z větší části 19. září po půlnoci (985 osob), následujícího dne k nim přibýlo ještě 46 osob. Uprchlíci byli ubytováni ve čtyřech budovách.¹⁹

	Muži	Ženy	Děti	Celkem
Měšťanská škola	42	199	126	367
Obecná škola	76	112	78	266
Zámek	83	167	74	324
Lidový dům	25	33	16	74
Celkem	226	511	294	1031

Při tak velkém počtu osob byla možná doprava jen po železnici, což byl samozřejmě jeden z hlavních důvodů, proč byla Světlá vybrána pro zřízení uprchlického tábora. Důležitou roli, a to především v případě transportu německých antifašistů, hrálo i to, že je město snadno dosažitelné z Prahy. První transport pobyl ve Světlé jen pět dní a 23. září byl odeslán dále do Mnichova Hradiště. Někteří lidé odjeli k příbuzným anebo zpět do svých domovů, mnohdy ovšem jen na pár dní a po vyhlášení mnichovského diktátu prchali znovu. Po odjezdu transportu zbylo ve Světlé přes osmdesát zavazadel, ke kterým se nikdo nepřihlásil. Bylo to způsobeno tím, že v Praze se najednou expedovalo několik transportů a docházelo k tomu, že uprchlíci nasedli do jiného vlaku, zatímco zavazadla jim byla poslána na správné místo určení. V chaotické situaci bylo obtížné mít stálou kontrolu nad pohybem osob a věcí, některá zavazadla, balíky

¹⁷ Dnes Skalná.

¹⁸ Dnes Plesná.

¹⁹ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

a kočárky uprchlíků tak zůstaly ve Světlé až do března 1939, kdy byly předány zástupkyni Československého červeného kříže v Českých Budějovicích.²⁰

26. září přijel početně mnohem menší transport z Podmokel, čítající 29 osob, které byly ubytovány v Lidovém domě. V rámci shora zmiňovaného nařízení o nutnosti posílat kvůli plebiscitu občany zpět byl tento transport 4. října vrácen do pohraničí. Kvůli zajištění větší bezpečnosti byl v těchto dnech povolán do Světlé strážní prapor, který se ubytoval na zámku, a na nádraží dohlížela sedmičlenná vojenská hlídka. Prapor i hlídka opustily město 9. října. Kromě toho byly městským úřadem vydány vyhlášky o nutnosti dodržovat pořádek, k nimž patřilo i toto nařízení:

„Pánům hostinským a výčepníkům ve Světlé nad Sázavou.

V dnešní mimořádné době je zapotřebí klidu a veřejného pořádku. Žádáme proto v zájmu toho, aby výčep lihovin byl pro dnes a nejbližší dny zcela zastaven.

Městský úřad ve Světlé nad Sázavou, dne 22. září 1938.“²¹

Pro první transporty byly zajištěny provizorní slamníky a několik příkrývek, jejichž počet však naprosto nedostačoval. Mnoho uprchlíků bylo nuceno spát pouze na slámě. Vzhledem k tomu, že šlo jen o pár dní a že nebyly mrazy, dalo se toto provizorium snášet bez větších potíží.

Třetí transport uprchlíků dorazil do Světlé už po obsazení pohraničí německým vojskem. Šlo z drtivé většiny o osoby německé národnosti, většinou příslušníky německé sociální demokracie. Pocházeli z Podmokel, z Ústí nad Labem, z Chebu a okolí. Postupně byli přes Prahu vystěhováváni do zahraničí, poslední transport německých uprchlíků odjel 14. března 1939.

Uprchlíky tábor byl zachován i po vzniku Protektorátu Čechy a Morava. 15. dubna 1939 přijel do uvolněných prostor zámku transport občanů české národnosti ze Slovenska a z Podkarpatské Rusi v počtu 51 osob, 22. dubna stoupl počet na 96 osob. Dle vyjádření referenta Městského úřadu ve Světlé nad Sázavou šlo o „nejubožejší

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž.

ze všech transportů, které nám dosud přišly.“²² Většinu majetku totiž zanechali tito utečenci ve svých bývalých působištích a mnohdy jim nebylo úřady nového Slovenského štátu dovoleno vybrat si své úspory. Uprchlíci měli výhodu, že hromadná ubytovna na zámku byla již plně vybavena, nedostávalo se však zeleniny a jiných potravin. Ošacení bylo opatřeno dobročinnými organizacemi a většina mužů byla zařazena na práce na dálnici, v zemědělství a v podnicích ledečského okresu.²³

Lidový dům ve Světlé nad Sázavou

Počet hromadně ubytovaných uprchlíků se snižoval, v červnu roku 1939 bydlelo na zámku již jen 29 osob.²⁴ 30. června se uprchlíci rozjeli

²² Tamtéž.

²³ SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 761.

²⁴ SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 760.

do jednotlivých obcí protektorátu, čímž se kapitola uprchlického tábora ve Světlé uzavřela.²⁵

Podle Pamětní knihy města Světlé nad Sázavou měl být celkový náklad na uprchlickou akci jen za stravování 200 806,45 Kč.²⁶ Nutno však dodat, že stravování hradil stát, a pobyt uprchlíků tak byl pro místní občany spíše výhodou, neboť se obchodníkům zvýšily výrazně zisky, které jim byly propláceny ministerstvem sociální péče přes Okresní úřad v Ledči nad Sázavou. V pramenech se dochovaly částky vynaložené na ubytování a stravování uprchlíků. Na první transport, který byl ve Světlé pět dní, bylo vynaloženo celkem 14 349,30 Kč, z toho na stravování 7 966,90 Kč.²⁷ U druhého transportu byl vzhledem k počtu, krátkosti pobytu a převzetí vybavení po předešlých uprchlících náklad mnohem nižší, za devět dní činil 1 022,70 Kč.²⁸ Největší náklady byly vynaloženy na uprchlíky německé národnosti. Údaj kronikáře není rozhodně přehnaný, po sečtení nákladů za jednotlivé měsíce dojdeme u třetího transportu k datu vzniku protektorátu k částce přes 160 000 korun. Pro srovnání je třeba udat cenu základních potravin v té době: cena 1 kg chleba se pohybovala okolo dvou korun a cena 1 kg masa (vepřového, hovězího) okolo deseti korun. Zjednodušíme-li převod na dnešní dobu, můžeme za uvedené ceny přidat nulu, abychom získali alespoň přibližnou představu o nákladnosti akce. V tomto porovnání dojdeme k závěru, že vzhledem k počtu uprchlíků a dlouhé době existence tábora nebyly částky hrazené státem nijak horentní. Mnoho prostředků bylo totiž vynaloženo i dobrovolnými dárci.

Českoslovenští uprchlíci německé národnosti

O uprchlíky z pohraničí se kromě státních úřadů staraly mnohé dobročinné organizace, z nichž dva druhy byly zřízeny pro zvláštní skupiny obyvatelstva. Jednou skupinou byli židé, o něž pečoval

²⁵ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kn. č. 80, Pamětní kniha města Světlé nad Sázavou 1925-1940.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

²⁸ Tamtéž.

Sociální ústav náboženských obcí židovských Velké Prahy a HICEM,²⁹ druhou skupinou byli němečtí antifašisté.³⁰

Odhady počtu německých antifašistů, kteří nedobrovolně odešli z pohraničí, se liší. Pohybují se většinou mezi deseti až třiceti tisíci občany. Ještě v březnu 1939 bylo na území protektorátu vykazováno 12 500 německých antifašistů. Do emigrace odešlo z původního počtu uprchlíků nejvýše sedm tisíc německých uprchlíků.³¹ Počty německých uprchlíků na území tzv. druhé republiky v jednotlivých měsících jsou zaznamenány v Příloze č. 2.

Péče o německé antifašisty byla dobře organizovaná nejen kvůli příslušné německé pečlivosti, ale především díky tomu, že navazovala na několikaletou péči o uprchlíky z Německa. Platilo to zejména o pomoci sociálních demokratů. V Bartolomějské ulici v Praze byla zřízena kancelář Sociálně demokratické péče pro pomoc emigrantům, v jejímž čele stál poslanec Siegfried Taub. Organizace dostávala příspěvky od politické a odborové internacionály v Paříži a od německé a české sociální demokracie. Pomocí darů zajistila Sociálně demokratická péče vystěhování většiny říšských emigrantů do zahraničí.³² V čele se Siegfriedem Taubem a předsedou Wenzelem Jakschem pokračovala německá sociální demokracie ve své práci i po zabrání Sudet. Většina německých antifašistů byla soustředěna v Praze, kvůli nevoli českých představitelů však bylo rozhodnuto o přemístění části uprchlíků mimo Prahu. Při výběru vhodného místa

²⁹ HICEM byla organizace založená v roce 1927 na podporu emigrace evropských židů. Vznikla sloučením tří společností: HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society – Židovská společnost na pomoc imigrantům), ICA (Jewish Colonization Association – Židovská společnost na podporu kolonizace) a Emigdirect (organizace na podporu emigrace). Název HICEM je vytvořen ze zkratk těchto tří společností.

³⁰ ŠÍMA, Jaroslav: *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945*. Societas, Praha 1945, s. 38.

³¹ RADVANOVSKÝ, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu 1938. In *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*. UJEP, Ústí nad Labem 1998, s. 43.

³² ČERNÝ, Bohumil: Komitety pro pomoc německé emigraci v ČSR (1933–1938). In *Československý časopis historický*, roč. 15, Praha 1967, s. 285.

bylo nutné mít na zřeteli blízkost Prahy, neboť Wenzel Jaksch a jeho spolupracovníci intenzivně jednali o možnosti vystěhování a bylo důležité, aby uprchlíci byli schopni v co nejkratší době a co nejsnazší cestou přijet do Prahy, odkud odjížděly transporty do zahraničí. Tento záměr byl také ohlášen Okresnímu úřadu v Ledči nad Sázavou a Městskému úřadu ve Světlé nad Sázavou, které se zpočátku domnívaly, že vystěhování emigrantů se uskuteční ještě do konce roku 1938.

Transport s německými uprchlíky dorazil na světelské nádraží 12. října 1938. Bylo v něm celkem 238 osob, jež byly ubytovány na zámku, v sokolovně a v Lidovém domě. Do konce října se počet uprchlíků zvýšil na 285 osob. V sokolovně bylo umístěno 44 uprchlíků, v Lidovém domě 48 a v zámku 193 osob. Zámek uvolnil pro tyto účely tehdejší majitel zámku a velkostatku Richard Morawetz, který se shodou okolností zanedlouho dostal do stejné situace jako lidé, jimž poskytl střechu nad hlavou. Jako osoba židovského původu totiž musel před nacisty utéct i s celou rodinou do zahraničí. Jeho syn Herbert Morawetz vzpomíná ve svých pamětech na německé uprchlíky:

„V neobývané části světelského zámku jsme ubytovali asi dvě stovky německých socialistů, kteří uprchli před německou okupací postoupených území, a předpokládalo se, že by se nakonec mohli usídlit v Kanadě a pracovat v zemědělství. Jednoho večera přijely do Světlé profesorka London School of Economics Doreen Worrinerová a slečna Rowntreeová z rodiny anglického majitele čokoládovny – byla to quakerská mise, která měla těmto uprchlíkům pomoci. Vládu plně zaměstnával neutuchající příliv českých uprchlíků, proto těmto Němcům příliš péče nevěnovala; slečna Worrinerová tedy byla mému otci vděčná, že jí v uskutečnění jejích záměrů ze všech sil pomáhal. Dozvěděl se od ní, že její přítelkyni, která je ředitelkou dívčí školy v Bristolu, účast britské vlády při mnichovském zaprodání Československa velmi pobouřila, a proto pro deset děvčat ze zemí ohrožených fašisty zajistila stipendia. Slečna Worrinerová navrhla, aby o jedno z těchto stipendií požádala moje sestra Soňa (viděla ji, jak učí děti uprchlíků anglicky) a na druhé stipendium aby další dívku nominoval můj otec. Tatínka její nabídka dojala, navrhl tedy na druhé

stipendium svoji neteř Inu Glaserovou, která uprchla z Vídneř do Londýna.“³³

Zámek ve Světlé nad Sázavou

Zájem Angličanů o uprchlíky se může zdát na první pohled nelogický – vždyť právě Anglie podepsala jako jeden z hlavních aktérů mnichovskou dohodu. Ne všichni Angličané se však ztotožňovali s politikou appeasementu Nevilla Chamberlaina. Mnozí obyvatelé Velké Británie dali jasně najevo, že jim osud malého státu uprostřed Evropy není lhostejný. Británie poskytla Československu nemalé finanční prostředky na řešení nejpálčivějších potíží po obsazení pohraničí. Ze strany vlády se jednalo spíše o vypočítavý krok, jak zabránit nekontrolovatelnému přílivu uprchlíků do země, ze strany dobrovolných dárců však byla opravdová snaha pomoci lidem v tíživé situaci. Vedle britskou vládou schválené půjčky, ze které byl

³³ MORAWETZ, Herbert: *Mých devadesát let*. Academia, Praha 2008, s. 78–79.

financován Český svěřenecký fond pro uprchlíky (Czech Refugee Trust Fund), byl nejdůležitějším fondem financovaným Brity fond londýnského primátora – Lord Mayor's Fund for Czecho-Slovak. Fond vznikl 5. října 1938 na popud primátora Londýna, sira Harryho Twyforda, a z jeho prostředků byl financován nákup nejnezbytnějších potřeb pro uprchlíky.³⁴ Z tohoto fondu byla hrazena velká část nákupu vybavení hromadných ubytoven ve Světlé nad Sázavou (viz Přílohu č. 3).

Zástupci tohoto fondu dohlíželi na situaci uprchlíků a na jejich potřeby. V případě Světlé dokonce navrhovali kvůli neutěšeným poměrům, o kterých bude ještě řeč, přemístit hromadnou ubytovnu ze Světlé na zámek ve Zboží.³⁵

Velká Británie jevila zvláštní zájem především o uprchlíky židovského vyznání, jimž umožnila vystěhování do Palestiny (ovšem jen v omezeném počtu), a o německé sociální demokraty, pro něž se snažila zajistit vystěhování do Velké Británie a britských kolonií. S výhledem na brzké vystěhování z Československa nezajistil Městský úřad ve Světlé nad Sázavou a jemu nadřízené orgány dostatečné vybavení ubytoven a především se včas nepřipravil na zimní období. Špatné vytápění ubytoven ve Světlé se stalo dokonce mezinárodní kauzou a psalo se o něm i v britských novinách. Nejednalo se bohužel o žádné výmysly. Vytápění bylo skutečně mizerné, nebylo to však způsobeno jen laxností úřadů, ale spíše shodou nepříznivých okolností. Ubytovny měly podle počátečních zpráv fungovat jen do zimy. Když se ukázalo, že budou zachovány až do dalšího roku, nastal problém se sháněním topiva. Nejbohatší uhelné pánve byly obsazeny wehrmachtem a krize v zásobování uhlím se projevila v celém Československu. Městský úřad řešil nedostatek uhlí dodáváním dřeva, jeho výhřevnost však nedokázala velké místnosti vytopit. Nakonec se podařilo objednat pro hromadné ubytovny uhlí, ovšem objevil se další problém. V zámku, kde bylo ubytováno nejvíce utečenců, nebyly ve velkých sálech vybudovány komíny, a proto zde nebylo

³⁴ KUKLÍK, Jan – ČECHUROVÁ, Jana: Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace. In *Soudobé dějiny* 1. Praha 2007, s. 13.

³⁵ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledeč nad Sázavou, kart. č. 761.

možné postavit kamna. Na ministerstvo sociální péče byla proto zaslána žádost o povolení nákupu petrolejových nebo naftových kamen, která však byla uznána jako nevhodná pro vytápění velkých místností, a ještě v prosinci tak byli uprchlíci v zámku bez topení.³⁶

V přízemí zámku byla přechodně zřízena ohřívárna, kde se uprchlíci střídali, což bylo samozřejmě nepostačující.³⁷ Není tedy divu, že se tento stav stal předmětem četných stížností, jež vedly k častým kontrolám tábora soukromými osobami a organizacemi.³⁸ České úřady se snažily zabránit tomu, aby tábory navštěvovaly různé osoby a sbíraly informace, které pak mohly zneužít v neprospěch Československa. Jejich snahy však nebyly úspěšné a nepodařilo se zabránit vypuknutí skandálu v novinách. 20. prosince 1938 byla v *Manchester Guardian* uveřejněna reportáž, v níž byly ostře kritizovány uprchlické tábory v Československu. Podnětem k reportáži byly stížnosti Wenzela Jaksche. O nedostacích ve Světlé nad Sázavou se vědělo na základě inspekce Karla Rašky³⁹ a zástupců Československého červeného kříže, a usilovně se pracovalo na nápravě. Reakce W. Jaksche byla proto nahlížena s nelibostí.⁴⁰ Zároveň však bylo vytčeno Okresnímu úřadu v Ledči nad Sázavou, zejména přednostovi úřadu a policejnímu referentovi pro péči o uprchlíky, že se o uprchlíky starají nedostatečně a nevykonávají řádné prohlídky ubytoven. Zemské prezidium v Praze se dokonce vyjádřilo, že „péče o uprchlíky jest u tamního okresního úřadu vykonávána svrchovaně nedbale“ a agenda týkající se uprchlíků je

³⁶ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou – presidiální spisy, kart. č. 16.

³⁷ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 760.

³⁸ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou – presidiální spisy, kart. č. 16.

³⁹ Prof. MUDr. Karel Raška, DrSc., významný epidemiolog, působil v danou dobu na ministerstvu zdravotnictví

⁴⁰ RAŠKA, František D.: Refugee Camps in Bohemia and Moravia after the Munich „Diktat“. In *Studia germanica et austriaca* 1, 2002, též <http://sga.euweb.cz>.

v „desolátním stavu.“⁴¹ Celá kauza však naštěstí neměla dlouhého trvání a po Novém roce odezněla. Vytápění zámku bylo vyřešeno zavedením ústředního topení.⁴² Na Vánoce byla uprchlíkům rozdělena nadílka z darů a prostředků fondu londýnského starosty, děti dostaly hračky, ořechy, ovoce a čokolády. Dále bylo doplněno zařízení ubytoven a pro trávení volného času byly na zámek dodány knihy a pro ženy vlna na pletení.⁴³

Vytápění zámku nebylo jedinou výtkou na adresu světelského či ledečského úřadu. Ostatní nedostatky zjištěné při kontrolách, prováděných zejména zástupci Červeného kříže, však nebyly tak rozsáhlé a hlavně se daly mnohem snadněji napravit. Například již v listopadu provedl vizitaci ubytoven ve Světlé Československý červený kříž Německý Brod a zjistil v ubytovnách čtyři závady:

„Zpráva Červ. kříže pro OÚ Ledec ohledně vizitace uprchlických táborů ve Světlé z 21. listopadu 1938 – Spolek Čs. Červeného kříže v Německém Brodě.

Zástupce místního spolku a člen krajského sboru Čs. červeného kříže v Německém Brodě vykonal v pátek dne 11. t. m. prohlídku tábora uprchlíků ve Světlé n. S. a zjistil tam následující závady:

V táboře uprchlíků v Dělnickém domě potřebovali by dvě vany ke koupání. V zájmu hygieny bylo by nutné tyto dvě vany opatřit.

Zjistili jsme, že se v tomto táboře koná každou neděli od dvou do šesti taneční zábava. Uprchlíci, kteří jsou umístěni v divadelním sále, musí tento na uvedenou dobu vyklidit a teprve po skončení zábavy mohou se opět navrátit do sálu. Uznáte sami, že takto dále nesmí se to dít, poněvadž ze stanoviska zdravotního je něco podobného naprosto nepřípustné.

Dále bylo nám sděleno, že až do pátku 11. t. m. byl přiděl potravin pro uprchlíky velice malý. Cena přídělů potravin na osobu a den činila asi Kč 4 (někdy i méně)... Pokud je nám známo, činí příděl na osobu a den Kč 7...

⁴¹ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou – presidiální spisy, kart. č. 16.

⁴² SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 761.

⁴³ Tamtéž.

Uprchlíci ubytovaní na zámku nařikají si na zimu, poněvadž v zámeckých sálech nemohou si zatopiti, poněvadž tam nejsou kamna a ani se do sálu tam nemohou dát. Odstranění této závady bude jistě velmi těžké, ale bude nutné i o této věci uvažovati pro ten případ, kdyby měli uprchlíci zůstatí.“⁴⁴

Dané nedostatky se kromě posledně zmiňovaného podařilo vcelku rychle vyřešit. Z malých ubytoven v sokolovně a Lidovém domě byli uprchlíci na konci roku 1938 přestěhováni na zámek. Obě ubytovny odevzdaly své vybavení a byly vráceny do původního stavu, i když si nájemkyně Lidového domu Marie Šabachová stěžovala na to, že jí bylo uprchlíky poničeno vybavení restaurace, zejména kuchyňské nádobí.⁴⁵

Potřeby uprchlíků byly plněny postupně a kromě problémů s vytápěním nebyly se zásobováním ubytoven potíže. V první fázi bylo potřeba zajistit potraviny. Většina surovin pro táborovou kuchyni byla obstarávána přímo od místních obchodníků, kterým byly náklady většinou ještě týž měsíc propláceny státem, a pro obchodníky byl tudíž nárůst obyvatel Světlé vítaným přivýdělkem. Například v první polovině prosince si přivydělalo díky uprchlíkům třicet čtyři obchodníků z města a okolí, kteří prodali od 1. do 15. 12. 1938 zboží v hodnotě 14 389 K. Největší zisky měli obchodníci se smíšeným zbožím, mlynáři (František Musil), pekaři (Václav Rokos) a řezníci (Petr Krejčí, Rudolf Charamza, Josef Rejzek, Alois Procházka).⁴⁶ Jídelníček byl sestavován týden předem a pravidelně se kontrolovalo, zda jídlo obsahuje všechny důležité živiny, zdravotnický personál dohlížel i na dodržování hygienických norem. Děti dostávaly na přilepšenou ovoce a sladkosti, ne však pravidelně. Uprchlíci si vařili v kuchyních sami, jídlo bylo pro všechny stejné, pouze děti a nemocní dostávali více mléka a rybí tuk. Průměrná denní částka utracená za stravování pro jednu osobu činila asi pět korun. Některé

⁴⁴ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

⁴⁵ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 761.

⁴⁶ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

potraviny byly darovány, například Akciová mlékárna v Čáslavi darovala v únoru 1939 téměř tisíc dezertních sýrů.⁴⁷ Pro ilustraci uvádím příklad jídelníčku na jeden týden:⁴⁸

Den	Snídaně	Oběd	Večeře
Pondělí	káva, chléb	rýž. polévka, syp. nudle s máslem	salám neb paštika, chléb, čaj
Úterý	káva, chléb	krup. polévka, hov. maso, raj. omáčka, brambor	sýr, chléb, čaj
Středa	káva, chléb	faleš. polévka, tel., paprika, rýže	bílá káva, chléb
Čtvrtek	káva, chléb	hov. polévka, hov. maso, brambory, zelenina	salám, chléb, čaj
Pátek	káva, chléb	bramb. polévka, vdolky s povidly	bílá káva, chléb
Sobota	káva, chléb	hrach. polévka, sekaná, bramb. salát	bílá káva neb kakao, chléb
Neděle	kakao, chléb	nudl. polévka, vepřové, zelí, knedlík	salám, chléb, čaj

Po obstarání jídla bylo nutné sehnat základní vybavení ubytoven, především slamníky na spaní, deky a otop. Slámy byl dostatek, otop poskytl v první fázi město z městských lesů a další dřevo částečně prodal a částečně daroval majitel velkostatku Richard Morawetz. S dekami byl zpočátku problém, nikdo z místních samozřejmě takové množství na skladě neměl. Město proto muselo zažádat o zapůjčení vojenských dek pěší pluk 21 maršála Focha v Čáslavi.⁴⁹

Ubytování a stravování byly základní potřeby, které musely být z nařízení státu uprchlíkům poskytnuty. I ve Světlé se však vyskytly osoby, které tyto dávky zneužívaly. Nebyli to uprchlíci samotní ani

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledeč nad Sázavou, kart. č. 761.

⁴⁹ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

obyvatelé města, ale lidé, kteří využili chaotické situace a přiřadili se k nějakému transportu. Většinou se jednalo o sociálně nepřízpůsobivé jedince, kteří byli dlouhodobě nezaměstnaní, kočovali, kradli apod. Jeden takový případ je zaznamenán i u transportu německých antifašistů. Jednalo se o Bertu Březinovou, která chtěla zneužít vystěhovalecké akce sociálních demokratů a přiřadit se k některému z transportů do Anglie. Proti tomu protestovalo ústředí sociální demokracie v Praze, neboť bylo zjištěno, a to i podle chování Berty Březinové v táboře ve Světlé, že se jedná o nanejvýš problematickou osobu. Navíc se prokázalo, že s německými antifašisty nemá co do činění. Na její chování si stěžoval František Hoskovec, policejní agent, který dohlížel na ubytovnu ve Světlé. Okresnímu úřadu v Ledči podal zprávu, že se Berta Březinová během svého pobytu v táboře již dvakrát vzdálila bez povolení z ubikací a zůstala mimo tábor celou noc. Navíc je svárlivá povahy, s ostatními uprchlíky se nesnáší a vyhledává stále hádky.⁵⁰ Pohár trpělivosti přetekl na konci ledna 1939 a dotyčná žena byla dnem 31. 1. 1939 vzata ze stavu bydlících a stravovaných v zámku ve Světlé nad Sázavou. Není se čemu divit poté, co provedla předcházející noc:

„Dne 30. ledna 1939 hlásil velitel světnice hromadné ubytovny v zámku ve Světlé n/S., že Březinová Berta se vrátila v noci o 11.30 v úplně opilém stavu. Znečistila světnici a chodbu a musela být obyvateli světnice svlečena, umyta a uložena na postel. Ráno o 6 hodině sebrala své věci a službu majícímu muži hlásila, že odchází do zaměstnání do Josefodolu. ... Mezi uprchlíky je proti jmenované pro její čin rozhořčení a nechťjí již s ní bydleti společně.“⁵¹

K podobnému případu došlo i v případě transportu z Podkarpatské Rusi v dubnu 1945.⁵²

Vedle ubytování a stravování bylo nezbytné zajistit pro uprchlíky zdravotnickou péči. Lékařský dozor vykonával obvodní lékař MUDr. Jan Kavka, který docházel do ubytoven každý druhý den.

⁵⁰ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledeč nad Sázavou, kart. č. 761.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

Lékařská péče byla poskytována ve spolupráci s Československým červeným křížem. Nejdůležitější bylo zamezit vypuknutí nějaké nebezpečné epidemie. Ubytovny byly proto dezinfikovány a uprchlíci očkováni. Všichni uprchlíci byli očkováni proti tyfu a děti proti záškrtu. Očkování bylo prováděno lékařem Kavkou za pomoci mobilní epidemiologické jednotky. Žádná epidemie naštěstí v ubytovnách nevypukla, v době nedostatku topiva onemocnělo pouze několik lidí chřipkou, slabší děti byly na čas poslány do ozdravovny v Jílovém. Každodenní dozor a drobnou péči o uprchlíky vykonávala slečna Libuše Vepřeková, která byla poslána do ubytovny ve Světlé na žádost městského úřadu Volným sdružením – výborem pro pomoc uprchlíkům.⁵³ Do Světlé přijela 6. prosince 1938.⁵⁴

Pro mnohé uprchlíky byl pobyt v táborech i přes veškerou péči stresující. Většina lidí nevěděla, co očekávat v dohledné budoucnosti, útěchou byl jen příslib emigrace do Anglie, ani to však nebylo pro většinu uprchlíků spojenos jistotou snadnějšího života. Musíme si uvědomit, že většina utečenců neuměla anglicky a ze své země někteří neodjeli ani na pár dní do zahraničí po celý svůj život. V táboře ve Světlé máme doložen i jeden případ psychického zhroucení. Paní Sternová byla kvůli svému stavu na doporučení doktora Weinsteina odvezena na kliniku v Praze, neboť jevila známky pomatenosti a chtěla se oběsit.⁵⁵ Sternovi byli navíc židovského původu, jejich rodina byla tedy ohrožována z několika stran: od Čechů, protože byli Němci, od Němců, protože byli proti Hitlerovi, a od antisemitů, protože byli židy. Paní Sternové se nezdařil pokus řešit tuto neutěšenou situaci sebevraždou, mnohým jiným lidem v kritickém období po Mnichovu bohužel ano

Aby se co nejvíce zamezilo vzniku stresových situací, bylo třeba pro uprchlíky vymyslet náplň času. Do zámku byly přivezeny knihy, které daroval uprchlíkům fond londýnského starosty a Richard

⁵³ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 761.

⁵⁴ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kn. č. 80, Pamětní kniha města Světlé nad Sázavou 1925–1940.

⁵⁵ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 761.

Morawetz. Kromě toho pořádali uprchlíci pro sebe kurzy angličtiny, ženy šily a pletly. Samy praly a spravovaly oděvy, muži se zabývali správou tábora a střídali se v hlídkování.

Ministerstvo sociální péče doporučovalo co největší počet uprchlíků zaměstnat, u občanů německé národnosti to však byl problém. Upřednostňováni byli čeští uprchlíci, a ani pro ty se nepodařilo na všech místech práci zajistit. Proto byly vládním nařízením č. 223 ze dne 11. října 1938 zřízeny pracovní útvary. Jejich účelem bylo dočasné hospodářské zajištění nezaměstnaných osob a využití jejich pracovních schopností pro všeobecně prospěšné úkony.⁵⁶ Zřizovalo je ministerstvo národní obrany v dohodě s ministerstvem sociální péče, ministerstvem vnitra, ministerstvem financí a ostatními ministerstvy a byly organizovány podle zásad branné moci. Do pracovních útvarů byly určovány osoby okresními úřady na základě evidence nezaměstnaných a proti povolání na útvary nebylo odvolání. Příslušníci pracovních útvarů byli podřízeni vojenské kázeňské pravomoci. Za svoji práci obdrželi kromě stravy a ubytování denní přírůstek ve výši 2,50 Kč pro velitele pracovních čet, 2 Kč pro velitele družstva a 1,50 Kč pro ostatní. Mimo to dostával každý za jednu odpracovanou hodinu odměnu 40 hal. V ledečském okrese byly zřízeny dvě pracovní rot, a to ve Světlé nad Sázavou a v Přibyslavi. Rota 1/201 ve Světlé byla pověřena rekonstrukcí okresní silnice Humpolec – Světlá – Habry, rota 2/202 v Přibyslavi přestavbou silnice Přibyslav – zemská hranice u Žďáru. Práce měly být zahájeny 18. listopadu 1938. Od poloviny listopadu byli na pracovní útvary povolávání muži z řad nezaměstnaných, v první řadě měli být podchyceni všichni demobilizovaní vojáci, kteří po podepsání mnichovské dohody a především po odvolání mobilizace byli často demoralizováni. Zákaz bránit vlast byla pro mnohé z nich velkým zásahem do jejich morálních hodnot a postojů.

Na prezentaci mužů, kteří měli být zařazeni do pracovních útvarů, se do Světlé nad Sázavou ve dnech 17. 11., 3. 12. a 19. 12. 1938 dostavilo celkem 435 osob, z nichž asi sto prokázalo, že si již našlo

⁵⁶ SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 759.

práci jinde.⁵⁷ Z uprchlíků bylo odvedeno 132 mužů.⁵⁸ Některé osoby byly shledány neschopnými vykonávat těžkou práci, někteří uprchlíci se rozhodli na vlastní nebezpečí odjet zpět do obsazeného pohraničí. Jednu pracovní rotu se i přesto podařilo naplnit; ubytována byla v Dolním Městě. Necelou polovinu zaměstnanců tvořili muži z uprchlické ubytovny, například v prosinci zde pracovalo 89 mužů z tábora německých antifašistů. Propouštění byli až v souvislosti s transporty do Anglie v únoru 1939. Pracovní rotu v Dolním Městě a v Příbyslavi byly zrušeny z nařízení ministerstva obrany v červenci 1939.⁵⁹

První transport do Anglie odjel ze Světlé do Prahy 8. února 1939, o týden později (14. února) následoval druhý transport a 22. února transport třetí. Těmito transporty odcestovali muži. V seznamu těch, kteří odcestovali 22. února do Prahy, je u tří osob zapsána poznámka, že se navrátili zpět do Světlé nad Sázavou. Více než 150 uprchlíků německé národnosti však stále zůstávalo v zámku. Některé rodiny odcestovaly do konce února do Prahy a zřejmě se připojily k některému z transportů do zahraničí. K 1. březnu 1939 bylo na zámku ve Světlé hlášeno 118 osob, dalších 24 mužů bydlelo v pracovním táboře v Dolním Městě. Všech těchto 142 osob odcestovalo posledním transportem ze Světlé nad Sázavou 14. března 1939.⁶⁰ S největší pravděpodobností se tento transport připojil k poslednímu transportu sudetských Němců, který byl vypraven z Československa:

„V noci ze 14. na 15. března opustil poslední zvláštní vlak se 400 Hitlerovými protivníky Prahu a podařilo se mu bez překážek projet obsazenou Moravskou Ostravou do Polska, neboť anglický

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

⁵⁹ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 759.

⁶⁰ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 760. V Pamětní knize města Světlé nad Sázavou 1925–1940 je uvedeno, že posledním transportem odjelo 103 osob. Tato informace však pochází ze zprávy vypracované až v květnu 1939, uložené v SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

průvodce byl duchapřítomný a své chráněnce označil za transport Židů.⁶¹

Seznam těchto osob, které zřejmě na poslední chvíli vyvázly před jistou internací v koncentračním táboře, je uveden v Příloze č. 5.

Proč uprchlíci opustili své domovy?

Uprchlíci německé národnosti, jejichž provizorním domovem se na čas stala Světlá nad Sázavou, utíkali z pohraničí kvůli ohrožení svých životů ze strany svých spoluobčanů stejné národnosti. Byli členy německé sociální demokracie a aktivně se podíleli na politickém a společenském životě ve svých domovských obcích. Dávali zřetelně najevo svůj odpor k Hitlerovi a k nacismu, přestože byli se svými názory a demokratickými postoji v menšině. Někteří z uprchlíků byli členy Republikanische Wehr, branné organizace sociálních demokratů, zvané též Rote Wehr. Organizace vznikla kvůli množícím se útokům henleinovců a hakenkreuzlerů. Členové Republikanische Wehr se též zapojili do mobilizace vyhlášené 23. září 1938 a nastoupili do jednotek Stráže obrany státu (SOS), které se podílely na ochraně hranic. Po obsazení pohraničí museli členové Republikanische Wehr rychle utéci, bohužel však byla část z nich vrácena českou policií z vnitrozemí zpět. Jelikož měli nacisté ve spolupráci se členy SdP již připraveny seznamy odpůrců fašismu, byli tito lidé po nuceném vrácení zpět do pohraničí hromadně zatýkáni a posíláni do německých koncentračních táborů. Na nátlak poslanců německé sociální demokracie se naštěstí podařilo tuto praxi zastavit a další němečtí antifašisté se dostali před postupujícím gestapem včas do bezpečí. Většina z nich našla svůj azyl v Praze.

Ve Světlé nad Sázavou organizoval příchod německých antifašistů předseda DSAP Wenzel Jaksch a senátor za DSAP dr. Karl Heller. Do Světlé byli umístěni členové německých sociálních demokratů z Teplic, Podmokel (dnes součást Děčína), Děčína Duchcova a okolí.

O tom, že byli tito lidé skutečně v nebezpečí, vypovídá příhoda s Josefem Eschlerem.⁶² Na úřad ve Světlé nad Sázavou dorazil dopis se žádostí paní Marie Hantschelové, která hledala své děti:

⁶¹ JAKSCH, Wenzel: *Cesta Evropy do Postupimi*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2000, s. 219.

„Obracím se s prosbou na vás o zprávu, zda-li se můj zeť Josef Eschler a moje dcera Elsa Eschlerová zdržují ještě v táboře uprchlíků v zámku ve Světlé n/Sáz. Pak-li ano, nechť se vrátí ihned domů neb žiji v zoufalství nad ztrátou svých dětí.“

Tato žádost nebyla nijak neobvyklá dotazů, zda se určitá osoba zdržuje v uprchlickém táboře či v daném okrese, bylo mnoho. Na této žádosti však bylo hned na první pohled zvláštní, že jsou děti žádány, aby se navrátily zpět do okupovaného pohraničí. Dopis byl předán Josefu Eschlerovi a jeho manželce Else, kteří odmítli tábor opustit a vrátit se domů z důvodů, o kterých zpravuje městský úřad policejní agent František Hoskovec:

„Eschler prohlásil, že zpět do zabraného území se svou manželkou se vrátit nemůže, protože byl členem „Republikánské obrany“, funkcionářem strany něm. soc. dem. a v posledních dnech při mobilizaci konal službu na hranicích se zbraní v ruce. Dále udal, že došlý dopis není od jeho tchýně Marie Hantschlové a vyslovil podezření, že jest na něho učiněna nástraha ze strany členů SdP, kteří by jej tímto hodlali dostat do své moci.“⁶³

K dané výpovědi ještě při osobní rozmluvě Josef Eschler sdělil panu Hoskovci, který dohlížel na uprchlíky v zámku, že s Marií Hantschelovou nikdy nežil v takovém poměru, aby měla starost o jeho osud a žádala jej, aby se k ní s manželkou vrátil. Vzhledem k výctu aktivit Josefa Eschlera před vyhlášením mnichovské dohody je jisté, že by byl po návratu do pohraničí ihned vyslýchán gestapem a uvězněn.

Ve stejném nebezpečí byli i další uprchlíci, i když mezi nimi nenajdeme poslance ani senátory, ale spíše jen řadové členy DSAP či Republikanische Wehr. Z velké části se jednalo o dělníky a řemeslníky, čili o vrstvu, která měla k sociální demokracii nejbližší (viz Přílohu č. 6). Někteří z nich patřili ve svých domovských obcích mezi nejaktivnější obyvatele podílející se na chodu města a na jeho rozkvětu. Patřil mezi ně na příklad dlouholetý starosta města Duchcova Karel Schlein, který působil jednu dobu v táboře ve Světlé

⁶² SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 759.

⁶³ Tamtéž.

i jako zprostředkovatel mezi obyvateli tábora a světelskými úřady. Paradoxem je, že právě Karlu Schleinovi bylo při volbě na místo starosty v Duchcově vyčítáno, že neumí pořádně česky.⁶⁴ V seznamu uprchlíků ve Světlé nad Sázavou má uvedeno povolání klempíř, což bylo skutečně jeho původní zaměstnání. Jako klempíř pracoval v dole Františka u Ledvic, a tato profese a lidé, se kterými se při ní stýkal, ho také přivedli do řad sociálních demokratů. Za stranu DSAP byl na konci roku 1933 zvolen starostou Duchcova. Poslední předválečné komunální volby se konaly těsně před mnichovským diktátem v červnu 1938: s pomocí českých stran byli přehlasováni němečtí fašisté a Karel Schlein byl znovu zvolen na starostenský post. Jako neústupný zastánce demokratických hodnot se po obsazení pohraničí ocitl ve velkém nebezpečí, naštěstí se mu však podařilo utéci do vnitrozemí a po krátkém pobytu ve Světlé nad Sázavou odecestovat do Švédska, kde prožil zbytek svého života. Zemřel v Jönköpingu 3. února 1966.⁶⁵

V Duchcově působil též Otto Pichl, významný odbojář a antifašistický bojovník. Narodil se 20. listopadu 1896 v Novém Sedle u Lokte v rodině skláře Andrease Pichla.⁶⁶ Vyučil se stejnému řemeslu jako jeho otec a po odstěhování rodiny z Nového Sedla nastoupil jako sklář v Hostomicích nad Bílinou. Po první světové válce byl ze skláren propuštěn a přestěhoval se do Ledvic, kde pracoval jako horník. Stal se členem DSAP, v níž se vypracoval až na místo tajemníka okresního výboru v Duchcově. Po nástupu Hitlera k moci a svržení vlády kancléře Dolfusse v Rakousku organizoval pro uprchlíky z těchto zemí pomoc v pohraničí. Kromě toho byl činný v německém dělnickém tělovýchovném spolku ATUS, ve spolku Přátelé přírody (Naturfreunde) a ve Volné myšlence. Jako člen odborů organizoval kulturní akce pro dělnické rodiny. Otto Pichl měl velký podíl na založení místní skupiny Republikanische Wehr, která sídlila v Lipové ulici v Duchcově, v domě, kde byla kancelář německé

⁶⁴ KOUKAL, Pavel: Předválečný duchcovský starosta. In *Duchcovské noviny* 1, 2007, též <http://www.duchcov.cz/noviny/200701/muzeum.htm>.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ DRBOSLAV, Jaroslav: „Neznámý“ Otto Pichl. In *Duchcovské noviny* 5, 2004, též <http://www.duchcov.cz/noviny/2000405/konec/konec.htm>.

sociální demokracie.⁶⁷ Po obsazení pohraničí utekl Otto Pichl do vnitrozemí a byl zařazen do skupiny uprchlíků poslaných do hromadné ubytovny ve Světlé nad Sázavou. Byl poslán do pracovní rotý na stavbu silnice v Dolním Městě, v ubytovně zůstal až do března 1939 a odešel až s posledním transportem, vypraveným ze Světlé 14. března 1939.⁶⁸ Podařilo se mu emigrovat do Dánska, odtud do Švédska a nakonec do Anglie. Zapojil se do skupiny, která byla organizována exilovým vedením sudetoněmecké sociální demokracie a která měla napomáhat odbojovému hnutí na území bývalého Československa, především v pohraničí. V polovině dubna 1944 byl Otto Pichl spolu s Ernstem Hoffmannem a Albertem Exlerem přepraven na Gibraltar, poté do Alžíru, odtud na Sicílii a v květnu 1944 na letiště v Bari. Z letiště byl přepraven nad území bývalého Československa a v blízkosti Ústí nad Labem seskočil padákem. Celá odbojová skupina však byla velice rychle rozbita. Otto Pichl a Erna Haberzettelová raději zvolili před zatčením gestapem dobrovolnou smrt, Ernst Hoffmann byl popraven a jediný, kdo ze skupiny přežil, byl novinář Albert Exler.⁶⁹ Ottu Pichlovi nebyl dopřán klid ani po smrti: nacisté mu oddělili hlavu od trupu, uložili ji do nádoby s lihem a s tou pak konfrontovali příbuzné při výsleších. Přesné místo jeho pohřbení není známo.⁷⁰

Otto Pichl byl jedním z mála, se do své vlasti vrátil byl pohřben v rodné zemi, i když na neznámém místě a za velmi tragických okolností. Mnoho dalších uprchlíků se do Československa nevrátilo – stěží mohli toužit usadit se tam, odkud vyhnali jejich soukmenovce. S vyhnáním Němců, i když se mnoho z nich přihlásilo k myšlenkám nacismu, nesouhlasil Wenzel Jaksch ani další představitelé sudetoněmecké sociální demokracie, nepodařilo se však přesvědčit Edvarda Beneše a exilovou československou vládu, že vyhnání není

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 760.

⁶⁹ JAKSCH, Wenzel: *Cesta Evropy do Postupimi*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2000, s. 297, s. 395–396.

⁷⁰ Drbohlav, Jaroslav: „Neznámý“ Otto Pichl. In *Duchcovské noviny* 5, 2004, též <http://www.duchcov.cz/noviny/2000405/konec/konec.htm>.

dobrým řešením vztahů mezi národy uprostřed Evropy. Němci byli odsunuti a o jejich osudech před válkou a během ní se mlčelo. Většina členů DSAP dožila své životy v exilu, zejména v Anglii, v Kanadě, kam se podařilo utéci uprchlíkům z Francie před postupující frontou, a v severských zemích.⁷¹ Někteří uprchlíci se po druhé světové válce usadili v západním Německu, kde vznikly úřady pro uprchlíky Svaz vyhnanců a Seliger-Gemeinde. Tyto organizace měly za úkol začlenit uprchlíky do společnosti, pomáhat jim s vypořádáním se s minulostí a zároveň se podílely na vydávání historických prací o německých antifašistech.⁷²

Závěr

Uprchlícký tábor ve Světlé nad Sázavou fungoval jen necelý rok, avšak rozhodně nelze mluvit o bezvýznamné kapitole v historii města. Za krátký čas prošlo Světlou 1 394 lidí ve čtyřech transportech a několik dalších mimo tyto transporty.⁷³ Někteří pobýli jen pár dnů, někteří zde ale strávili několik měsíců a pobyt ve Světlé se tak natrvalo zapsal do jejich životů. Nejdéle zde pobývali českoslovenští občané německé národnosti, kteří uprchli z pohraničí před nacismem a ocitli se tak ze dne na den v ryze českém prostředí. Světlá nad Sázavou byla českým městem, kde se hovořilo česky, byly zde české školy, české úřady a české obchody. Není však zaznamenáno, že by kvůli odlišnému prostředí a řeči docházelo mezi uprchlíky a obyvateli města k nedorozuměním. Nejsou zaznamenány ani stížnosti na chování uprchlíků, ani zvýšená kriminalita. Pro uprchlíky byl pobyt v cizím prostředí velkou zátěží, o to těžší, že nevěděli, co je čeká v blízké budoucnosti. Kromě nezbytného zajištění živobytí ze strany úřadů byla

⁷¹ GRÜNWALD, Leopold: V cizí zemi pro vlast. Sudetoněmecký exil na Východě a na Západě. In KOKOŠKA, Stanislav – OELLERMANN, Thomas (ed.): *Sudetští Němci proti Hitlerovi*. Sborník německých odborných studií. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008, s. 88–136. V článku jsou zaznamenána i některá jména uprchlíků ze Světlé nad Sázavou.

⁷² CHURANĚ, Milan: Předmluva k českému vydání. In JAKSCH, Wenzel: *Cesta Evropy do Postupimi*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2000, s. 24–25.

⁷³ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

pro ně nejdůležitější pomoc dobročinných organizací, které se těmto lidem bez domova snažily co nejvíce ulehčit. Bez dobrovolníků by byl problém uprchlíků po obsazení pohraničí mnohem horší.

Uprchlícký tábor ve Světlé nad Sázavou byl jedním z mnoha na území druhé republiky, v historii uprchlických ubytoven má však zcela specifické postavení, protože zde byli ubytováni němečtí antifašisté, kteří byli ve velkém ohrožení života. Za jejich demokratické postoje je v Československu dlouhá léta nikdo neoceníl. Mnoho z nich se nedožilo pádu železné opony a nemohli ani navštívit zemi, která byla kdysi jejich domovem. Teprve usnesení vlády České republiky ze dne 24. srpna 2005 č. 1081 otevřeně a natrvalo ohodnotilo činy těchto lidí.⁷⁴ Uznání si zaslouží i přechodní obyvatelé Světlé nad Sázavou, kteří se nedali strhnout nacistickým běsněním a zůstali věrni demokratickým ideálům.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1

Seznam ubytoven v Čechách a na Moravě k 5. listopadu 1938. NA ČR, MPSP-R, č. 211. Převzato z: RADVANSKÝ, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu 1938. In *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*. UJEP, Ústí nad Labem 1998, s. 29.

Čechy:

Benešov	1	Kolín	1
Beroun	1	Mladá Boleslav	1
Blatná	4	Německý Brod	3
České Budějovice	3	Pelhřimov	1
Humpolec	1	Sedlčany	3
Jílové	7	Týn nad Vltavou	1
Jindřichův Hradec	1	Vysoké Mýto	1
Klatovy	1		

⁷⁴ O Prohlášení vlády České republiky vůči aktivním odpůrcům nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu, a o podpoře projektu dokumentace osudů takto postižených osob.

Morava:

Boskovice	1	Místek	1
Brno - venkov	3	Mor. Ostrava	1
Frýdek	1	Prostějov	1
Jihlava	1	Přerov	1
Kroměříž	1	Uherský Brod	1
Kyjov	1	Vsetín	2
Litovel	1		

Seznam ubytoven v Čechách a na Moravě k 1. dubnu 1939. NA ČR, MPSP-R, č. 211. Převzato z: RADVANOVSKÝ, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu 1938. In *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*. UJEP, Ústí nad Labem 1998, s. 30.

Čechy:

Benešov	1	Louny	3
Beroun	1	Mladá Boleslav	1
Blatná	2	Náchod	1
Brandýs nad Labem	1	Německý Brod	1
České Budějovice	2	Pardubice	1
Český Brod	1	Písek	1
Dobříš	1	Plzeň	3
Dvůr Králové	1	Praha	3
Hradec Králové	2	Přelouč	1
Chotěboř	2	Rakovník	2
Jičín	1	Roudnice	2
Jílové	4	Sedlčany	3
Kamenice n. Lipou	1	Semily	1
Klatovy	2	Slaný	1

Morava:

Boskovice	1	Frýdek	6
Brno - venkov	8	Hodonín	2
Brno	4	Holešov	5

Kroměříž	4	Přerov	1
Kyjov	2	Třebíč	4
Místek	1	Uherské Hradiště	7
Mor. Budějovice	1	Uherský Brod	1
Moravská Ostrava	15	Velké Meziříčí	3
Olomouc	2	Vsetín	7
Prostějov	4	Vyškov	9

Světlá nad Sázavou není uvedena ani v jednom z těchto přehledů, přestože 5. listopadu 1938 zde bylo ubytováno kolem tří set uprchlíků německé národnosti.¹ K 1. dubnu 1939 byla světelská ubytovna prázdná, poslední transport ze Slovenska a z Podkarpatské Rusi přijel 15. dubna.²

Příloha č. 2

Počty uprchlíků podle národností na území druhé republiky v jednotlivých měsících. ŠÍMA, Jaroslav: *Českoslovenští přestěhovanci v letech 1938–1945*. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče. Societas, Praha 1945, s. 109.

Měsíc	Česká, slovenská nebo rusínská národnost	Německá národnost	Židovská národnost	Polská národnost
Listopad 1938	68 212	8 817	4 765	194
Prosinec 1938	128 087	10 965	6 234	201

¹ SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

² Tamtéž.

Leden 1939	129 087	9 352	6 933	281
Únor 1939	140 508	11 123	8 339	303
Březen 1939	132 239	7 340	8 576	121
Duben 1939	140 677	7 871	6 293	126
Květen 1939	154 780	7 921	8 613	128
Červen 1939	160 822	7 955	9 537	125
Červenec 1939	161 231	7 942	10 745	124
Srpen 1939	162 143	7 557	9 558	128
Září 1939	163 743	6 953	9 446	132

Příloha č. 3

Seznam věcí nakoupených z prostředků Lord Mayor's Fund. SOkA
Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.

S e z n a m		
věcí zakoupených z londýnského fondu pro uprchlíky v Lidovém domě Světlá n.S.		
✓1/	✓2 žehličky železné	1. 5. 7 + 1. 5. 3
✓2/	✓1 sítko na mouku	hustop.
3/	✓4 kartáče-rýžáky	
4/	✓4 kartáče-na prádlo	
✓5/	✓2 lopatky na uhlí	1. 5. 7 + 1. 5. 3
✓6/	✓1 žbéračka	hustop.
7/	✓5 utěrek na mytí podlahy	
✓8/	✓1 struhadlo	hustop.
✓9/	✓1 kastrol 4 l. emailový	hustop.
✓10/	✓1 kuchyňský nůž velký	hustop.
✓11/	✓2 kuchyňské nože malé	hustop.
✓12/	✓4 škrabky na brambory	3 kusy hustop. (1 kus)
✓13/	✓10 žací	2 " "
✓14/	✓4 vidličky	2 " "
✓15/	✓2 tašky síťové na nákup	ob. Wodník a p. Kálíkova
✓16/	✓2 smetáky	1. 5. 7 + 1. 5. 3
✓17/	✓1 hrnec s poklicí emailový 15 l.	hustop.
✓18/	✓1 dřez na umývání nádobí-plechový	hustop.
✓19/	2 košťata	1. 5. 3 + 1. 5. 7
20/	2 košťata březová	
✓21/	✓1 lopata s násadou velká	stlačit
✓22/	✓1 prkénko kuchyňské	hustop.
✓23/	✓1 dřez ^{plechový} emailový na zadělávání těsta	hustop.
✓24/	✓1 pekáč na maso	hustop.
✓25/	✓1 koupací vana pro velké	hustop.
✓26/	✓1 hrnec na prádlo plechový 25 l.	hustop.
✓27/	✓2 lopatky na smetí	1. 5. 7 + 1. 5. 3
28/	✓2.40 m. rour do kamen s jedním kolínkem	Stav. Pávek

Příloha č. 4

Nařízení o ochraně archeologických památek při pracích vykonávaných pracovními útvary. SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 759.

Okresní úřad v Ledci nad Sázavou.

1568. Dne 20. ledna 1939.

Ochrana pravěkých a historických památek při pracích prováděných pracovními útvary.

Velitelství prac. rety 1/201

V Dolním Městě.

Práce, prováděné pracovními útvary budou znamenati veliké posuny horaích vrstev země, a musí tudíž býti organisovány také po stránce archeologické.

V horaích vrstvách jsou uloženy na nenápadných místech, které není možné předem určit, památky pravěké i historické. Jsou to jednak hrobové a žárové hroby, jednak do země zapuštěná sídliště, jednak odpadové jámy. Všechny tyto památky jsou součástí dějin naší země a mají nesmírnou vědeckou cenu. Proto je nutné chrániti je všemi způsoby před zničením a naopak poskytnouti vždycky možnost, aby byly hned na místě odborně prozkoumány a jako vzácný majetek národa zachráněny.

I když nelze očekávati v místech, ve kterých pracuje tamní pracovní útvar, pravěké nebo historické nálezy, nelze přesto možnost takových nálezů zcela vyloučiti.

Žádám proto na základě oběžníku zemského úřadu v Praze ze dne 10. ledna 1939 čis. 42-2456/611 z.r. 1938, aby případně zjištěné nálezy byly krátkou cestou/pekuť možno telefonicky/hlášeny státnímu památkovému úřadu v Praze nebo státnímu archeologickému ústavu v Praze/ III. Vlášská ul. 8. 19/, který na vlastní náklad vyšle odborného úředníka k zachráně nálezu a aby pracovní útvar poskytl tomuto úředníku vhodné dělníky, kteří pomohou převésti výzkum tak rychle, aby pracovní program útvaru nebyl zdržen.

Okresní hejtman
radě štítkové správy:
Dr. Vodička.

797

Příloha č. 5

Seznam osob z posledního transportu uprchlíků německé národnosti, vypraveného 14. března 1939. SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 760. V záorce je uveden rok narození. Nejmladší transportovanou byla Prosserová Ingeborg, která se narodila za pobytu matky ve Světlé. Nejstarší transportovanou byla Scholzová Berta, narozená v roce 1877. V době strastiplné cesty do zahraničí jí tedy bylo 62 let.

Arlt Josef (1893)	Franz Erhard (1918)
Arltová Edeltraud (1921)	Frölich Alois (1899)
Arltová Elsa (1894)	Gebhartová Charlota (1903)
Arltová Erika (1927)	Gönseová Ilša (1922)
Bartelová Žofie (1908)	Häcklová Alžběta (1899)
Benischová Anna (1902)	Häcklová Mariana (1904)
Benischová Ingeborg (1932)	Hortigová Berta (1891)
Böhmová Ema (1910)	Ilnerová Marie (1900)
Brech Josef (1894)	Kirschnerová Alžběta (1884)
Brechová Barbora (1894)	Kirschnerová Edit (1918)
Brechová Marta (1924)	Kirschnerová Marie (1915)
Březina Walter (1936)	Klemmerová Alžběta (1893)
Březinová Marie (1910)	Klemmerová Erika (1924)
Dielenzová Marie (1892)	Klemmerová Marie (1899)
Dietl Vilém (1913)	Köhler Vilém (1891)
Dreher Ervín (1922)	König Alfréd (1899)
Dreher Rudolf (1921)	Königová Adelheida (1899)
Dreherová Alžběta (1904)	Korby Egon (1917)
Dreherová Helga (1924)	Korbyová Berta 1893)
Ehrlichová Kristina (1918)	Korbyová Marie (1922)
Erich Rudolf (1931)	Korbyová Věra (1920)
Felixová Josefa (1918)	Kos Herbert (1929)
Felsmayer Ondřej (1910)	Kos Jaroslav (1899)
Fiedler Arnošt (1902)	Kosová Marie (1899)
Fiedlerová Emma (1894)	Krassa Doris (1932)
Fiedlerová Olga (1903)	Krassa Emilie (1897)
Fischer Jiří (1908)	Kreibich Emilie (1888)
Fischerová Hilda (1910)	Kreissel František (1933)

- Kreissel Josef (1929)
 Kreissl Richard (1902)
 Kreisslová Františka (1905)
 Kreisslová Gertruda (1928)
 Kreisslová Marie (1930)
 Kreisslová Pavla (1934)
 Kreisslová Pavla (1934)
 Křížková Dora (1908)
 Kuglerová Bety (1884)
 Kümfeldová Marta (1896)
 Levyová Anna (1918)
 Lutz Vilém (1918)
 Marková Sidonie (1911)
 Marková Sidonie (1934)
 Maříková Erika (1926)
 Maříková Irena (1930)
 Maříková Marie (1907)
 Meiler Erich (1912)
 Mikysa Josef (1926)
 Mikysová Emilie (1913)
 Mittelbach Josef (1916)
 Möckl Anna (1908)
 Möckl Anna (1923)
 Moses Herbert (1922)
 Moses Václav (1898)
 Mosesová Emma (1900)
 Müller Jiří (1906)
 Nappert Jan (1908)
 Nitlitschek Rudolf (1923)
 Nitlitscheková Emilie (1897)
 Nitlitscheková Růžena (1921)
 Panzner Alžběta (1896)
 Panzner Erna (1925)
 Pecherová Anna (1899)
 Pichl Otto (1896)
 Pohl Jan (1923)
 Pohlová Anna (1893)
 Prosserová Frida (1917)
 Prosserová Ingeborg (1938)
 Prskavecová Frida (1908)
 Püschlová Ida (1899)
 Rei Adolf (1902)
 Rei Alfréd (1903)
 Reiová Anna (1901)
 Reiová Irma (1905)
 Reisová Edeltraud (1914)
 Ritschel František (1903)
 Ritschlová Elsa (1907)
 Roháčová Anna (1903)
 Rosenzweig Helmut (1934)
 Rosenzweigová Františka (1912)
 Rudolfová Gisela (1915)
 Saligerová Anna (1908)
 Saligerová Elsa (1928)
 Schiecheová Edeltraud (1915)
 Schierzová Anna (1914)
 Scholz Rudolf (1924)
 Scholzová Berta (1877)
 Sinková Gertruda (1914)
 Švanderlík Walter (1925)
 Švanderlíková Marie (1898)
 Táchlová Anna (1912)
 Táchlová Marina (1933)
 Tammová Terezie (1902)
 Tandler Karel (1929)
 Tandlerová Anna (1933)
 Tandlerová Božena (1923)
 Theusinger Antonín (1911)
 Thiele Gustav (1904)
 Tobišková Marie (1908)
 Tomáš Ludvík (1904)
 Treitelová Marie (1920)
 Treitl Jan (1910)

Truhlářová Emilie (1912)
 Uhmann Gustav (1918)
 Vít Josef (1911)
 Wagnerová Eliška (1882)
 Waller Jiří (1907)
 Wallerová Bedřiška (1906)
 Wedrichová Anna (1902)

Wedrichová Terezie (1922)
 Wendler Bohumil (1898)
 Zenker Josef (1912)
 Zenkerová Adéla (1912)
 Zimmermann Jindřich (1899)
 Zucker Engelbert (1910)

Příloha č. 6

(viz str. 144-148)

Seznam ohrožených osob bydlících v táboře uprchlíků ve Světlé nad Sázavou, okr. Ledeč n. Sázavou. *SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledeč nad Sázavou, kart. č. 760.*

Příloha č. 7

Vybavení ubytovny na zámku a úroveň bydlení uprchlíků. *SOKA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledeč nad Sázavou, kart. č. 761.*

Zámek je osvětlován elektřinou, vodou je zásobován blízkou studní. Budova má kanalizaci.

Celkový počet místností – 17:

2 kuchyně, 11 ložnic, 0 jídelna, 2 isolační místnosti, 2 koupelny, 1 umývárna, 3 záchody, 3 sklepy, 0 půda, 1 spíž, 0 dřevníků, 0 skladiště.

Pokoje ke spaní jsou vybaveny pryčnami se slamníky a řádným ložním prádlem. Žádný uprchlík nespí jen na slámě, uprchlíci používají prostěradel, která si mohou po 14 dnech měnit.

V ubytovně je zřízena provizorní umývárna, v ubytovně je 16 umyvadel, na jedno umyvadlo připadá 10 lidí. Každý uprchlík má 2 ručníky a kartáček na zuby. Dále je k dispozici jeden umývací kout se zástěnou, škopek, necky, zvláštní vaničky pro malé děti a 4 plechové vany.

V budově jsou dva splachovací záchody, jeden záchod s žumpou a jeden záchod na dvoře, záchody jsou odděleny podle pohlaví.

Seznam

ohrožených osob

bydlících v táboře uprchlíků ve Světlé nad Sázavou, okr.

Ledeč n. Sázavou.

Číslo:	Jméno:	rok.nar.:	povol.:	posl.bydl.:
1.	Alber Jindřich	1904	holič	Podmokly
2.	Arbeiter Karel	1891	dělník	Zandov
3.	Bartel Berthold	1894	dělník	Benešov n.P.
4.	Bartelová Zofie	1908	dělnice	---
5.	Beck Karel	1915	tiskař	Podmokly
6.	Beer Václav	1910	dělník	Chab
7.	Bennisch Frant.Jos.	1904	---	Dopkovice
8.	Bilai Alfrad	1922	klempíř	Dečín St.M.
9.	Bilinsky Arnošt	1901	dělník	Podmokly
10.	Bilinsky Maximilian	1904	pekař	---
11.	Bilinská Berta	1903	švadlena	---
12.	Böhm Rudolf	1911	truhlář	Nešvice
13.	Brandl-ová Amálie	1910	dělnice	Podmokly
14.	Brech Josef	1894	úředník	---
15.	Brechová Alžběta	1899	bez	---
16.	Brechová Barbora	1894	bez	---
17.	Branner Vilem	1903	zámečník	St.Jáchymov
18.	Březina Antonín	1909	---	Podmokly
19.	Buchner Jan	1897	dělník	Schönbach
20.	David Alfrad	1905	šofér	D.Přeškov
21.	Dietl Vilem	1913	knihář	St.Kynšperk
22.	Dreher Rudolf	1899	dělník	Podmokly
23.	Dreher Bedřich	1903	úředník	---
24.	Durdák František	1887	krejčí	Dečín St.M.
25.	Dusil Arnošt	1918	instalatér	Dečín
26.	Eckert Hubert	1910	obuvník	Podmokly
27.	Eckert Ervin	1912	holič	Bělá
28.	Egermayer František	1912	obchodník	Valknov
29.	Eschler Jindřich	1907	dělník	Jiřetín u V.
30.	Eschler Josef	1905	dělník	Dol.Grunt
31.	Franz Erhard	1919	oukráť	Hor.Ebersdorf
32.	Felixová Josefa	1918	dělnice	Verneřice
33.	Fenbeková Rudolfina	1911	vychovat.	Rosbach
34.	Fesselmayer Ondřej	1910	dělník	Chab
35.	Fiedler-ová Erna	1894	dělnice	Benešov n.P.
36.	Fiedler Arnošt	1902	dělník	Podmokly
37.	Fiedler Josef	1881	elektrikář	Benešov n.Pl.
38.	Fischer Karel	1899	barvíř	Podmokly
39.	Fischerová Hilda	1910	dělnice	Rosbach
40.	Fischer Jiří	1908	zedník	---
41.	Fohry Arnošt	1900	dělník	Podmokly
42.	Forster Vilem	1912	dělník	St.Kynšperk

43.	Friedl Antonín	1916	knihař	Cheb
44.	Frind František	1888	dělník	Benešov n.P.
45.	Frindová Anna	1885	dělnice	Benešov n.P.
46.	Fröhlich Alois	1899	horník	Iadovice
47.	Gambke Václav	1909	zámečník	Kr.Litpa
48.	Gaense-ová Ilse	1922	dělnice	Schönborn
49.	Gebhard František	1907	kovář	Hermersdorf
50.	Greiner August	1889		AS
51.	Greiner-ová Gertruda	1922	švadlena	AS
52.	Greiner-ová Bedřiska	1890	bez	AS
53.	Gube Pavel	1908	zámečník	Varnsdorf
54.	Gube Arnošt	1913	truhlář	Kaiserswalde
55.	Gut Josef	1915	malíř	Pfaffendorf
56.	Haas Josef	1897	tajemník	Chomutov
57.	Haas-ová Hedvika	1893	bez	Chomutov
58.	Haas-ová Hedvika	1919	bez	Chomutov
59.	Hable František	1908	dělník	Podmokly
60.	Hackel Rudolf	1920	mechanik	Wenzelsdorf
61.	Hauptmann Oskar	1910	krajoř	Habendorf
62.	Heidler Jan	1903	uředník	Nejdek
63.	Heidler-ová Pavla	1904	dělnice	Nejdek
64.	Heller Herbert	1917	truhlář	Bělá
65.	Heller Reinhold	1914	dělník	Bělá
66.	Helzel Bedřich	1906	holič	Ebnaburg
67.	Hilbert Alois	1907	zahradník	Ústí n.L.
68.	Hirschmann Nerman	1920	uředník	Podmokly
69.	Hocke Karl Rudolf	1921	dělník	Benešov n.P.
70.	Hofmann Willibald	1911	uředník	Sobrusan
71.	Hortig Václav	1885	hostinský	Birgikt
72.	Hortig-ová Berta	1891	bez	...
73.	Boyer Jan	1899	dělník	Cheb
74.	Hübner Vilem	1892	zedník	Klostergrab
75.	Hukler Jiří	1895	zámečník	Cheb
76.	Illnerová Marie	1900	dělnice	Děčín St.M.
77.	Jaeger Emil	1899	dělník	Podmokly
78.	Jahnel Jan	1914	instalatér	...
79.	Jahnel František	1911	dělník	Děčín St.M.
80.	Jande-ová Elfida	1897	bez	...
81.	Jande Josef	1897	pekař	...
82.	Jande Rudolf	1919	uředník	...
83.	Jande Heribert	1921	praktikant	...
84.	John Josef	1898	řidič	Děčín
85.	John Rudolf	1907	dělník	Reichen
86.	Kirschner František	1885	zámečník	Cheb
87.	Kirschnerová Betty	1884	bez	Cheb
88.	Klemmer František	1894	dělník	Podmokly
89.	Klemmer Rudolf 1918	1918	dělník	Děčín
90.	Klemmer Adolf	1899	instalatér	Podmokly
91.	Klemmerová Ilse	1893	bez	...
92.	Knechtel Bedřich	1919	zámečník	Benešov n.P.
93.	Knespel Václav	1910	kamnář	D.Grunt
94.	Knespel-ová Ilse	1916	dělnice	D.Grunt
95.	Kohlenz Josef	1921	dělník	Děčín St.M.
96.	Köhlerová Anna	1889	kuchařka	Nejdek
97.	Köhlerová Eleonora	1922	bez	Nejdek
98.	Köhler Vilem	1891	dělník	Nejdek
99.	Königová Adelheida	1899	dělnice	Senov
100.	König Alfred	1899	dělník	Senov
101.	König Alfred	1899	dělník	Senov
103.	König Alfred	1920	mechanik	...

103.	Korhay Alois	1886	dělník	Fleissen
104.	Korhay-ová Berta	1893	dělnice	..-
105.	Korhay-ová Věra	1920	..-	..-
106.	Korhayová Marie	1922	..-	..-
107.	Korhay Egon	1917	bez	..-
108.	Kotzauerová Marie	1911	dělnice	Reichman
109.	Krassa Bedřich	1900	malíř	Police n.L.
110.	Kraus Karel 1876	1876	obchodník	Podmokly
111.	Kraus Rudolf	1917	zámečník	Police n.L.
112.	Kreibich Josef	1892	dělník	Podmokly
113.	Kreibichová Emilie	1888	dělnice	..-
114.	Krolop Norbert	1906	zámečník	Rittersdorf
115.	Kudlata-ová Anna	1914	dělnice	Křešice
116.	Kudlata Jan	1909	zámečník	..-
117.	Kuna Rudolf	1904	dělník	H.Grunst
118.	Kühnel František	1908	dělník	Varnsdorf
119.	Kümpfel Reinhold	1899	dělník	Děčín
120.	Laube Bedřich	1913	zámečník	Police n.L.
121.	Lehm Richard	1906	-----	Chomutov
122.	Lěwy-ová Anny	1918	dělnice	Varnsdorf
123.	Lippert František	1909	dělník	Cheb
124.	Löbl Rudolf	1892	zahradník	Podmokly
125.	Lutz Vilém	1918	obch.přir.	..-
126.	Marek Karel	1906	bez	Ladovice
127.	Mařík Alois	1910	dělník	Duchcov
128.	Müller Karel	1914	zámečník	Nešvice
129.	Mikysa Josef	1912	zámečník	Ústí n.L.
130.	Myslík Robert	1899	montér	Podmokly
131.	Nappert Jan	1908	dělník	Cheb
132.	Nassler Hugo	1906	učitel	Mozdorf
133.	Nasslerová Edžena	1905	bez	..-
134.	Nöldner Vilém	1921	krejčí	Děčín
135.	Nový Josef	1893	zámečník	Ladovice
136.	Oppelt Gustav	1914	dělník	Jičín St.
137.	Ottová Anna	1914	dělnice	Cheb
138.	Paul Maximilián	1903	klepíř	Varnsdorf
139.	Paul Heřman	1910	zámečník	Podmokly
140.	Paul Reinhold	1897	truhlář	Varnsdorf
141.	Petr Josef	1912	montér	Nám.Kralupy
142.	Pichl Otto	1896	tajemník	Ladovice
143.	Pohl Richard	1899	cukrář	Podmokly
144.	Preidel Erich	1910	dělník	Pfaffendorf
145.	Frosser František	1910	horník	Duchcov
146.	Prskawetzová Frída	1908	dělnice	Podmokly
147.	Prskawetz Karel	1907	klepíř	Děčín
148.	Raffler Karel	1896	číšník	Ladovice
149.	Rei Alfred	1903	tesař	Roszbach
150.	Rei Irma	1905	dělnice	..-
151.	Reichart Rudolf	1920	lakýrník	Děčín St.M.
152.	Rein František	1907	dělník	Bělá
153.	Reisová Adelheida	1914	bez	Cheb
154.	Richterová Anna	1919	bez	Nešvice
155.	Richter Bedřich	1900	obuvník	Nešvice
156.	Richter Josef	1918	zámečník	Benešov n.P.
157.	Riedl Rudolf	1919	mechanik	Bělá
158.	Ritschelová Elsa	1907	bez	Maxov
159.	Ritschel Karel	1908	-----	Chomutov
160.	Roháč Josef	1900	obuvník	Podmokly
161.	Rölz František	1888	zámečník	Bünaburg
162.	Rölz František	1920	student	..-
163.	Rollinger Otto	1919	dělník	Benešov n.P.

164.	Rubner Václav	1886	dělník	Cheb
165.	Salinger Emil	1903	dělník	Police n.L.
166.	Salingerová Anna	1908	dělnice	---
167.	Sendelhofer Vilem	1900	horník	Sobrusary
168.	Siebarová Emilie	1910	švadlena	Jifetín
169.	Siebar Karel	1908	zedník	St.Jifetín
170.	Smoláčová Marie	1911	bez	Neidek
171.	Smotlacha Vilem	1904	dělník	Bělá
172.	Sperber Adam	1897	zahradník	Libstein
173.	Schandra Edwin	1920	zámečník	Podmokly
174.	Schandra Erich	1912	---	---
175.	Schiecheová Edeltrauda	1915	prodavačka	Bělá
176.	Schick Alfred	1914	dělník	Varnsdorf
177.	Schürtzová Anna	1914	dělnice	Varnsdorf
178.	Schlein Karel	1897	klepíř	Duchcov
179.	Schlimp Antonín	1899	truhlář	---
180.	Schneider František	1919	obchodník	Cheb
181.	Schreffl Cukar	1909	truhlář	Vernéřice
182.	Schwanderlik František	1902	zámečník	Udviče
183.	Schwertner Villibald	1912	dělník	Varnsdorf
184.	Stark Jindřich	1901	zedník	Unter Lamitz
185.	Tamm František	1902	zámečník	Varnsdorf
186.	Tammová Terezie	1902	švadlena	Varnsdorf
187.	Tampe Bruno	1910	uředník	Duchcov
188.	Toisinger Antonín	1911	kamnář	Cheb
189.	Thiele Gustav	1904	uředník	Chomutov
190.	Thoma Jiří	1900	dělník	Cheb
191.	Tomáš Ludvík	1904	lakýrník	Benešov n.P.
192.	Tröster Bedřich	1912	klepíř	Krischwitz
193.	Tschel Josef	1913	dělník	Hopfangarten
194.	Tscharh Rudolf	1896	dělník	Varnsdorf
195.	Wagnerová Charlota	1917	dělnice	Binauburg
196.	Wagner Kurt	1914	zedník	---
197.	Wagnerová Eliška	1912	dělnice	---
198.	Wagner Karel	1889	pekař	---
199.	Walter Jiří	1907	bez	Cheb
200.	Walterová Bedřiška	1906	dělnice	Cheb
201.	Wedrich František	1893	horník	Duchcov
202.	Weichhan Hugo	1912	dělník	Jifetín
203.	Weigel Antonín	1909	zedník	Ladovice
204.	Weigelová Pavla	1919	dělnice	Benešov n.P.
205.	Wiesner Karel	1911	pokryvač	---
206.	Winkler Rudolf	1904	kovář	D.Grunt
207.	Winklerová Růžena	1902	dělnice	D.Grunt
208.	Wollmann Jan	1899	dělník	Krischwitz
209.	Worm Bedřich	1894	holič	C.Kamenice
210.	Zenker Josef	1912	dělník	Benešov n.P.
211.	Zenkerová Adela	1912	bez	Podmokly
211.	Zuckert Engelbert	1910	-----	Cheb

--oOoOo--

Kromě těchto osob se nacházejí v táboře tyto osoby, které nejsou v původním seznamu uvedeny:

212.	Kutschera Rudolf	1908	zedník	D.Grunt
213.	Eger Valtr	1920	dělník	Varnsdorf
214.	Zimmermann Jindřich	1898	truhlář	Varnsdorf
215.	Trustý Josef	1921	dělník	Varnsdorf
216.	Sadek Erich	1921	praktikant	Podmokly
217.	Müller Hugo	1906	dělník	---
218.	Müller Erwin	1902	montér	---

219.	Mullerová Bedvika	1905	.bez	Podmokly
220.	Tvrdek Stanislav	1901	uředník	Děšín
221.	Dreher Ervin	1922	uředník	Habry
222.	Möckl Valtr	1928	-----	Nejdek
223.	Möckl František	1896	dělník	---
224.	Möckl Anna	1898	dělnice	Nejdek
225.	Ritschel František	1902	dělník	Maxov
226.	Moses Václav	1898	---	Podmokly
227.	Mosesová Erna	1900	F----	---
228.	Meiler Erich	1912	kalič	---
229.	Mansfeldová Elfrida	1898	-----	Natschung
230.	Glasherová Antonie	1909	MUDr.	Duchcov
231.	Weiss Bedřich	1906	---	---
232.	Schlump Antonín	1899	-----	---
233.	Mareková Sidonie	1911	---	Ladovice
234.	Teusinger Antonín	1911	-----	Cheb
235.	Hukler Jiří	1895	-----	Cheb
236.	Kirschnerová Mariane	1915	-----	Cheb
237.	Kirschnerová Gertruda	1918	-----	Cheb
238.	Treitelová Marie	1920	-----	Cheb
239.	Reinsová Adelheida	1914	-----	Cheb

-oOoOoOo--

PRAMENY A LITERATURA

Prameny

- SOkA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kart. č. 46.
 SOkA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Světlá nad Sázavou, kn. č. 80,
 Pamětní kniha města Světlé nad Sázavou 1925–1940.
 SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou – prezidiální
 spisy, kart. č. 15, 16, 17.
 SOkA Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Ledec nad Sázavou, kart. č. 758,
 759, 760, 761.

Literatura

- ČERNÝ, Bohumil: Komitáty pro pomoc německé emigraci v ČSR (1933–1938). In *Československý časopis historický*, roč. 15, Praha 1967, s. 277–300.
 DRBOHLAV, Jaroslav: „Neznámý“ Otto Pichl. In *Duchcovské noviny* 5, 2004, též <http://www.duchcov.cz/noviny/2000405/konec/konec.htm>.
 JAKSCH, Wenzl: *Cesta Evropy do Postupimi*. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2000
 KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české XIII*. 1918–1929. Paseka, Praha – Litomyšl 2000.
 KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české XIV*. 1929–1938. Paseka, Praha – Litomyšl 2002.

- KOKOŠKA, Stanislav – OELLERMANN, Thomas (ed.): *Sudetští Němci proti Hitlerovi*. Sborník německých odborných studií. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008.
- KOUKAL, Pavel: Předválečný duchcovský starosta. In *Duchcovské noviny* 1, 2007, též <http://www.duchcov.cz/noviny/200701/muzeum.htm>.
- KUKLÍK, Jan – ČECHUROVÁ, Jana: Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace. In *Soudobé dějiny* 1. Praha 2007.
- MORAWETZ, Herbert: *Mých devadesát let*. Academia, Praha 2008.
- RADVANSKÝ, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu 1938. In *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*. UJEP, Ústí nad Labem 1998.
- RAŠKA, František D.: Refugee Camps in Bohemia and Moravia after the Munich „Diktat“. In *Studia germanica et austriaca* 1, 2002, též <http://sga.euweb.cz>.
- ŠÍMA, Jaroslav: *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče*. Societas, Praha 1945.

STROJÍRNA JANA PUJMANA V NOVÉM RANSKU

Eduard Veselý

Tradiční železářská výroba v dietrichštejnských slévárnách ve Starém Ransku skončila sice až v roce 1886, přesto se zde již v 70. letech začalo pozvolna prosazovat strojírenství, jež reagovalo na potřeby rozvíjejícího se průmyslu a nebylo tak energeticky náročné jako slévárny. Již v roce 1872 založil Josef Janáček ve Starém Ransku strojírnou s názvem „Josef Janáček, továrna na stroje a slévárna v Ransku“, později Jan Pujman strojírnou v nedalekém Novém Ransku.

Muzeum Vysočiny v Havlíčkově Brodě dokumentuje hmotnou kulturu v regionu, k níž patří i železářství a s ním spojené strojírenství. O původní firmě Jana Pujmana, která vyráběla zemědělské stroje, není mnoho informací. Kromě vzpomínek starousedlíků existuje jen několik údajů v ideologicky zabarvených brožurách k výročí vzniku firmy.¹ Proto jsem se pokusil vypátrat dějiny firmy a hlavně její výrobní sortiment.

Firemní archiv továrny Jana Pujmana, uložený ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, je v důsledku neuctivého zacházení po roce 1948 neúplný. Naštěstí rodinní příslušníci zachovali některé

*Zakladatel firmy Jan Pujman.
Archiv J. Nagyové*

¹ Například v informačním bulletinu *100 let slévárny Nové Ransko 1885-1985*. Na str. 10–12 jsou fotografie zdevastovaných a poničených výrobních budov. V tomto stavu byly údajně převzaty Chotěbořskými kovodělnými závody po znárodnění. Podle rodinných příslušníků však byla továrna předávána v bezvadném stavu. Fotografie tudíž pochází pravděpodobně z dob rekonstrukce po roce 1949.

osobní dokumenty a fotografie, a tak se vznik a vývoj firmy podařilo z obou zdrojů zrekonstruovat.²

Zakladatel firmy Jan Pujman se narodil roku 1857 v Horních Vilémovicích u Třebíče v rodině statkáře.³ V letech 1875 až 1876 se vyučil strojním zámečníkem ve strojárně Josefa Janáčka na Starém Ransku.⁴ Hned nato nastoupil do zámečnické a klempířské dílny Jindřicha Likáře v Třebíči, kde pracoval téměř jeden rok.⁵ Další údaj o něm je až z roku 1881, kdy nastoupil jako strojní zámečník a soustružník opět do firmy Josefa Janáčka ve Starém Ransku. Zde po třech letech složil zkoušku z obsluhování parních strojů a kotlů.⁶ Zřejmě byl rozhodnut založit strojnickou firmu, protože se ještě podrobil zkoušce předepsané pro topiče a ošetřovatele parních kotlů u c.k. vrchního inženýra a zkušebního komisaře Vojtěcha Kulicha v Hradci Králové.⁷ To mu bylo již 27 let a byl ženatý s Františkou Janáčkovou z Nového Ranska.⁸

V roce 1885 Pujmanovi koupili v Novém Ransku od manželů Mísařových dům č.p. 81.⁹ Ti zde provozovali hostinskou živnost. Ač strojník s vysokou kvalifikací, hostinskou živnost začal provozovat i Jan Pujman. Důvod zdánlivého zběhnutí od perspektivního řemesla přineslo vysvětlení příbuzných: jejich předek neměl kapitál na založení firmy, nechtěl se zadlužit, a tak se rozhodl finanční prostředky získat z nabyté živnosti jako hostinský.¹⁰ A byl úspěšný jako většina jeho rozvětveného příbuzenstva, mezi než patřila řada továrníků, ale i statkář, kupec, učitel, lékař či režisér Národního divadla. Byl spřízněn i s rodinou Karla Havlíčka Borovského,

² Jana Nagyová, vnučka zakladatele firmy Jana Pujmana; Jiří Pujman, vnuk téhož.

³ Jana Nagyová, Kostelec nad Labem, osobní dokumenty, křestní list Jana Pujmana ze 6. 8. 1883.

⁴ Tamtéž, vysvědčení ze 3. 8. 1880.

⁵ Tamtéž, vysvědčení z roku 1877.

⁶ Tamtéž, vysvědčení z 18. 8. 1884.

⁷ SOA Zámorsk, inventář archivního fondu „Jan Pujman, Nové Ransko“ 1884–1949, inventární č. 11.

⁸ Tamtéž, rodokmen rodiny Pujmanů, sestavil JUDr. Viktor Mentzl, Praha.

⁹ Tamtéž, kupní smlouva ze 6. 11. 1885.

¹⁰ Informaci podala Jana Nagyová.

a továrník Josef Janáček, u kterého se vyučil, byl jeho bratranec. V příbuzenstvu měl také několik hostinských,¹¹ včetně tchána Františka Janáčka, který hostinec č.p. 81 dokonce určitou dobu provozoval. Aby náhod nebylo dost, narodila se zde Janáčků dcera Františka, budoucí Pujmanova manželka.¹² Pujmanům se narodily dvě děti. V roce 1887 Františka zemřela. Později se ženil s Annou Kostkanovou, s níž měl také dvě děti.¹³

Zámečnická dílna na přelomu 19. a 20. století. Archiv J. Nagyové

Záměr založit zámečnickou firmu se začal naplňovat v roce 1891, kdy dostal souhlas k vybudování zděné zámečnické dílny. Po jejím dokončení mu bylo 6. října uděleno povolení provozovat zámečnickou

¹¹ Jana Nagyová, Kostelec nad Labem, rodokmen rodiny Pujmanů, sestavil JUDr. Viktor Mentzl, Praha.

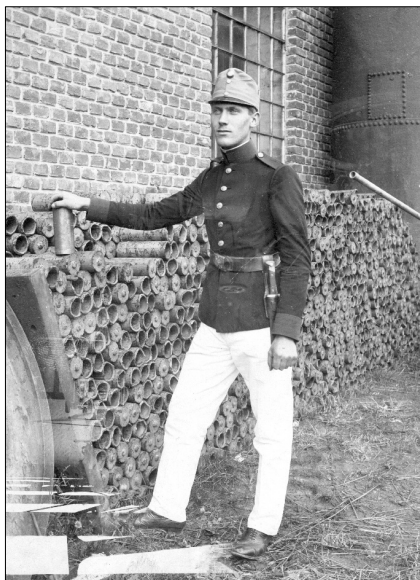
¹² Jana Nagyová, osobní dokumenty, křestní list Františky Janáčkové z 23. 4. 1880.

¹³ Jana Nagyová, Kostelec nad Labem, rodokmen rodiny Pujmanů, sestavil JUDr. Viktor Mentzl, Praha.

živnost.¹⁴ Vznik firmy byl doposud kladen do roku 1885 a je uveden i na firemních dopisních papírech. Vysvětlení může být takové, že se „hostinský-strojník“ Jan Pujman ve volném čase zabýval drobnými opravami strojů nebo připravoval výrobní program své budoucí firmy. Tuto činnost pak i z propagačních důvodů započítal do doby trvání firmy. V každém případě však byl v úřední korespondenci mezi lety 1885 až 1891 jmenován jako hostinský, kdežto předtím a potom jako strojník.

Hostinská živnost byla zřejmě výnosná, protože ještě v roce 1891 zmodernizoval čepování piva instalací pivního tlakostroje.¹⁵ Až v roce 1893, nejspíše z časových důvodů, pronajal hostinskou živnost Františku Ondráčkovi ze Sobíňova.¹⁶

O výrobním sortimentu zámečnictví nejsou zpočátku žádné zprávy. Dovídáme se o něm až z platebního rozkazu z roku 1894, podle kterého obchodník Josef Kubát Pujmanovi dlužil za tři řezačky a jednu mlátičku. Kubát stroje nabízel k prodeji ve svém obchodě.¹⁷ Podle počtu a druhu strojů, které byly poháněny motory, i z velikosti postavené dílny lze soudit, že se do výroby pustil ve velkém

*Jan Pujman mladší na továrním dvoře v období 1. světové války.
Archiv J. Nagyové*

¹⁴ SOKA Havlíčkův Brod, Okú Chotěboř, kn. č. 46, Ohlášení zámečnictví Johan Pujman, Nové Ransko, 6. 10. 1891.

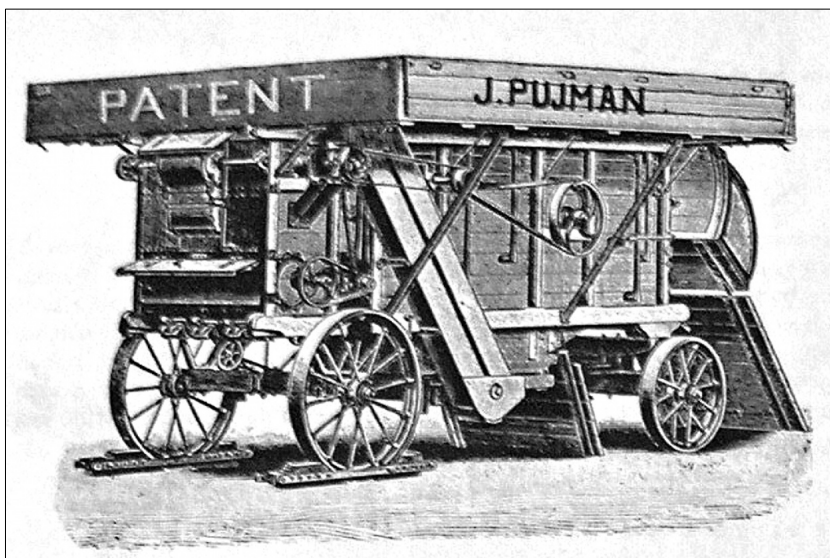
¹⁵ Jana Nagyová, povolení okresního hejtmána, Chotěboř, 11. 6. 1891.

¹⁶ Jana Nagyová, osobní dokumenty, potvrzení okresního hejtmanství, Chotěboř, 6. 4. 1893.

¹⁷ Jana Nagyová, osobní dokumenty, platební rozkaz, okresní soud, Praha-Žižkov, 20. 11. 1894.

hned od počátku. První výrobek, který se podařilo obrazově doložit, je mlátička na obilí, kterou ve svém patentovém provedení a pod názvem „mlátící stroj“ uvedl na trh v roce 1906.¹⁸ V tomto roce je také zmíněno členění dílny na slévárnu a strojírnu.¹⁹ Z tohoto údaje a dobové fotografie lze soudit, že dílna byla již rozšířena.

Modernizace provozu zřejmě zvýšila i výrobu, protože se objevují informace o účasti na hospodářských výstavách, na nichž mohla firma získat zákazníky. Nabízené stroje musely být kvalitní, protože získávaly ocenění a Jan Pujman byl často na výstavy zván. Například na Okresní hospodářské a průmyslové výstavě v Nasavrkách, konané v roce 1911, firma obdržela bronzovou medaili za motory, o rok později obdržela vyznamenání na podobné výstavě v Heřmanově Městci.²⁰

Mlátička z roku 1906. Firemní leták

¹⁸ Jiří Pujman, osobní dokumenty, propagační leták.

¹⁹ SOA Zámorsk, inventář archivního fondu „Jan Pujman, Nové Ransko“ 1884–1949, s. 3.

²⁰ Tamtéž, inv. č. 30, účast na výstavách, 1910–1937.

První světová válka snížila zakázky a ovlivnila výrobní sortiment. Ukazuje to i fotografie litinových odlitků dělostřeleckých granátů vyrovnaných před tovární halou. Jejich konečnou podobu svírá v ruce budoucí továrník Jan Pujman mladší. Z obchodní korespondence se podařilo zjistit také sortiment drobnějších výrobků, například litinových laviček,²¹ reklamních mlýnků na kávu²² a dokonce i litinových zvonů.²³ Známa byla i výroba litinových žentourů pro zemědělce.²⁴

Firma ve 20. letech minulého století. Archiv J. Nagyové

Roku 1926 se již podnik členil na továrnu na hospodářské stroje, jejímž vlastníkem se stal mladší syn továrníka Jan Pujman, narozený v roce 1896, a na slévárnu, kterou do majetku získal starší syn Karel, narozený v roce 1885. Jan Pujman mladší také v roce 1926 částečně převzal od svého otce řízení firmy.²⁵ Firma byla v této době již skutečnou továrnou zaměstnávající desítky dělníků. Slévárnu tvořila kuplovna, sušárna jader a čistírna, strojírna obráběcí dílna, kovárna, kalírna, lakovna a montovna motorů. Nezbytnou součástí podniku byla

²¹ Tamtéž, inv. č. 30, účast na výstavách, 1910–1937.

²² Karel Konfršt, Hlína u Sobiňova, majitel mlýnku.

²³ www.podesin.cz, historie, rok 1917, „26. 12. Zastupitelstvo objednalo nový zvon u fy Jan Pujman, Ransko.“

²⁴ Výrobu si pamatují Jana Nagyová a Jiří Pujman.

²⁵ SOA Zámorsk, inventář archivního fondu „Jan Pujman, Nové Ransko“ 1884–1949, s. 3.

i truhlárna, sklad materiálu, sklad strojů, kotelna a zázemí s umývárnou a šatnou. Provozní objekty zabíraly plochu 3 135 m².²⁶ V roce 1929 v domě č.p. 96 byla ještě zřízena tovární „kantina“, určená nejen pro podávání jídel, ale i ubytování cizinců. Dosavadní hostinská koncese byla zrušena.²⁷

*Bratři Pujmanové, vlevo sedící Karel, vedle něj Jan, Praha 1931.
Archiv J. Nagyové*

Úspěchy přinášely také vynálezy drobné i zásadní. Například v letech 1924 a 1925 firma patentovala dva druhy pouzder na kuličková ložiska a patky ke stanovým stožárům, v roce 1929 „sdružené sací a výfukové potrubí u splynovače pro spalovací motory“. V roce 1932 podnik získal patent na výrobu vlastního

²⁶ Tamtéž, inv. č. 10, seznam strojního zařízení a přehled provozních ploch.

²⁷ Tamtéž, inv. č. 12, povolení, okresní úřad Chotěboř, 26. 3. 1929.

naftového motoru a v roce 1934 patent na mlátičku s tlakovým a odsávacím čištěním. Vlastní motory zaručovaly firmě nezávislost na dodavatelích. Vyznačovaly se malou spotřebou, spolehlivostí a vysokým výkonem.²⁸

*Interiér strojírný s transmisním pohonem strojů, 20. léta minulého století.
Archiv J. Nagyové*

Vývoj motorů pokračoval dál, i když firmu také zasáhla hospodářská krize 30. let: svědčí o tom desítky protokolů o vymáhání dluhů za nezaplacené stroje a nedodržené splátky zemědělců a obchodníků.²⁹ V průběhu let se vyskytly i spory mezi zaměstnanci a majiteli firmy. Zaměstnanci požadovali zvýšení mezd, majitelé zase byli nespokojeni s disciplínou dělníků.³⁰

²⁸ Tamtéž, inv. č. 7, korespondence-jednání s patentní kanceláří ve věci přihlášení patentů z let 1928–1934.

²⁹ Tamtéž, inv. č. 2, spory s odběrateli, 1932–1939.

³⁰ Tamtéž, inv. č. 14, spory dělníků se zaměstnavatelem, 1939–1941.

Kvůli nedostatku nafty na volném trhu a naopak lacinému petroleji začal podnik vyvíjet petrolejový motor. Naftovou verzi dokonce upravil tak, aby se v případě nedostatku nafty mohla nafta ředit petrolejem, případně použít jen petrolej samotný.

Objevené prospekty a letáky pak ukázaly většinu, ne-li celý výrobní sortiment 20. až 40. let. Vyplývalo z nich i značení výrobků, které vždy nesly jméno výrobce Jan Pujman, logo firmy Pluto a místo výroby Ransko. Pak už následovalo „křestní jméno“ stroje a písmena a číslice upřesňující typy strojů.³¹

*Výstava ve Veletržním paláci v Praze, 30. léta minulého století.
Archiv J. Nagyové*

Oblíbeny byly především Pujmanovy traktory. První si návštěvníci prohlédli v roce 1930 na Hospodářské výstavě v Praze.³² Traktory se jako univerzální tahače začaly v Čechách objevovat po první světové válce zásluhou legionářů, kteří obdivovali práci amerických

³¹ Jiří Pujman, Ústí nad Orlicí, osobní dokumenty, prospekty strojů, 20. a 30. léta 20. století.

³² Tamtéž, osobní dokumenty, kopie ocenění z Hospodářské výstavy.

traktorů na Sibiři a Balkáně. První český traktor postavily Škodovy závody v Plzni v roce 1926. Pujmanův malý traktor, řešený jako „lidový“, se většinou prodával v tříkolové verzi pod označením Universal, nebo ve čtyřkolové rámové verzi pod označením Pluto. Traktory byly vybaveny jednoválcovými naftovými motory o výkonu 12 koňských sil nebo dvouválcovými petrolejovými motory s výkonem 18 koňských sil. Za příplatek se traktor prodával s automatickou třecí spojkou.³³

Zdokonalené provedení petrolejového motoru Pluto a nová mlátička Pluto přinesly firmě na výstavě Obchodní a živnostenské komory v Praze v roce 1936 stříbrnou medaili. O rok později získala opět stříbrnou medaili, tentokrát od Zemědělské jednoty Československé v Praze.³⁴

Motory určené pro pohon strojů se dělily na stabilní (nepojízdné) a pojízdné, umístěné na litinovém rámu s koly. Motory s označením N a Di byly jednoválcové, s označením D dvouválcové. Vyráběly se s výkonem od tří do dvanácti koňských sil. Pestrá byla i výroba mlátiček značky Pluto, jejichž jednoduchá koncepce vycházela z potřeby racionalizace zemědělství 30. let. Nesly typová označení Norma, Minima, Prima, Grand, Unikum, Grand-Unikum, Universa a Populara. Podle konstrukce se k nim ještě přiřazovala velká písmena nebo římské číslice. K mlátičkám se dodávala mnohá přídatná zařízení jako lisy a výfuky na slámu, opět v rozmanitých typech. Mlátičky získaly vysoké uznání Státního autorizovaného ústavu pro zkoušení hospodářských strojů a motorů při České technice v Praze, hlavně pro svou jednoduchou konstrukci, jakostní výmlat, velký výkon a malý nárok na pohonnou sílu. Pohonnými jednotkami byly opět motory vlastní konstrukce Pluto-petrol a Pluto-diesel.

Motory Pluto se dokonce doplňovaly turbinovým čerpadlem, aby se mohly požívat jako požární stříkačky nebo zavlažovače zahrad a polí. Obchodní sortiment tvořily i kasače, lisy, samovazače a motorový žací stroj s ručním vedením, který se hodil na sečení trávy i obilí. Jeho moderní konstrukce by zřejmě vyhovovala i dnešním kritériím, protože měl vlastní pojezd vpřed a dokonce i vzad. Zcela

³³ Tamtéž, osobní dokumenty, prospekty strojů, 20., 30. léta 20. století.

³⁴ SOA Zámorsk, inv. č. 30, účast na výstavách, 1910–1937.

se tak naplňovalo reklamní Pujmanovo heslo „Lidem práci – strojům dřinu“.³⁵

Díky úspěchům se výrobky dostaly i na zahraniční trhy, a to do Bulharska v letech 1937 a 1938 a do Jugoslávie v roce 1941.³⁶ Produkce strojů stoupala, například v roce 1937 vyrobila továrna 110 mlátiček a lisů a 206 kusů naftových nebo petrolejových motorů a její obrat činil přes dva miliony korun.

Od roku 1939 se stal jediným majitelem podniku Jan Pujman mladší, bratr Karel vstoupil do jeho služeb. Firma používala oficiální název „Jan Pujman, továrna na stroje, motory a slévárna, Nové Ransko, p. Ždírec“.³⁷ V roce 1939 byla také zahájena přestavba původního objektu hospody č.p. 81 na vilu s obytnou mansardou.³⁸ V ní bydlely rodiny Jana a Karla Pujmanových spolu s rodiči. Zakladatel firmy Jan Pujman však v roce 1943 zemřel.³⁹

Dům č.p. 81 po přestavbě, počátek 40. let minulého století. Archiv J. Nagyové

Za druhé světové války byla postupně kmenová výroba zakázána a převládla nařízená výroba pro armádu, především litinových obalů bomb. Pracovalo se na tři směny s téměř dvěma sty pracovníky.⁴⁰

³⁵ Jiří Pujman, osobní dokumenty, prospekty strojů, 20., 30. léta 20. století.

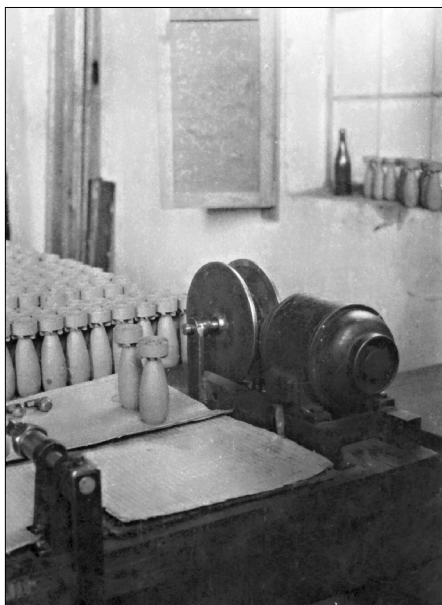
³⁶ SOA Zámorsk, inv. č. 34, vývoz do Bulharska, 1937–1938, vývoz firmy do Jugoslávie, 1941.

³⁷ Tamtéž, inventář archivního fondu „Jan Pujman, Nové Ransko“ 1884–1949, s. 3.

³⁸ Jiří Pujman, osobní dokumenty, projekt vypracoval architekt F. Klein, stavitel Hlinsko v Čechách, 30. 6. 1939.

³⁹ Tamtéž, osobní dokumenty, úmrtní list Jana Pujmana. Byl pohřben na českobratrském hřbitově v Krucemburku.

⁴⁰ Vzpomínky Jiřího Pujmana.

Zbrojní výroba za 2. světové války. Archiv Slévárny a modelárny Nové Ransko, s. r. o. (I. Lána). Podle vnuka zakladatele firmy J. Pujmana jde o granáty vkládané do tak zvaných kazetových bomb

Po válce byla na firmu uvalena prozatímní národní správa. Správci byli jmenováni Jan Dočekal, Josef Šrámek a také Karel Pujman.⁴¹ Oba bratři Pujmanovi mohli v továrně pracovat také, protože bez nich by provoz nefungoval. Podnik navázal na úspěšnou tradici předválečné doby, rozběhla se výroba mlátíček a slévárenských odlitků a zakázky se hrnuly i z válkou poničené západní Evropy. To už se však blížil konec této soukromé firmy.⁴²

Po únorovém převratu v roce 1948 byla v podniku zavedena plná národní správa, kterou prováděly Čs. závody kovodělné a strojírenské, n. p. Praha. Zmocněncem národní správy byl jmenován Karel Karas.⁴³ Znárodnění firmy Pujman bylo provedeno 26. dubna 1949, a to dokonce zpětně

ke dni 1. 1. 1948. Zpětně proto, že podle svědectví nemohly úřady nalézt pádné důvody ke konfiskaci. Majitelé přišli o vše, včetně

⁴¹ SOA Zámorsk, inventář archivního fondu „Jan Pujman, Nové Ransko“ 1884–1949, s. 4.

⁴² Vzpomínky Jiřího Pujmana a Jany Nagyové.

⁴³ SOKA Zámorsk, inventář archivního fondu „Jan Pujman, Nové Ransko“ 1884–1949, s. 4.

střechy nad hlavou.⁴⁴ Závod byl začleněn do n. p. Elektrosvit Brno, ale záhy nato přešel pod n. p. MEVA-CHKZ v Chotěboři.⁴⁵

Závěrem lze konstatovat, že firma Jan Pujman byla významným představitelem výroby zemědělské techniky. Svědčí o tom dochovaný výčet zákazníků ze 30. let, mezi něž patří desítky místních sedláků a podnikatelů, seznam obchodních zástupců po celé republice a také zmíněné vývozy do Bulharska, Jugoslávie a také na Slovensko. Dalším důkazem prosperity firmy ve 30. letech je stoupající účast na nejvýznamnějších průmyslových výstavách v pražském Veletržním paláci i udělená ocenění.

Interiér strojírný ve 30. či 40. letech minulého století. Archiv J. Nagyová

Jak je možné, že se nevelká firma prosadila v tvrdém konkurenčním boji na trhu zemědělské techniky mezi tuzemskými, americkými

⁴⁴ Jana Nagyová, Kostelec nad Labem, osobní dokumenty, dílčí výměr ministerstva průmyslu, Praha, 26. 4. 1949.

⁴⁵ SOKA Zámorsk, inventář archivního fondu „Jan Pujman, Nové Ransko“ 1884–1949, s. 4.

a německými výrobci, jakými byly třeba firmy Fordson, John Deer, Buldog a Deutz? Důvod spočíval v neustálém zdokonalování výrobků, jejich kvalitě a v pružné reakci na potřeby trhu. Zavedením menší zemědělské techniky se podnik trefil do potřeby zemědělců, kteří museli reagovat na racionalizaci zemědělské výroby.

Bývalý věhlas značky Pujman z Nového Ranska proto také dnes přitahuje sběratele staré techniky, aby se pyšnili získanými stroji ve svých sbírkách. Svědčí o tom nejen traktor ve sbírkách Národního zemědělského muzea v Čáslavi a stabilní motor v Muzeu starých strojů a technologií v Brně, ale i video se zvukem nastartovaného stabilního motoru, umístěné na internetu.

PRAMENY A LITERATURA

Archivní prameny

SOA Zámorsk: Fond bývalé firmy „Jan Pujman, továrna na stroje a slévárna, v Novém Ransku“.

SOkA Havlíčkův Brod: SOkA Havlíčkův Brod, Okú Chotěboř, kn. č. 46.

Osobní archiv

Mgr. Jana Nagyová, Kostelec nad Labem, osobní dokumenty a vzpomínky.

Jiří Pujman, Ústí nad Orlicí, osobní dokumenty a vzpomínky.

Internetové odkazy

www.podesin.cz

Literatura

LÍR, František. *Od žentouru k traktoru*. Praha: Agrospoj, 1992.

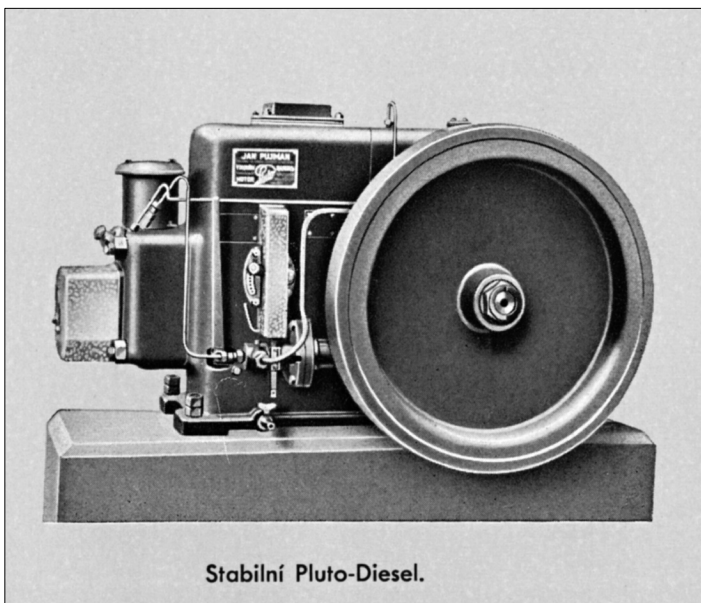
NOVÁK, Petr. *Historie zemědělské techniky*. Praha: Profi Press, 2004.

NOVÁK, Petr. *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova 19 a 1. poloviny 20. století*. Praha: NZM, 2007.

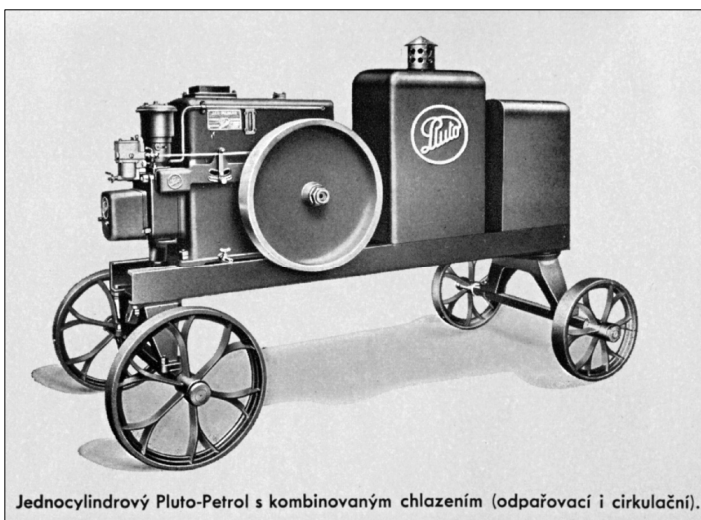
TEMPÍR, Zdeněk. *Historické traktory v Československu*. Praha: Zemědělské muzeum, 1984.

100 let slévárny Nové Ransko. Chotěboř: Chotěbořské strojírny, 1985.

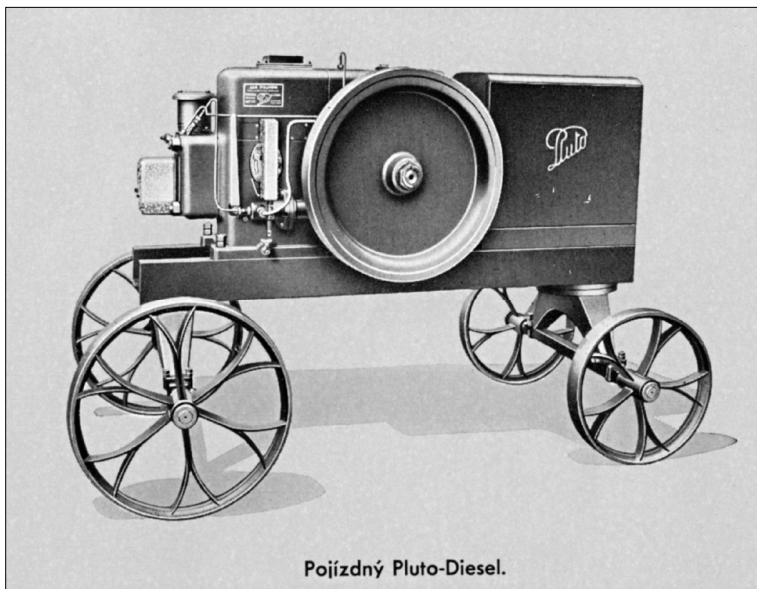
Traktory, motorové pluhy a praní stroje ve sbírkách Národního zemědělského muzea. Praha, 2005.

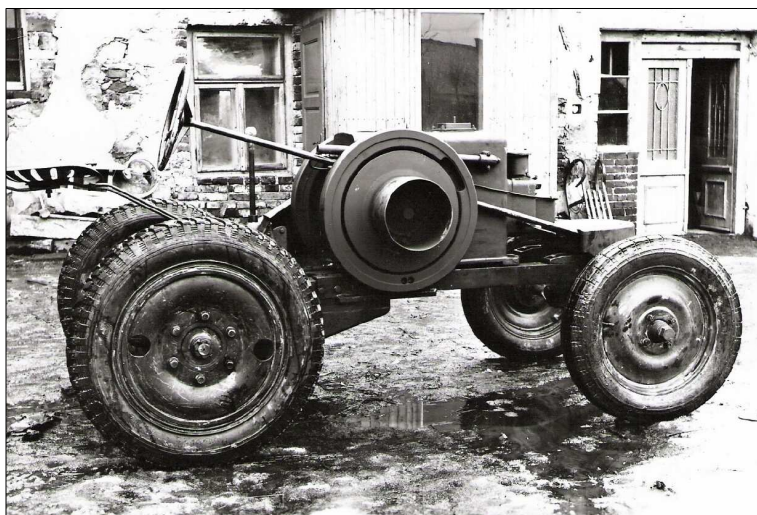
Stabilní motor Pluto-diesel. Firemní leták

Pojízdný motor Pluto-petrol. Firemní leták

Pojízdný motor Pluto-diesel. Firemní leták

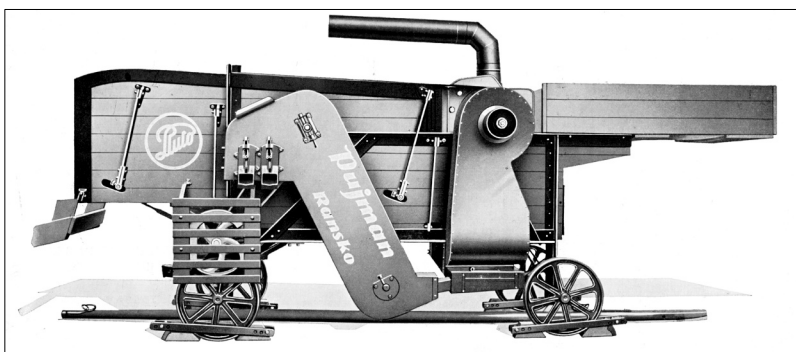
Čtyřkolový traktor Pluto. Archiv J. Štefánka

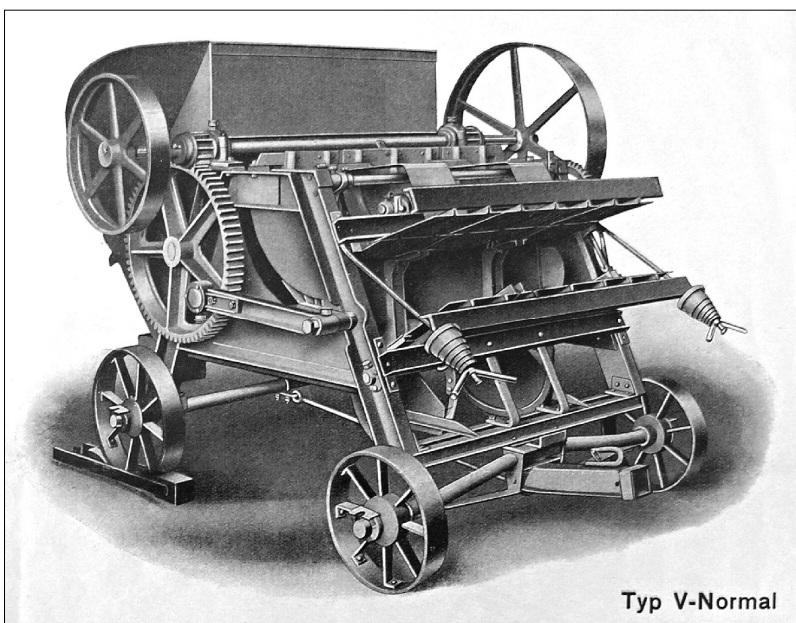
*Vláček na přibližování vytěžené rašeliny (snad na ložisku Velké Dářko).
Archiv Slévárny a modelárny Nové Ransko, s. r. o. (I. Lána)*

Mlátička značky Populára. Archiv J. Štefánka

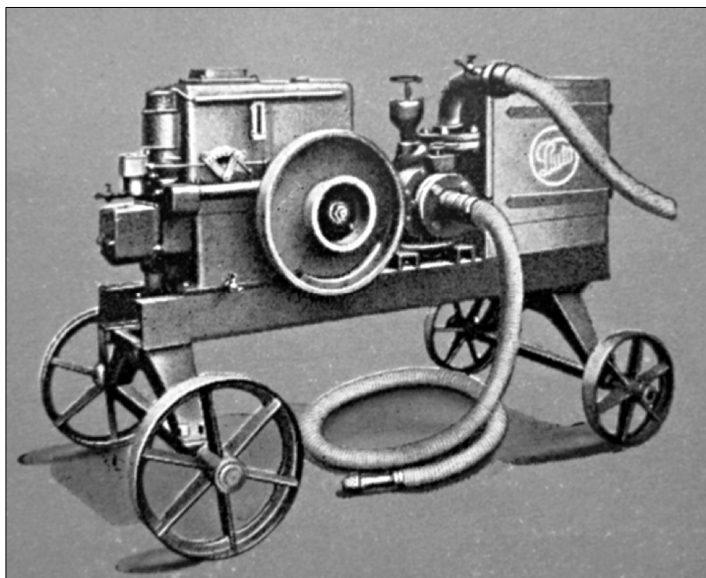

Mlātička značky Minima. Firemní leták

Typ V-Normal

Lis na slámu s vázáním. Firemní leták

Požární stříkačka. Firemní leták

Motorová sekačka.

Archiv Slévárny a modelárny Nové Ransko, s. r. o. (I. Lána)

ZPRÁVY

LISTINA OPATA JAROSLAVA II. ZE 13. 7. 1318 - OKNO DO DĚJIN ZANIKLÉHO VILÉMOVSKÉHO KONVENTU A NEJSTARŠÍ HISTORIE VESNIC V JEHO OKOLÍ

Alena Křivská

Nepostradatelným historickým pramenem s velkou výpovědní hodnotou jsou středověké listiny. Jednou z nich je latinsky psaná emfiteutická listina vilémovského opata Jaroslava II. ze dne 13. 7. 1318, podle níž benediktinský konvent ve Vilémově postupuje za 45 kop grošů pustou ves Lipničku do užívání po dobu života Markvardovi řečenému Černý a jeho manželce Domaslavě.¹ Uvedená listina v době svého vzniku patřila k běžným právním dokumentům, ze současného pohledu je oknem umožňujícím nahlédnout do tehdejšího neutěšeného stavu v zemi v neklidných časech počátků vlády krále Jana Lucemburského, do těžké situace kdysi bohatého a prosperujícího starobylého mužského kláštera ve Vilémově i do nejstarší historie dnešních či dávno již zaniklých vesnic nacházejících se v jeho sousedství.

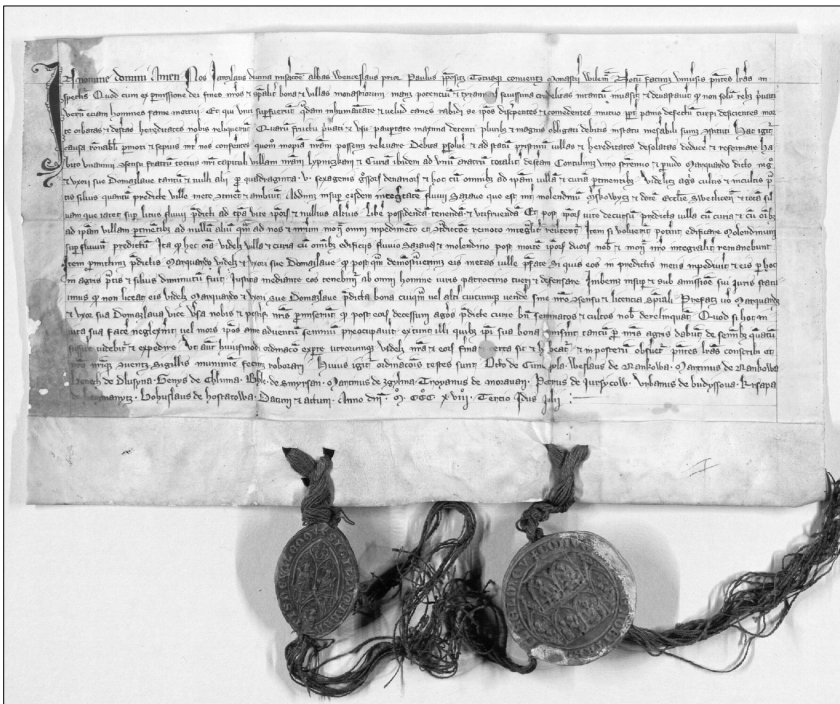
Co věta v textu listiny, to výpověď o zoufalé a bezvýchodné situaci, kterou si lze jen stěží představit. Zřejmě strach z pomsty mocných však opatovi zabránil jmenovat ukrutníky, kteří tu pohromu způsobili.

Abychom pochopili tíživý stav, do něhož se klášter ne vlastní vinou dostal, je nutné vrátit se o více než třicet let zpět do časů krále Přemysla Otakara II., jeho velkého příznivce. Díky přízni tohoto mocného panovníka klášter vzkvétal a blahobyt jeho obyvatel dosáhl vrcholu – podle Čenka Sameše dokonce získal hned po Přemyslově nástupu na trůn neobvyklé výhody. Jednou z nich bylo, že žádný pán ani úředník se bez klášterního povolení nesměl usadit na území patřícím klášteru, nesměl zde od kohokoliv požadovat, aby zde byl on sám či jeho družina živena a ani koně nesměli být paseni na pastvinách nacházejících se na klášterních pozemcích.² Tato

¹ EMLER, J. *Regesta diplomatica nec epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Pars III., Annorum 1311–1333. Praeae, 1890, s. 187–188.

² SAMEŠ, Č. Klášter Vilémovský. Praha: Benediktinské opatství v Břevnově, 1934. Zvláštní otisk z *Časopisu společnosti přátel starožitností československých v Praze*, roč. XLI (1933) a XLII (1934).

privilegia byla znovu potvrzena 22. března 1276 a navíc klášter získal ještě další, z nichž však již neměl velký užitek, neboť se rychle blížil Přemyslův střet s nově zvoleným německým císařem Rudolfem Habsburským.

Listina vilémovského opata Jaroslava II. z 13.7. 1318 (Národní archiv Praha, fond Benediktini - Břevnov) – blíže viz (www.mom-ca.uni-koeln.de/MOM-CA/show_charterDetail_Action.do?id=248910&highlight=yes&type=simple)

Tragickou bitvou a královou smrtí na Moravském poli dne 26. srpna 1278 skončily pro vilémovský konvent dosavadní zlaté časy. První velkou ranou bylo Rudolfovo tažení do Čech, při němž byl vilémovský klášter vydrancován nejvíc ze všech venkovských klášterů. Z těžké situace se po odchodu císařova vojska již vzpamatovat nedokázal, neboť za slabé vlády Oty Braniborského zaručovala klid pouze vojenská síla, která klášteru chyběla. Navíc již po dvou letech,

tedy v roce 1280, se pravděpodobně znovu stal terčem při vojenském tažení, když císař Rudolf vtrhl stejnou cestou do Čech podruhé, tentokrát aby zde hájil zájmy svého zetě a budoucího českého krále Václava II.³

Obavy z budoucnosti se zvětšovaly, dluhy narůstaly a tehdejšímu opatovi Jaroslavovi I. bylo jasné, že dosavadním způsobem hospodaření, tj. obděláváním klášterních statků vlastními silami a na vlastní náklady, se zadlužený klášter ze své přetěžké situace nikdy nedostane.

Jako nejlepší řešení se jevilo pronajmutí části majetku za dobrý úrok, což by klášteru přinášelo pravidelný stálý důchod. Dalšími z kroků, majících za cíl zlepšení majetkových poměrů, byly výměny vzdálenějších území za území ležící blíže ke klášteru a zastavování jeho vydrancovaných a zcela zničených vsí. K zástavě klášterního majetku se tehdejší opat Jaroslav I. odhodlal mimo jiné v dubnu 1288, kdy za 10 hřiven stříbra zastavil panoši Jistislavovi, synovi pana Bleha z Chlumu, pustou, dnes již neexistující ves Rouzeň po dobu jeho života, aby ji osadil svými lidmi. Lesy patřící k dotyčné vsi a vše, co poskytovaly, však zůstaly klášteru a po Jistislavově smrti se mu měla vrátit zpět také ves i s osadníky a veškerým příslušenstvím.⁴

O rok později se klášter obrátil na nového krále Václava II. se žádostí o potvrzení privilegií získaných od jeho otce Přemysla. Ten mu sice vyhověl, avšak Václavovou smrtí v roce 1305 vyhlídky na lepší časy opět zmizely, neboť kromě finanční tísně se stále zhoršovaly i vztahy kláštera se světskými sousedy, které nebyly v pořádku již za Přemyslovy vlády. K jejich vyhrocení došlo za neklidných prvních let panování Jana Lucemburského, kdy se s nepřízní doby potýkal Jaroslavův nástupce Budík.

Ten neváhal postavit se proti plenitelům klášterního majetku a oplatit jim stejnou mincí, jak dokazuje kořistný vpád na statky pána Hrabíše z Paběnic. Za to byl konvent v roce 1315 potrestán zemským

³ SAMEŠ, s. 21.

⁴ PEHAL, Z. Zaniklá středověká vesnice Rouzeň u Nové vsi u Chotěboře. In *Vlastivědný sborník Havlíčkobrodsko* č. 23. Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod a Moravský zemský archiv Brno – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, 2009, s. 7–33.

soudem v Praze pokutou 330 kop grošů.⁵ Místo peněz, které klášter neměl, Hrabiše z Paběnic a jeho manželka získali náhradou na dobu svých životů ves Oustupky na řece Ohebce a horu Oheb.⁶ Krátce nato, někdy v roce 1316 nebo 1317, statečný opat Budík umírá a stále těžší starosti o další osud kláštera přešly na jeho nástupce opata Jaroslava II.

Ten, poučen úspěchy i prohrami svých předchůdců a nemaje na vybranou, pokračoval v zastavování klášterního zboží. O tom, co hodlal učinit, však nemohl zdaleka rozhodovat sám, proto je v úvodu listiny zmiňován i tehdejší převor Václav, probošt Pavel a celý konvent kláštera vilémovského, s jejichž vědomím a souhlasem bylo konáno. Všichni jmenovaní si uvědomovali závažnost tohoto kroku pro současnost a hlavně budoucnost kláštera, a proto se snažili podrobně popsat a vysvětlit důvody, které je k tomuto, jak se později ukázalo, nepřilíš šťastnému rozhodnutí vedly.

Z opatova popisu tehdejší situace ve vsi Lipnička až mrazí, ovšem dlužno podotknout, že zřejmě nepřeháněl. Pohroma v Lipničce, v oné době v Čechách nijak výjimečná, byla zapříčiněna dlouhotrvajícím neklidem v zemi provázeným hlubokým úpadkem práva, jenž byl způsoben vážnými rozbroji nového krále s částí nespokojené vysoké šlechty. K jednání a k tolik potřebnému smíru mezi králem Janem Lucemburským a odbojnými českými pány došlo za pomoci římského císaře Ludvíka Bavora až 23. dubna 1318 v Domažlicích.⁷

V letech 1310–1319 navíc české země postihlo jedno z vůbec nejkatastrofálnějších období hladu v dějinách. Ozimy byly poničeny silnými mrazy a velkou spoustou sněhu a na jaře zamokřením. Následkem toho došlo k velké neúrodě všech hlavních zemědělských plodin. Chyběla taktéž píce pro dobytek, který následkem toho rychle hynul. Nejhorší období největšího hladu nastalo v letech 1313–1319, kdy „tu i onde na různých místech ležel na cestách zemřelý hladem.“ Hladomor v Čechách vyvrcholil před sklizní v roce 1319 a byl tak děsivý, že, slovy dobového záznamu, „lidé nemajíc co jíst, opouštěli

⁵ SAMEŠ, s. 25.

⁶ Regesta III, s. 102–103.

⁷ *Zbraslavská kronika*. Chronicon Aulae Regiae. Praha: Svoboda, 1976, s. 316–317.

domovy, utíkali do lesů a vzájemně se zabíjeli a žrali...“⁸ K podobné hrůze došlo podle opatových slov i v Lipničce, která zůstala bez obyvatel.

Chtěl-li klášter svůj zcela zničený statek v Lipničce znovu obnovit a mít z něho alespoň částečný užitek, patrně nemohl postupovat jinak. O osobě Markvarda řečeného Černý,⁹ se v listině nic bližšího nepraví. Odkud Markvard pocházel, nelze již dnes dohledat, měl však zřejmě opatovu plnou důvěru a hlavně měl peníze, jež klášteru chyběly. Proto mu a jeho manželce Domaslavě klášter přepouští se vsí Lipničkou i veškeré k této vsi náležící příslušenství, pole obdělaná i neobdělaná, louky i lesy a nadto ještě přidává svobodné užívání řeky Sázavy v úseku mezi mlýnem Mrskovice¹⁰ a záduším kostela světelského i celý les nacházející se nad zmíněnou řekou. Budou-li chtít, mohou si dokonce postavit na dotyčné řece mlýn, klášter jim také slibuje ochranu před všemi, kteří by jim chtěli nějak škodit. Dovolil jim i podnikat, jen aby se podařilo zpustošený statek obnovit co nejdříve a do té míry, aby z něj byl alespoň nějaký užitek.

Zda by klášter, sám sužovaný vleklými a nepříjemnými spory s mocnými feudály, mohl svým novým sousedům poskytnout nějakou ochranu, je otázkou. Slibem bylo spíše myšleno, že z jeho strany jim nebude hrozit žádné nebezpečí či újma. Zvláštní důraz byl z pochopitelného důvodu kladen na řádné obdělávání polí a setí obilí, v tehdejší době hlavní a vlastně jedinou možnost obživy.

Vše, k čemu se v tomto případě klášter zavázal, se týkalo pouze uvedených manželů, navíc jen po dobu jejich života. Bylo jim však zakázáno pod pohrůzkou ztráty práva k tomuto území bez dovolení kláštera tento majetek prodat a po jejich smrti se ves s dobře obdělanými a zasetými poli, dvorem i mlýnem, tedy se vším, co by za svého života nově vybudovali, měla bez odporu a jakýchkoliv

⁸ SVOBODA, J., VAŠKŮ, Z., CÍLEK, V. *Velká kniha o klimatu zemí Koruny české*. Praha: Regia, 2003, s. 177–181.

⁹ August Sedláček jej nazývá Markvartem Černínem.

¹⁰ Jde o obec nazývanou dnes Mrzkovice. O dřívější existenci mlýna ve vsi Mrskovice možná svědčí jméno Jan Mlynařík, uvedené v trčkovském urbáři nazvaném *Registra Sprawnyj neb Hlavnj Duchoduw Panstwj Světelské* přepsaná 1591, jehož stručné vyňatky najdeme v Seidlerově *Kronice města Světlé*.

překážek vrátit zpět klášteru. Pamatováno je také na situaci, že by oba náhle zemřeli, aniž by stačili splnit svoji povinnost, tedy řádně obdělávat pole a zasít obilí. V tomto případě byli jejich potomci povinni dát klášteru takové množství obilí, kolik uzná za dostatečné.

Co se týče svobodného užívání řeky Sázavy, šlo zřejmě o úsek mezi mlýnem v dnešních Mrzkovicích a Černým vírem, kde končilo záduší světelského kostela, dnešního děkanského kostela sv. Václava, nad nímž měli tehdy vilémovští opatové patronát. „Kus říčky od starýho mostu dolů až k Černému víru“ je totiž jako majetek záduší tohoto kostela připomínán ještě v roce 1719.¹¹ Zmínka opata Jaroslava II. o záduší světelského kostela má pro město Světlou nad Sázavou cenu zlata, neboť je vůbec první dochovanou historickou zmínkou o této obci.

*Černý vír na řece Sázavě, hranice záduší "světelského kostela," 1914?
(viz Sbírka starých dopisnic Světlé nad Sázavou)*

Pečlivě sepsaná listina byla na důkaz pravosti opatřena opatovou a klášterní pečeti a za svědky bylo přizváno dvanáct světských pánů

¹¹ Národní archiv v Praze, fond Archiv pražského arcibiskupství I., D 85–90, k. 2407, inventář kostela a fary ve Světlé nad Sázavou, 16. 10. 1719.

převážně z řad drobné šlechty, vlastnicích vsi většinou v blízkosti klášterních statků: Otto z Kunomile, Václav z Mankova, Martin z Mankova, Hynek z Dlužina, Henys z Chluma, Bhle ze Smířan, Martin ze Zjilma, Trojan z Moravan, Petr z Jiřikova, Urban z Budišova, Křapa z Hermanic a Bohuslav z Hostajova. Jejich prostřednictvím také nepatrně nahlédneme do mlhou zastřené historie dnes dávno zaniklých či dodnes existujících malých vesnic a obcí v okruhu kláštera.

Otto z Kunomile (dnešní obec Kunemil u Světlé nad Sázavou), připomínaný v letech 1310–1348, pocházel ze starého vladického rodu z Onšova, jehož příslušníci se kromě z Kunomile psali také ze Zdislavic a z Tožice. Rod se zvláště prosadil ve druhé polovině 13. století, kdy jeho členové drželi úřady nejvyššího sudího nebo purkrabích Pražského hradu. V polovině 14. století se připomíná Čěc z Onšova. U dvora Karla IV. je doložen Hereš ze Zdislavic. Proto jeho znak s krácejícím černým kancem na stříbrném štítě nacházíme ve společnosti znaků význačných šlechtických rodů vytesaných přímo do kamene na východní stěně tzv. erbovního sálu německého hradu Lauf u Norimberka. O pravosti svědčí gotickou minuskulí napsaný nápis Onsow.¹² Stejný znak nosili na svém štítu i rytíři z Kunemile.¹³

Zaniklá ves Mankov, již drželi Václav a Martin, se nacházela mezi obcemi Bohdalec a Řečice na Českomoravské vrchovině. Silnice spojující tyto obce vede lesem, kde se dodnes říká Na Maňkovech. Někde v těchto místech pravděpodobně ležela ves Mankov, založená žďárským klášterem a připomínaná již v roce 1444 jako pustá.¹⁴ Podle Zdeňka Měřinského stávala asi 2 km jižně od Řečice.¹⁵ Jména Václav a Martin z Mankova jsou pro zdejší region velkým objevem, neboť zde

¹² RŮŽEK, V. Česká znaková galerie na hradě Laufo u Norimberka z r. 1361. In *Sborník archivních prací* 38/1. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra a životního prostředí ČSR v nakladatelství Panorama, n. p. Praha, 1988, s. 37–311.

¹³ Zpravodaj G. H. S. P. 1979, zz 54.

¹⁴ Kronika obce Bohdalec uložena na místním obecním úřadu.

¹⁵ MĚŘÍNSKÝ, Z. K problematice zaniklých osad na panství cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou. *Časopis Matice Moravské*, 1971, s. 23–35.

nebyla listina opata Jaroslava II. známa a za nejstarší zmínku byla v regionu doposud považována zmínka z roku 1444.

*Znak rytířů z Kunemile, 1332
(Zpravodaj G.H. S. P. 1979, zz 54)*

*Znak vладыků z Onšova, erbovní
sál hradu Lauf u Norimberka,
1361 (Foto: Ladislav Křivský)*

Malé obce Horní a Dolní Dlužiny, kde kdysi sídlil Hynek z Dlužina, jsou dnes součástí města Světlé nad Sázavou. Pozdější doby se týká zpráva o sporu faráře kostela ve Smrdově s Ješkem řečeným Hřebec z Dlužin ohledně šesti platů, jež Ješkův bratr přikázal do Veselé. Rozhodčí byl stanoven 8. března 1384.¹⁶

Sebemenší zmínku se nepodařilo nalézt o Henysovi z Chluma. Nejpravděpodobněji šlo o malou vesničku Chlum nedaleko Lučice, s níž je nyní spojena.

¹⁶ Dějepisné poznámky o místech v nejbližším vřkolí Světlé. 5. Horní a Dolní Dlužiny. In K. Seidler. *Kronika města Světlé od roku 1207. – 1886*. Tiskem J. R. Vilímka v Praze – nákladem vlastním, 1887, s. 132–133.

Otazníkem také zůstává, kde ležely Smiřany, odkud pocházel Bhle. Zatím se nabízí jen jedno určení – k roku 1318 je A. Sedláčkem připomínán Bleh ze Smrčan, dnes již také zaniklé vesnice u Zbýšova.¹⁷

Svědék Martin ze Zjilma byl ve skutečnosti Martin z Jilmu, obce, již najdeme nedaleko Chotěboře. Listina tak představuje nejstarší zmínku o obci Jilem.

Další ze svědků Trojan z Moravan¹⁸ u Vilémova figuruje ještě jako svědek na listině téhož opata ze 12. 4. 1320. Na úhradu dluhů si Jaroslav II. tehdy vypůjčil od vладыky Matěje a jeho manželky Maruše 25 kop grošů za podmínky, že vypůjčenou částku klášter vrátí o příštím svátku sv. Václava. Pro ochotu, s jakou zmíněný vladyka vyšel klášteru vstříc, byly vypůjčené peníze zajištěny v osadě Sloupný, náležící klášteru. V případě nezaplacení dluhu v daném termínu pak vesnice Sloupný, kde poddaní kláštera platili sedm fertonů (tj. čtvrtin hřivny) stříbra, což je asi 105 grošů, se všemi právy, rolemi, loukami, které k ní patří, dále s částí háje, který sousedí s uvedenou dědinou, měly připadnout vladykovi Matějovi a jeho manželce Maruši. Ti měli tuto ves držet po dobu svého života a po smrti měla být vrácena zpět klášteru. Protože k zaplacení dluhu k uvedenému datu nedošlo, zmínění manželé ves získali.¹⁹ Podle Josefa Tichého lze Sloupný ztotožnit s vesničkou Sloupno v bývalém chotěbořském okrese nedaleko Libice při řece Doubravce a citovaná listina z roku 1320 je nejstarší zmínkou o její existenci.

Vraťme se však ke svědkům z listiny s datem 13. 7. 1318. O Petrovi z Jiřikova lze snad bez pochybností prohlásit, že vlastnil nynější obec Jiříkov u Habrů.

Díky stati Josefa Tichého nazvané Neznámá listina vilémovského kláštera se podařilo dohledat také Urbana z Budišova. Jde ve skutečnosti o Urbana z Budišovic, který je stejně jako Trojan z Moravan uveden mezi svědky výše zmíněné listiny z 12. 4. 1320.

¹⁷ SEDLÁČEK, A. *Hrady zámky a tvrze království českého*, díl XII, Čáslavsko). Praha: nakl. Šolc a Šimáček, 1936, s. 94.

¹⁸ Podle A. Sedláčka nebyl majitelem této vsi. Patřila tehdy vilémovskému opatství.

¹⁹ TICHÝ, J. Neznámá listina vilémovského kláštera. *Časopis Národního muzea v Praze*, č. 2, 1962, s. 69–74.

Budišovickými se podle Václava Tučka nazývaly nyníjší Bučovice, dnes součást obce Heřmanice u Vilémova.²⁰

Dalším v řadě svědků uvedených v listině z 13. 7. 1318 byl Křapa z Hermanic, jenž vlastnil dnešní obec Heřmanice u Vilémova. Tento svědek však zřejmě velmi brzy na to zemřel, neboť ještě v téže roce 1318 se jako majitel Heřmanic připomíná zeman Modliboh.

Konečně poslední svědek, Bohuslav z Hostajova, držel nepochybně statek, jehož centrem byla dnešní obec Hostačov u Golčova Jeníkova.

Pojednávaná listina opata Jaroslava II. ze dne 13. 7. 1318 je opatřena dvěma přivěšenými pečeti s latinskými nápisy. S vysokou

Pečeť benediktinského konventu ve Vilémově z listiny opata Jaroslava II. z 13. 7. 1318

výtvarnou úroveň jsou na nich zobrazeny bohatě ozdobená gotická okna s lomenými oblouky a četné postavy. Dobře čitelné slovo CONWENTUS naznačuje, že kulatá pečeť patří konventu kláštera. Druhá pečeť, podlouhlá a nesoucí slovo sigillum, je pečetí opatovou. Podle starší literatury byly pečeti kláštera ozdobeny obrazy apoštolů sv. Petra a sv. Pavla,²¹ takže se lze domnívat, že klečící postava v dolní části opatské pečeti by mohla představovat opata Jaroslava II. a dvě sedící postavy sv. apoštolů Petra a Pavla, patrony konventního kostela

(zničeného husity v roce 1421). Z portálu tohoto kostela pravděpodobně pochází vzácná románská kamenná plastika Beránka

²⁰ TUČEK, V. *Dějiny Vilémova. Vývoj obce do konce 18. stol.* Vysoká škola pedagogická v Hradci Králové. Diplomová práce z r. 1994.

²¹ OSTROWSKI, J. Erby zrušených klášterů sv. Benedikta v Čechách. In *Erbovní knížka na rok 1937*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1937, s. 40–50.

božího, objevená v roce 1982 při opravě věže nynějšího farního kostela sv. Václava.²²

*Beránek boží, fragment pozdně románské tympanální plastiky objevené v roce 1982 ve zdi nynějšího vilémovského farního kostela sv. Václava
(Foto: Tomáš Rastislav Höger)*

O tom, že Lipnička vilémovskému klášteru nakonec vrácena nebyla, se Jaroslav II. již nedověděl, protože v roce 1327 zemřel. Bližší okolnosti o dalším vývoji nejsou známy, víme jen, že Lipničku zdědil potomek obou manželů Domaslav z Lipničky. Podle Čenka Sameše jmenovaný Domaslav v roce 1368 prodal klášteru za 50 kop

²² PEHAL, Z. Fragment tympanální plastiky z Vilémova-Klášteřa, okr. Havlíčkův Brod. In *Zpravodaj muzea v Hradci Králové*, 2007, č. 33, s. 178–182.

grošů dva lány ve vsi Bousovně,²³ což lze možná považovat za jakousi výplatu zástavy vsi Lipničky. Následujícího roku 1369 pak Domaslav daroval vilémovskému klášteru polovici řeky Sázavy mezi Pavlíkovem a Leštinkou, která kdysi bývala majetkem kláštera. Jeronym Solař však toto vyrovnání připisuje až Domaslavovým synům Domaslavovi a Petrovi z Lipničky,²⁴ prvním známým donátorům světelského kostela. Podle něho koupili dotyční bratři uvedenou polovinu řeky ještě s jiným zbožím od Martina, někdejšího sudího z Ledče, a v den svátku sv. Martina tento majetek darovali klášteru pro spasení duší svých rodičů.²⁵

Zmíněné události ze 2. poloviny 14. století svědčí o velmi dobrých sousedských vztazích mezi klášterem a novými majiteli Lipničky, které pravděpodobně trvaly po celý zbytek doby jeho existence.

Předložený příspěvek zdaleka neobsáhl vše, co lze z hodnotného písemného pramene, jakým je listina opata Jaroslava II ze 13. 7. 1318, vyčíst. Bylo by prospěšné, kdyby se jí dále zabývali zejména specializovaní historikové. Přínosem ke stále málo probádané historii vilémovského konventu by byl zejména výzkum a popis obou velmi dobře dochovaných pečetí.

²³ Dnešní Bousov u Ronova nad Doubravou.

²⁴ Další zprávy o bratrech Domaslavovi a Petrovi z Lipničky v písemných pramenech nenalzáme. Ani erbovní znamení, která nosili na svém štítě, či pečeti z jejich darovacích listin nejsou dochovány. Známá je pouze pečeť jejich otce Domaslava z Lipničky (se třemi zabodnutými meči) a klenot (dva zabodnuté meče v helmu) jejich příbuzného, snad bratrance, Hertvíka z Lipničky (1369) (SEDLÁČEK, A. *Atlasy erbů a pečetí české a moravské středověké šlechty*, sv. 2, Praha: 2001, s. 336).

²⁵ SOLAŘ, J. Světlá, město v Čáslavsku. In *Památky*, díl V., Praha: 1863, s. 282–284.

*Děkanský kostel sv. Václava, mučedníka, ve Světlé nad Sázavou, po roce 1914
(viz Sbírka starých dopisnic Světlé nad Sázavou)*

PRAMENY A LITERATURA

Prameny nevydané

KRONIKA obce Bohdalec uložena na místním obecním úřadu.

NÁRODNÍ archiv v Praze, fond Archiv pražského arcibiskupství I., D 85–90, k. 2407, inventář kostela a fary ve Světlé nad Sázavou, 16. 10. 1719.

MĚSTSKÝ úřad ve Světlé nad Sázavou, Sbírka starých dopisnic Světlé nad Sázavou. Světlá nad Sáz.: Kostel.

Edice pramenů

EMLER, J. Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars III., Annorum 1311–1333. Praeae, 1890.

SEIDLER, K. Kronika města Světlé od roku 1207. – 1886. s dějepisnými poznámkami o nejbližších vsích a místech v okolí Světlé, se statistickými tabulkami a stručnými vyňatky z Trčkovského Urbáře panství světelského z roku 1591. Přeložil V. Eichler. Ve Světlé. Tiskem Jos. R. Vilímka v Praze. – nákladem vlastním. 1887, s. 135–136.

WENZELSCHLOSS 91207 Lauf a. d. Pegnitz. Wappensaal Kaiser Karls IV. Ausschnitt aus dem Fries der Ostwand. Foto: Artur Röckelein, Erlangen. Atelier Schumann – 72731 Reutlingen.

Zbraslavská kronika. *Chronicon Aulae Regiae*. Praha: Svoboda, 1976, s. 316–317.

Zpravodaj G. H. S. P. 1979, zz 54.

Literatura

MĚŘÍNSKÝ, Z. K problematice zaniklých osad na panství cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou. *Časopis Matice Moravské*, 1971, s. 23–35.

OSTROWSKI, J. Erby zrušených klášterů sv. Benedikta v Čechách. In *Erbovní knížka na rok 1937*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1937, s. 40–50.

PEHAL, Z. Fragment tympanální plastiky z Vilémova-Klášteřa, okr. Havlíčkův Brod. In *Zpravodaj muzea v Hradci Králové*, 2007, č. 33, s. 178–182.

PEHAL, Z. Zaniklá středověká vesnice Roužeň u Nové Vsi u Chotěboře. In *Vlastivědný sborník Havlíčkovobrodsko* č. 23. Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod a Moravský zemský archiv Brno – Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, 2009, s. 7–33.

RŮŽEK, V. Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z r. 1361. In *Sborník archivních prací*, 38/1. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra a životního prostředí ČSR v nakladatelství Panorama, n. p. Praha, 1988, s. 37–311.

SAMEŠ, Č. Klášter Vilémovský. Praha: Benediktinské opatství v Břevnově, 1934. *Zvláštní otisk z Časopisu společnosti přátel starožitností československých v Praze*, roč. XLI (1933) a XLII (1934).

SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze království českého*, díl XII, Čáslavsko. Praha: nakl. Šolc a Šimáček, 1936, s. 94.

SEDLÁČEK, A. *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, sv. 2, Praha: 2001, s. 336.

SOLAŘ, J. Světlá, město v Čáslavsku. In *Památky*. Časopis Musea království Českého pro dějepis hlavně český, vydávaný od archeologického sboru Musea království Českého nákladem Matice české. díl, V. Praha: 1863, s. 282–284.

SVOBODA, J., VAŠKŮ, Z., CÍLEK, V. *Velká kniha o klimatu zemí Koruny české*. Praha: Regia, 2003, s. 177–181.

TICHÝ, J. Neznámá listina vilémovského kláštera. In *Časopis Národního muzea v Praze*, č. 2, 1962, s. 69–74.

TUČEK, V. Dějiny Vilémova. *Vývoj obce do konce 18. století*. Vysoká škola pedagogická v Hradci Králové. Diplomová práce z r. 1994.

Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Východní Čechy.
Praha: Svoboda, 1989, s. 275.

Autorka děkuje Benediktinskému arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markěty v Břevnově za laskavý souhlas se zveřejněním fotografie originálu této listiny.

PŘÍLOHA

Český překlad listiny opata Jaroslava II. z 13. července 1318 od neznámého překladatele. In: K. Seidler: *Kronika města Světlé od roku 1207. – 1886.* Tiskem Jos. R. Vilímka v Praze, nákladem vlastním, 1887, s. 135–136.

Ve jménu Páně.

My Jaroslav, milostí Boží opat, Václav převor, Pavel, probošt a celý konvent kláštera Vilimovského: známo činíme všechněm, v tento list nahlédnoucím – že když dopuštěním Božím naše hranice a zvláště statky a vsi klášterní ruka mocných a nejzuřivějších ukrutníků ukrutností tak dalece byla a vyplenila, že lidé nejenom o věci oloupeni byli, anobř i hladem umřeli, a kteříž byli zůstali, jakousi nelidskostí a jako zběsilí psové sami sebe roztrhali a se snědli, pro nedostatek chleba hanebnou smrtí sešli, a vypleněné a opuštěné dědictví nám zanechali; kterýchžto požitků a užitek oloupeni, největší chudobou stěsnáni, a mnohými, i velikými dluhy obtíženi jsouce, v bídém stavu stojíme; tou příčinou jak vidno, jsme pohnuti, a častěji mezi sebou vyjednávající, kterak bychom svůj nedostatek mohli odstranit, dluhy zaplatit a do dobrého stavu přivést, zpustošené vsi a dědictví a je obnovit, tu jsme s jednohlasným přivolením bratrů celé naší kapitule, ves naši Lipničzka i s dvorem úplně opuštěnou přepustili váženému a opatrnému muži Markvartovi, řečenému Černý, a jeho manželce Domoslavě toliko a nikomu jinému, za 40 kop grošů denárských a to se všim k též vsi příslušenstvím, totiž s poli vzdělanými a nevzdělanými, lukami, lesy, jak řečené vsi hranice obsahují a zavírají; přidáváme nadto jim svobodu řeky Sázavy, kteráž jest mezi mlýnem „Mrskovice“ a mezi záduším kostela Světelského, a celý les, kterýž leží nad břehem nadřečené řeky: do času jejich živobytí

a nikomu jinému – k svobodnému držení a užívání. A po uplynutí jejich života: nadřečená ves s dvorem i se vším k též vsi příslušenstvím na nikoho jiného, než na nás a náš klášter, bez vsí překážky a bez odporu, zcela se navrátí. Item, budou-li chtít, budou si moci vystavět mlýn na dotýčné řece, tak za to všechno, totiž ves a dvůr se všemi stavbami, s řekou Sázavou a s mlýnem po jejich obou smrti nám a klášteru našemu úplně zůstanou. Item přislibujeme nadřečeným, totiž Markvardovi a manželce jeho Domoslavě, že až jim ukážeme hranice dotýčné vsi, pakli by jim kdo v naznačených hranicích překážel, a tím na polích, lukách a lesích bylo jim ukracováno, podle spravedlnosti budeme zavázáni, dle práva proti každému člověku ji chránit a zastávat. Mimo to zakazujeme a pod strátem práva ustanovujeme, že jim, totiž Markvardovi a jeho manželce Domoslavě, není dovoleno, nadřečené statky komukoliv prodati bez našeho svolení a zvláštního dovolení. Dotčený ale Markvard a jeho manželka Domoslava vzájemně nám a nástupcům našim přislíbili, že po své smrti pole nadřečeného dvoru dobře zasetá a vzdělaná nám zanechají.

Jestli by to za svého živobytí zanedbali aneb smrt před časem k setí je překvapila, tuť ti, kterýmž by svůj statek zanechali, tolik dají ze zrní, mnoho-li se bude vidět dost a prospěšno.

Aby ale tato pořádnost se strany obou, totiž s naší i jejich pevná a jistá byla a za to se měla a budoucně se zachovala, dali jsme tento list sepsati, a svým i svého konventa pečeti potvrdit. Této pořádnosti svědkové jsou: Otto z Kunomile, Václav z Mankova, Martin z Mankova, Hynek z Dlužina, Henys z Chluma, Bhle ze Smiřan, Martin ze Zjilma, Trojan z Moravan, Petr z Jiřikova, Urban z Budišova, Křapa z Hermanic, Bohuslav z Hostajova.

Dáno a psáno léta Páně 1318. dne 13^{ho} Juli.

CÍRKEV ČESKOSLOVENSKÁ HUSITSKÁ VE VESELÉM ŽDÁRU

Marcel Sladkowski

Vznik církve československé (CČS) v roce 1920 završil církevní reformní snahy, které v Evropě narůstaly od druhé poloviny 19. století. Program katolického modernismu formulovaný na přelomu 19. a 20. století našel své přívržence také v českém prostředí. Do čela obrodných snah se postavila Jednota katolického duchovenstva, která požadavky modernismu skloubila s odkazem národních duchovních tradic cyrilometodějství a husitství. Vypracovala reformní program, který však byl Vatikánem v létě 1919 odmítnut. Radikální křídlo Jednoty pod vedením dr. Karla Farského se proto rozhodlo pokračovat v reformách i proti vůli oficiálních církevních struktur. O Vánocích 1919 byla v mnoha římskokatolických kostelech sloužena liturgie nikoliv latinsky, ale v českém jazyce, a nedlouho poté, 8. ledna 1920, byla na schůzi Klubu reformních kněží v Praze vyhlášena Církev československá.¹

Ohniska nové církve záhy vznikala po celých českých zemích a výjimkou nebyla ani Vysočina. Rozhodující vliv na založení náboženské obce církve československé v Německém Brodě měl propagační zájezd dr. Karla Farského ve dnech 27. – 28. března 1920. Zakladatel církve tu proslavil dvě přednášky a 28. března 1920 sloužil v klášterním kostele sv. Rodiny první bohoslužby.² Ke vznikající náboženské obci se hlásili lidé z Německého Brodu i z blízkého venkova. V srpnu 1920 přistoupil k CČS první občan Veselého Žďáru Josef Prášek. Jeho krok spustil celou lavinu přestupů, takže na konci roku 1920 se k CČS hlásilo již 78 obyvatel vesnice.³

¹ K počátkům církve československé srovnej např. Pavel MAREK, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*, Olomouc 2005. Zde i další literatura.

² Archiv Náboženské obce Církve československé husitské Havlíčkův Brod (dále Archiv NO CČSH HB), fond Náboženská obec Církve československé husitské Havlíčkův Brod (dále NO CČSH HB), kronika 1927–1952.

³ Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Okresní úřad Německý Brod (dále SOKA HB, OÚ Německý Brod), inventární číslo (dále i. č.) 52, 54.

Církev se ve Veselém Žďáru bezpečně uchytila poté, co tu mohla konat pravidelné bohoslužby ve škole. Svou roli zřejmě sehrál i fakt, že řídícím učitelem tu byl od roku 1931 aktivní člen církve Jan Zeman. Trpělivá práce nesla své ovoce: při sčítání obyvatel v roce 1930 se ze 640 občanů Veselého Žďáru hlásilo k CČS 267 osob, tedy 42 % obyvatel. O budoucnost místního výboru církve bylo postaráno školní výukou náboženství, kterou v těch letech navštěvovalo okolo 40 dětí.⁴

Sčítání obyvatel 1930 ve Veselém Žďáru⁵

364 katolíků
267 čechoslováků
4 bez vyznání
3 evangelíci
2 jiní

Jmenný seznam příslušníků církve máme dochován z roku 1941. Vypracoval jej řídící učitel a obecní kronikář Jan Zeman. Díky němu víme, že se tehdy k církvi hlásilo 290 žďárských občanů.⁶ V té době místní výbor církve početně kulminoval. Pozdější vývoj, zejména po roce 1948, již církvím obecně nepřál. Pravidelné bohoslužby sice pokračovaly, avšak výuce dětí byly kladeny překážky. Od roku 1952 bylo vyučování náboženství nepovinné a přihlašování dětí bylo spojeno s různými administrativními obtížemi. Počet vyučovaných dětí tak v 50. letech klesl pod dvacet a v roce 1961 vyučování ustalo úplně. Načas se je podařilo oživit koncem 60. let, kdy se do náboženství opět hlásilo čtyři až pět dětí československého vyznání. Vyučování definitivně zaniklo někdy začátkem 70. let. Náboženství vyučovali do roku 1951 Jiřina Váňová (manželka havlíčkobrodského faráře Václava Váni), Josef Kořínek a Jiří Bednařík (oba faráři v Havlíčkově Brodě), od roku 1952 kazatelka Marie Tichá ze Světlé nad Sázavou.

⁴ SOKA HB, fond Místní národní výbor Veselý Žďár, obecní kronika 1931–1981, s. 14, 19, 26, 33, 42.

⁵ *Statistický lexikon obcí v zemi české*, Praha 1934, s. 23.

⁶ Archiv NO CČSH HB, fond NO CČSH Lipnice nad Sázavou, i. č. 7.

V závislosti na počtu dětí se vyučovala jedna hodina týdně, čtrnáctidenně nebo měsíčně.⁷

Odměnou za neúnavnou náboženskou výchovu dětí v nelehkých časech 50. let byla slavnost biřmování 13. září 1959, při které vesnici poctil návštěvou brněnský biskup Václav Janota. Svátostí biřmování posloužil skupině dětí při slavnostní bohoslužbě ve staré škole. Předseda havlíckobrodského okrsku církve Pavel Sochr nemohl být události přítomen, a tak ji alespoň pozdravil povzbudivými slovy dopisu: „Ve Veselém Žďáru byla vždy pevná stráž těch, kteří v lásce k církevnímu dílu, v pravé obětavosti a lásce tvořili oporu duchovenské práci. Prosím Vás, abyste v pravdě vždy takovými byli a tak oslavili toho, který je králem všeho stvoření a plnosti života.“⁸

Brněnský biskup Václav Janota (nahore druhý zprava) se skupinou biřmovanců před školou ve Veselém Žďáru v září 1959 (vlevo farářka Drahomíra Krchňáková z Lipnice nad Sázavou)

⁷ SOKA HB, fond Základní škola Veselý Žďár, školní kroniky (1. díl 1940–1962, 2. díl 1962–1986).

⁸ Archiv NO CČSH HB, fond NO CČSH Lipnice nad Sázavou, i. č. 27, 54.

Brněnský biskup Václav Janota s věřícími po bohoslužbách před školou ve Veselém Žďáru, září 1959

Nebylo snadné dostat takové výzvě, obzvlášť za vnějších okolností, které ztrpčovaly život malého církevního společenství. K významné změně došlo v roce 1952, kdy byl Veselý Žďár s okolím vyfařen z náboženské obce Havlíčkův Brod a přidělen k náboženské obci Lipnice nad Sázavou. Tímto administrativním aktem měla být posílena početně slabá lipnická obec, avšak Veselý Žďár spádově nadále tíhnul k Havlíčkovu Brodu. Náboženská obec v Havlíčkově Brodě ztrátu neneselehce, jak dokládá povzdech její kronikářky Marie Šteflíčkové: „Škoda dobrých Čechoslováků z Lučice a Ves. Žďáru!“⁹ Ve vsi bylo tehdy asi 210 příslušníků církve, v blízké Lučici 115 členů. Veselý Žďár byl v nové náboženské obci největším střediskem, počtem příslušníků dokonce převyšující mateřskou Lipnici. V 60. letech se stal útočištěm i pro československé věřící ze sousední Lučice, když tam nebylo možné konat bohoslužby.

⁹ Archiv NO ČČSH HB, fond NO ČČSH Lipnice nad Sázavou, i. č. 29; fond NO ČČSH HB, kronika 1927–1952, s. 94.

Vleklé potíže se zajištěním bohoslužebné místnosti však měli i Veseložďáři. CČS byla na venkově většinou odkázána na pronajaté prostory, zpravidla školy a národní výbory, a proto ji citelně zasáhly zákazy či omezení bohoslužeb na těchto místech. Nařízením krajského církevního tajemníka byly v letech 1957–1958 znemožněny bohoslužby CČS ve školách celého Jihlavského kraje. Ve Veselém Žďáru byla v létě 1958 slavnostně otevřena nová škola, takže CČS mohla zatím zůstat v budově staré školy, kde se bohoslužby konaly od počátku církve. Nakrátko se zdálo, že by v zadní učebně staré školy mohla být zřízena trvalá modlitebna. Na podzim 1960 byla vybavena židlemi darovanými náboženskou obcí v Brně-Černovicích a zastupující farář Milan Krchňák inicioval jednání s radou Místního národního výboru s cílem získat pronájem části školy na 100 let.¹⁰ Byly to však plané naděje. Funkcionáři MNV návrh zamítli s tím, že budova je v chatrném stavu, takže její přední část se bude bourat, zatímco zadní s modlitebnou bude upravena na kancelář MNV. Lipnická farářka Drahomíra Krchňáková měla za to, že je to jen účelový manévr („Snad se tak rozhodli pod vlivem našeho zájmu o přenechání?“), to však neměnilo nic na tom, že na jaře 1961 musela být modlitebna ve staré škole vyklizena. Když pak rada MNV opakovaně zamítala žádosti o konání bohoslužeb v nové kulturní místnosti (knihovně) v budově MNV a doporučila církvi přesunout bohoslužby do soukromí některého z jejích členů, musela náboženská obec promýšlet nouzové varianty. Proskočily i úvahy o stavbě vlastní malé modlitebny, avšak pro léta 1961–1963 se věřící museli smířit se sálem hostince, který byl pro sousedství výčepu nevyhovující.

Pozornost se proto zaměřila ke kapli sv. Václava na návsi, která byla římskokatolickou církví užívána pouze o svátcích. Brněnská diecéze CČS se začátkem roku 1964 obrátila na kapitulní konzistoř v Hradci Králové s prosbou o spoluužívání kaple, konzistoř však s odvoláním na církevní předpisy reagovala zamítavě.¹¹ V tu dobu se otevřela nečekaná možnost koupě domku čp. 95, který byl dosud

¹⁰ Archiv NO CČSH HB, fond NO CČSH Lipnice nad Sázavou, i. č. 42. SOKA HB, fond Základní škola Veselý Žďár, školní kronika (1. díl 1940–1962).

¹¹ Tamtéž.

ve vlastnictví rodiny Václava Krajíčka, člena církve. Náboženská obec v Lipnici nedostala svolení okresního církevního tajemníka ke koupi, avšak dokázala se s touto překážkou šalamounsky vyrovnat. Domek na jaře 1964 koupil do osobního vlastnictví havlíčkobrodský farář Milan Krchňák (manžel lipnické farářky Drahomíry Krchňákové) a vzápětí jej pronajal na dvacet let náboženské obci CČS v Lipnici nad Sázavou. Převod do vlastnictví církve umožnilo až uvolnění politických poměrů v roce 1968.¹²

Místnímu výboru CČS ve Veselém Žďáru tak skončilo vleklé období nejistoty bez střechy nad hlavou. Získal skromné, ale jisté zázemí k pravidelným bohoslužbám (v 60. letech se konaly dvakrát měsíčně), ale i k duchovní péči o děti. Modlitebna začala sloužit hned od jara 1964, potřebné vnitřní úpravy probíhaly průběžně. Po jejich dokončení byla modlitebna slavnostně otevřena bohoslužbami na památku zesnulých 31. října 1965. Modlitebna byla pod vedením farářky Krchňákové a předsedy místního výboru církve J. Dolejšího opravována i v následujících letech. Náboženská obec získala na opravy příspěvek z Bratrské svépomoci z ústředí církve, ale i tak bylo z úsporných důvodů využito brigádnické pomoci členů církve, jejichž počet začátkem 70. let činil přibližně 160 osob.

Skromný obdélný domek stojí jižně od návsi, po pravé straně cesty do Okrouhlice. Po obou kratších stranách k domku přiléhají zahrádky s ovocnými stromy a dřevníkem. Dům sestává z malé vstupní chodby a dvou místností. Menší slouží jako přípravná kněže (sakristie), větší jako bohoslužebný prostor. Jeho středem je prostý bohoslužebný stůl, proti němu jsou volně rozmístěny dřevěné židle. Výzdobu dotváří keramický řecký kříž a starší reprodukce obrazu Václava Brožíka Mistr Jan Hus před koncilem kostnickým.

Bohoslužebné středisko CČS ve Veselém Žďáru se jako jediné z celé lipnické náboženské obce udrželo v nepříznivých časech 70. a 80. let, třebaže počet jeho členů trvale klesal. Nakonec přežilo i samotnou náboženskou obec v Lipnici nad Sázavou, která byla v roce 1984 zrušena a připojena k náboženské obci v Havlíčkově Brodě;¹³

¹² Archiv NO CČSH HB, fond NO CČSH Lipnice nad Sázavou, i. č. 7, 42.

¹³ Milan SALAJKA, *Proces ustavování a duchovní správy náboženských obcí Církve československé husitské 1920 až 2000*, Praha 2003, s. 41.

vrátil se tak stav, který platil před rokem 1952. Podle sčítání obyvatel z roku 2001 se k Církvi československé husitské (CČSH) ve Veselém Žďáru hlásí 19 osob, ze 470 obyvatel obce je dále 260 bez vyznání, 142 katolíků a 7 evangelíků.¹⁴ Bohoslužby se v modlitebně konají jednou měsíčně a kromě příslušníků CČSH se jich účastní také několik zdejších katolických rodin. Modlitebna Církve československé husitské ve Veselém Žďáru má tak jako jediné místo s pravidelným bohoslužebným životem v obci i svůj ekumenický význam.

Modlitebna ve Veselém Žďáru, současný stav (2009)

¹⁴ Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001 – obyvatelstvo, byty, domy a domácnosti: okres Havlíčkův Brod, Praha 2003.

ZMĚNY VE STRUKTUŘE A NÁZVOSLOVÍ ORGANIZACÍ MLÁDEŽE V LETECH 1945–1990 NA PŘÍKLADU MALÉHO MĚSTA GOLČOVA JENÍKOVA

Jaroslav Holý

Změny, které nastaly po převzetí moci Komunistickou stranou Československa v únoru 1948, se nutně projevily nejen v politickém zaměření a organizační struktuře hnutí mládeže, ale i v názvosloví v různých oblastech života společnosti. Jako příklady lze uvést názvy prodejen v maloobchodu a názvy tělovýchovných organizací. Tyto názvy se časem vžily a některé výjimečně přetrvaly až do současnosti. Názvy prodejen se odvozovaly od sortimentu prodáváného zboží. Takže se chodilo pro boty do Jasu, pro textil do Tepu, papírnické zboží zajišťovala Narpa, drogistické Chemodroga, maso a uzeniny Masna, železářství se nazývalo Kovomat, prodejny elektrospotřebičů Elektra. Tyto názvy z hovorové češtiny zmizely, pouze se snad dnes ještě rozumí tomu co byla Narpa nebo Masna.

Názvy tělovýchovných organizací také prodělaly určitý vývoj. Po roce 1948 se z rozhodnutí KSČ musely všechny tělovýchovné, tělocvičné a turistické organizace a spolky spojit do organizace jednotné, již byl do roku 1953 ponechán tradiční název Sokol. Po tomto roce došlo k výrazné změně a podle sovětského vzoru vznikly v zájmu spojení s konkrétním pracovištěm tělovýchovné jednoty v průmyslových (případně jiných) podnicích a názvy byly zvoleny podle jednotlivých odvětví. Tak tedy vznikly dobrovolné sportovní organizace pojmenované Baník (doly, hutě), Dynamo (energetika), Jiskra (textilní průmysl), Lokomotiva (železniční doprava), Spartak (strojírenství), Tatran (dřevoprůmysl), Slavoj (chemický a potravinářský průmysl), Slavia (vysoké školy), Slovan (úřady), Sokol (zemědělství a vůbec jednoty v malých městech a na vesnicích), Pracovní zálohy (odborná učiliště) a Rudá hvězda (SNB a pohraniční stráž), v armádě zajišťovaly tělovýchovu ÚDA a PDA (Ústřední dům armády a posádkové domy armády) a od roku 1956 jednoty Dukla. Po vzniku Československého svazu tělesné výchovy (ČSTV) v roce 1957 toto řízení podle resortů odpadlo, avšak u některých jednot zůstaly názvy dost dlouho a některé až donedávna či do současnosti: jako příklad lze uvést Duklu Praha, Baník Ostrava

či Slovan Liberec, na Havlíčkobrodsku třeba Jiskru Havlíčkův Brod nebo Tatran Ždírec nad Doubravou.

Po roce 1945 se začaly obnovovat některé ve válce zakázané organizace mládeže a vznikaly i nové, KSČ však nezakládala vlastní organizaci mládeže a orientovala se na získání vlivu v SČM (Svazu české mládeže) a v SSM (Svazu slovenské mládeže), jejichž kolektivními členy se později staly rovněž Junák a Svaz vysokoškolského studentstva (SVS). Po únoru 1948 skončila činnost organizací mládeže jednotlivých politických stran a SČM a SSM se dostaly zcela pod vliv KSČ. V roce 1949 došlo i ke sjednocení národnostnímu: ze SČM, SSM, SPM (Svazu polské mládeže) a SMK (Svazu mládeže Karpat) vznikl jednotný Československý svaz mládeže (ČSM).

SČM měl zpočátku pouze místní skupiny, později vznikaly i další, zejména závodní. V Golčově Jeníkově, menším městě se zhruba dvěma tisíci obyvateli na rozhraní Čáslavska a Havlíčkobrodsko, vznikla místní skupina SČM v roce 1946 a po sloučení v roce 1949 se z ní stala místní skupina ČSM, dle pozdější terminologie základní organizace ČSM. Tento název setrval až do roku 1968, pouze se na razítku po roce 1960 objevil okres Havlíčkův Brod místo okresu Čáslav. Vedle základní organizace ČSM, které se pracovníčně říkalo místní organizace ČSM, byly ve městě další organizace ČSM v průmyslových závodech (Technolen, Pragoděv, Mír), několik let i ve zde existující zemědělské učňovské škole, později i v JZD a po sloučení obcí v roce 1960 rovněž v místních částech Řimovice a Podmoky. Pro koordinaci činnosti těchto organizací byl v roce 1960 ustaven i místní výbor ČSM (MV ČSM). Pro úplnost třeba dodat, že souvislosti s několikerým zkracováním a prodlužováním délky trvání základní školy byly několik let základní organizace ČSM i v obou 9. třídách základní školy. Základní organizace ČSM sdružovaly i různé soubory či jiné zájmové kolektivy, některé si však časem vydobýly autonomní postavení a měly třeba i vlastní razítko; v Golčově Jeníkově to byl např. divadelní a estrádní soubor Estráda mladých.

Konec ČSM přinesly události tak zvaného obrodného procesu v roce 1968. V tomto roce ČSM v českých zemích zanikl (v r. 1969 ukončil činnost i celostátně) a místo něho vzniklo několik samostatných organizací podle sociálních skupin (SPM – Svaz

pracující mládeže, JUVENA – Svaz mládeže českomoravského venkova, USU – Unie středoškoláků a učňů, SVS – Svaz vysokoškolského studentstva, SVM – Svaz vojenské mládeže), dva svazy zájmové (SKM – Svaz klubů mládeže, ČTU – Česká tábornická unie) a dvě organizace převážně dětské (Pionýr a Junák). Pro úplnost je třeba dodat, že tyto organizace měly svoji obdobu i na Slovensku a že v roce 1969 vznikl Svaz mladých, pozdější Leninský svaz mladých, který aktivně prosazoval opětovné sjednocení.

Svaz klubů mládeže sdružoval zájmové kolektivy, avšak v praxi se do SKM zapojily především tak zvané místní organizace ČSM a místní výbory ČSM, čili SKM sdružoval větší část bývalých organizací v menších městech. Tak tomu bylo i v Golčově Jeníkově. Místo bývalé základní organizace ČSM vznikl Klub jeníkovské mládeže. Literární a kulturní klub, dosud zastřešovaný ZO ČSM, se stal samostatným subjektem, stejné postavení měl i později vzniklý KMC – Klub mladých cestovatelů.

Toto poměrně pestré organizační uspořádání však brzy ukončil začátek normalizace v roce 1970, kdy vznikl jednotný Socialistický svaz mládeže (SSM), do kterého musely vstoupit, pokud si chtěly zachovat legální existenci, všechny základní organizace mládeže. Dětská organizace po zrušení Junáka zůstala opět jedna, a to Pionýr.

V Golčově Jeníkově tedy rovněž vznikl SSM. Jeho základní organizace se zpočátku nazývala Golčův Jeníkov-město, později již jenom ZO SSM Golčův Jeníkov. Tak pestrá struktura, jakou měl svaz mládeže ve městě kolem roku 1960, poté již neměl, jedinou výjimku tvořila ZO SSM v místních dřevařských závodech. Pod názvem SSM působil svaz mládeže ve městě až do roku 1990, kdy se právním nástupcem tohoto jednotného svazu stal Svaz mladých (SM); ZO SM však ve městě vydržela necelé dva roky a pak se jaksí vytratila. Rok 1990 přinesl obnovení některých v roce 1970 zrušených organizací, činnost obnovil i Svaz klubu mládeže, který má v Golčově Jeníkově dva kluby (na ochranu přírody zaměřený oddíl Strakapoudi a turistický oddíl mládeže Stopy). Oba tyto kluby nepřečkaly 90. léta minulého století, takže v Golčově Jeníkově v současnosti není žádná organizace mládeže.

Změny ve struktuře a terminologii dokumentují otisky některých dobových razítek.

LITERATURA

- BARTOŠ, Josef: *Československý svaz mládeže v letech 1945–1955*. Praha, Mladá fronta 1958.
- BÖHNEL, Richard, STAŇKOVÁ, Eva, VOZOBULE, Jaroslav: *Mládí světa*. Praha, Mladá fronta 1983.
- DEMETROVIČ, Ernest, a kol.: *Encyklopedie tělesné kultury*, díl I. (A–O), Praha, Olympia 1988,
- HOLÝ Jaroslav: *Dějiny Svazu klubu mládeže*, Praha, SKM 2008.
- HOLÝ Jaroslav, ŠIMEK Luděk: *Příspěvky k dějinám svazu mládeže v Golčově Jeníkově v letech 1954–1987*. Nevydaný rukopis v archivu autora.

VZNIK PRŮMYSLU KAMENE NA SVĚTELSKO-LIPNICKU

Emil Edgar

(ed. Marek Chvátal)

Ediční poznámka

V souvislosti s budováním expozice kamenictví v Muzeu Světelska ve Světlé nad Sázavou, dokončené a zpřístupněné v roce 2009, pátrali členové Vlastivědného spolku Světelsko po písemných pramenech vztahujících se k těžbě a zpracování žuly v širším okolí Světlé. Jediným souvislejším písemným pramenem o tomto kdysi nejvýznamnějším průmyslovém odvětví v kraji, který jsme našli, je článek Emila Edgara „Vznik průmyslu kamene na Světelsko-Lipnicku“, uveřejněný v prvním čísle pátého ročníku časopisu Kámen z roku 1924, str. 4–6. Vzhledem ke kvalitě a unikátní informační hodnotě textu i nedostupnosti původního vydání Edgarův článek otiskujeme v nezkráceném rozsahu a identickém znění (i s ponechanými prohřešky proti pravopisu). Dosud opomíjené téma světelsko-lipnického kamenického průmyslu by si zasloužilo podrobnější historiografické zpracování.

Autor článku, vlastním jménem Emilián Kratochvíl (1884–1963), byl významným teoretikem architektury, odborným spisovatelem a dlouholetým redaktorem časopisů Kámen a Stavitelské listy.

Před 60 ti lety byl tento zapadlý kraj ještě zastrčenější a zapomenutější, bez hospodářského ruchu. Byly tu dvě sklárny a brusírna granátů, o které je zmínka již roku 1822 v „Schematismus für das Königreich Böhmen.“ To byl veškerý průmysl kraje. Vedle jiných drobných živnostníků působilo tu několik malých mistrů kamenických, takých, s jakými se v obchodním světě nepočítá. V Lipnici měli své dílničky Mucha a Šterzinger, ve Světlé nad Sázavou Uherek a Jan Schlesinger (†1890). Byly to dílny, založené v měřítku čistě venkovském, počítající jen s úzkým základem vesnické potřeby (futýrka, prahy, kůly k plotům, korýtka pro prasata a trochu dlažby). Trochu pohybu a ruchu vnesla sem roku 1872 stavba zemské dráhy, pro níž dodával Uherek. Stavěly se rampy, staniční budovy a pod.

Všichni tito mistři byli nemluvnaty ve věcech obchodních. Nedovedli se postavit na vlastní nohy, nedovedli se dostat z malých poměrů, za humna zapadlého kraje, do okolí širšího, s větší potřebou kamenické práce. V zimě, kdy nikam nemohli, zavezli práci před kvelb místního obchodníka se zbožím smíšeným, „starého Mahlera“ (jak se mu dnes říká na rozdíl od synů) a skromný peníz za práci utržený u něho prodali a propili. „Starý Mahler“ přišel do Světlé r. 1874 a zařídil si na náměstí u kostela obchod se smíšeným zbožím. Prvotní význam slova „promysl“, „průmysl“ byl promýšlení, důmysl a prozíravost, píle a bedlivost. Tyto vrozené vlastnosti své věnoval Mahler také kamenické práci před jeho kvelbem se hromadící úvahou, jak kámen proměnit v chléb a v peníz příjemně šustící a cinkající. Úvodem do většího obchodu s kamenem bylo Mahlerovo spojení s Uherkem, který přišel leckdy k Mahlerovi na sklínku a na pohovor o svých starostech a nesnázích, v nichž trčel po krk; stále nikam nemohl, ani dělníky nemohl vyplácet. Mahler se s Uherkem spojil a převzal obchodní stránku závodu. Spojení nebylo harmonické a netrvalo dlouho. Mahler si stýskal, že ho Uherek na dodávkách pro dráhu šidil, leccos zatajoval. Nezůstalo při stesku, Mahler si na Uherka „nahore“ stěžoval; dráha vyslala do Světlé n. S. inženýra, aby oba společníky srovnal. Stalo se to tak, že Uherkovi byly ustanoveny přesné lhůty dodací. Druhou stranu vyslechnouti nemůžeme. Uherek zemřel záhy po rozchodu s Mahlerem; na cestě z Josefodolu do Světlé padl a zmrzl.

Tato leta „spolupráce“ stačila Mahlerovi, aby kořistně obemykajícím pohledem přehlédl, co lze ze světelské a lipnické žuly vykořistit a pomyslel, jak musí na ní sáhnouti jeho dobývací ruce. Co na čas vadilo, byla živnostensko-právní nemožnost, započítati s provozováním živnosti kamenické. Perspektiva, kterou si duch Mahlerův narýsoval, stála za to, aby přemohl tuto překážku, zjednal si jisté technické vzdělání, na venek vyjádřené určitými průkazy způsobilosti. Nerozhodnost, rada a pomoc jiných nebylo jeho věcí. Velké dávky nelenosti bylo však třeba k tomu, jít se „učit“ k Šterzingrovi, ve 4 hodiny ráno jíti do Lipnice do skály, veřer domů, jak o tom „starý Mahler“ vypravuje. Doma, ve Světlé, starala se o obchod se smíšeným zbožím jeho žena. Již v této době „učení“ vyváděl Mahler kamenictví ze starých šlépějí, obchodoval, dodával

stavitelům a inženýrům. Je pochopitelné, že místní mistři kameničtí pohlíželi na něho závistivě a udávali ho pro neoprávněné provozování živnosti kamenické; co však bylo pro Mahlera těch 10 zl. pokuty oproti tomu, co získával a k čemu pracoval! Zažádal si o udělení koncese mistra kamenického, byl však odmítnut, nemoha předložiti průkazu, že pracoval jako dílovedoucí. I spojil se Mahler na tři léta se Schlesingrem, který se staral více o zřízení místní záložny než o svůj závod. Po třech letech dal mu Schlesinger žádané vysvědčení a roku 1879 dostal Mahler koncesi mistra kamenického, o kterou znovu zažádal. Nyní, sedě pevně v sedle, napjal všechny síly, dosadil všechny ony osobní vlastnosti a prostředky, jež zoveme podnikatelskou energií. K průmyslu kamene přiblížil se v Mahlerovi člověk vrozené obchodní chytrosti, člověk se všemi buňkami obchodního talentu, opravdový podnikatel, který postřehl především, co znamená pro průmysl kamene opravdová organizace odbytu a jak výhodné je dopravní stanoviště Světlé, ležící na hlavní dráze mezi Prahou a Vídní. Mahler využítkoval všechny příležitosti všemi silami. Byly-li tu dvě konkurenční dráhy, obě se stejnými konečnými stanicemi vydatného odbytu, obě dráhy soukromé, kterým záleželo na stálém dopravci – Mahler vyhrožoval každé z nich, s kterou právě mluvil, že bude voziti náklady výlučně po dráze druhé; osobními styky zajistil si přímlovu a doporučení „štrekenšéfů“ obou drah a vymohl si výhradně pro sebe výjimečné slevy tarifní, které mu umožnily konkurovati s místními producenty na př. i v Liberci. Mahler byl také více ve světě za obchodem nežli doma; byl ve stálém styku se staviteli v Praze, do Vídně jezdil skoro týdně za prací a platy. Intensivním napětím podnikatelským vyrostl malý obchodníček se smíšeným zbožím ve finanční veličinu, která vytvořila svému kraji opravdový průmysl kamene. Byly doby, kdy zaměstnával sám na 300 lidí a denně nakládal žulu do Vídně. Krátce řečeno: Mahler je typickým zjevem českého ranného kapitalismu: šlo to dobře teprve, až to vzal žid do rukou.

Brzy po začátkách Mahlerových zasáhl do života tohoto kraje mužnou silou také člověk jiného chovu a formátu, tichý, věcný pracovník staré školy, nadaný však pudem dobyvatelským a větší silou povahovou. Byl to Josef Podpěra, rodem z Tuchlovic u Kladna, jeden ze šesti chudých synů, které dal táta vyučiti kameničině. Učil

se v Žehrovičích u Kladna. Světelsko patřilo takřka do jeho vandrovnického poznávání. Ve věku dvacetitřet let roku 1870 přišel do Světlé za prací jako kamenický tovaryš se sebevědomím životem utisknutým, na stavbu zámku hraběte Salm-Reiferscheida. Ze Světlé odešel do Karlových Varů na stavbu synagogy již s určitými pouty a aspiracemi, které jej táhly do Světlé nazpět. Také jeho oči odhadly cenu světelské žuly a pronikaly do budoucnosti kraje, který mu dal ženu a chaloupku věnem. S trochou úspor vrátil se do Světlé nad Sázavou, aby se udělal pro sebe, t. j. najal lom a pustil se s několika kameníky do práce. Hmotně započal Podpěra takřka z ničeho; přišel v něm však člověk zcestovalý, mladý, už zkušený pražský dílovedoucí, nepostrádající ducha obchodního, byť neškoleného, nevybroušeného. „Starý Mahler“ jej ovšem předčil svým obchodním vzděláním, rasovým pudem a talentem obchodním, obchodní zdatností vrozenou a světem protřelou. Fotografie J. Podpěry ukazuje muže mohutné postavy, těla vypracovaného, v němž bylo mnoho statečnosti. Představíte-li si, že jako typický český podnikatel doby té vedl závod svůj po řemeslnicku, t. j. nehledal místo své u psacího stolu jako dirigent obchodu, nýbrž v lomu a v dílně, kde ho mohla zastati placená síla; že jeho obchodními knihami byla poznámkami popsaná manžeta a že na to, kdo mu dluhuje, musila stačiti paměť (než mu vyrostl syn nevedl vůbec obchodních knih) – pak můžete přibližně zvážiti, co příčinnosti a houževnatosti, co povahové energie, co vytrvalosti oddechu neznající, co lidského průboje musil tuchlovický kameník vynaložiti, nežli vstoupil do řad těch, kteří něco „mají“. Nešlo to přirozeně bez obchodních cest, bez obcházení pražských stavitelů, nešlo to bez drobných i větších ztrát, bez trmácení a všelikého zklamání, což jej učinilo člověkem nedůvěřivým, po kamenicku zhurta mluvícím. Na lidi dovedl se rozkřiknouti, nezapřel však dobré srdce, když bylo třeba je projevit; vypomohl chudým dělníkům o křtinách nebo svatbě, když uhodily mrazy, dal zálohu předem. Postupem času měl lom v Křepínu, u Mrskovic, později ve Smrčné a v Heralci u Kamenice (Humpolecko). Roku 1886 postavil si ve Světlé větší jednopatrový dům a rozsáhlé dílny. V nejlepších časech svých zaměstnával sám 100 až 120 dělníků a nakládal denně 3 vagony opracované žuly. V době té platil Josef Podpěra vedle Mahlera za největšího boháče ve Světlé. 16. prosinec 1913 je dnem jeho úmrtí.

Cukrovka ho umořila, když ho dříve rozkladem krve připravila o nohu, kterou mu odňali v nemocnici německobrodské.

Z mladších bratrů, kteří se u Josefa Podpěry učili a pracovali, bratr Antonín (1860–1908) brzy se od něho odtrhl a osamostatnil se ve Světlé. Parádní hrobka na hřbitově světelském naznačuje, jakého blahobytu dopracoval se i on.

Bez Mahlera a Josefa Podpěry nebylo by snad podnes rozsáhlého průmyslu kamene na Světelsko-Lipnicku. Oni byli jeho buditeli a zakladateli, uvedli ho do pohybu a delší čas zůstali také jedinými, kdož zde působili a dirigovali jeho vývoj. Prospěli sobě i celku, přispěvše zároveň k hospodářskému sesílení kraje, v němž kromě brusírny drahokamů a dvou skláren jiného průmyslu nebylo. Tento význam Mahlerův a Podpěrův, tyto zásluhy kraj také uznává a cení. I místní děkan kázal jednou o Mahlerovi: Tomu by měli postavit pomník za to, že zavedl a rozšířil v kraji průmysl kamene, tolika lidem opatřil obživu.

Chceme-li načrtnouti vznikání průmyslu kamene na Světelsko-Lipnicku, přetvořování řemesla kamenického na této půdě ve formy českého kapitalistického podnikání ranného období průmyslového, pak je třeba viděti toto podnikání dařené přízní doby. Jiná byla tehdy pozemská skutečnost, jiná struktura života hospodářského. Žula se nepřijímala v Praze necenivě. V Praze dělali se tehdy schody ze žehrovického pískovce; Mahler a Podpěra nabídli lidské potřebě schody lepší, tvrdší a jistě o nemnoho dražší. Obdržeti objednávku bylo snadnou věcí. Když přijel Podpěra do Prahy, stavitelé za ním takřka běhali: „Mně to dejte, mně to dejte!“ Zajištěný odbyt byl podpořen železnicí (za vagon žuly ze Světlé do Prahy platilo se ještě v osmdesátých letech na dopravném 25 zl.). Investiční potřeba nebyla veliká. Lom Horka najal Mahler za 200 zl. celoročně. Když na poli vyčníval bludný balvan, sedlák ještě za to zaplatil, neboť mu vylámali a vyvezli kámen, který mu na poli překážel.

Povšechný sociální a kulturní stav dělnictva byl zcela jiný než dnes. Lidé neotesaní jak ten kámen, jež lámali, pracovali od slunka do slunka; co neprojedli, to propili v kořalce (v pondělí se nedělalo pro všeobecnou opilost). V dělnictvu nebylo uvědomění „proletářského“, nebylo organizací k mzdovému boji. Ještě ve vysokém svém věku, když si lidé říkali o přídavek, že to dá moc práce, rozkřikl se starý

Podpěra: „Cože, to že dá moc práce? Dejte sem kladivo!“ Vysekal to sám a bylo po přídavku, po mzdovém hnutí. Nemožnost, vydělati si živobytí jinak, nutila dělnictvo nabízet se lacině. Mzda činila průměrně 5 zl. týdně, výplaty byly nepravidelné (platilo se za 5–6 týdnů). Po příkladu Mahlerově i J. Podpěra držel si obchod s potravinami, který vedla jeho žena; mzda vracela se s jistým ziskem nazpět. To byla v tomto období ranného kapitalismu velmi rozšířená součást závodu. V takovém prostředí vznikaly naše talenty podnikatelské.

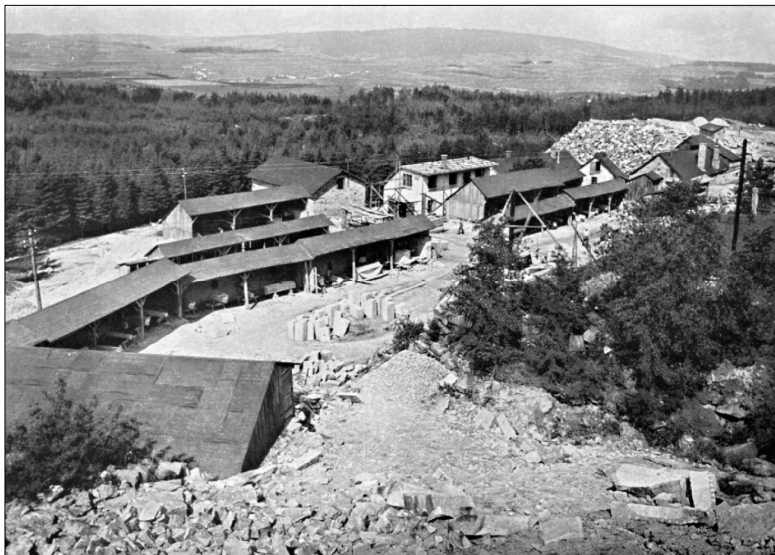
Do roku 1915 působili na Světelsko-Lipnicku jen Mahler a oba Podpěrové. Později rozmnožily počet hybných sil tohoto kraje firmy nové, které vyrůstaly už do jiných poměrů buďto jako společníci místních pracovníků, jednak jako firmy samostatné. Jsou to firmy L. Pokštefl, J. Podpěra ml., Gustav Mahler, Čihák, Kujal a spol., Česká kamenická společnost, Kalous, Dom. Charamza, Gabriel a Charamza. Před válkou zaměstnával kamenoprůmysl světelsko-lipnický na 500 dělníků. Na válku trudno vzpomínati. Dělnictvo za války rozpuštěné, uchytlo se buďto u sedláku nebo šlo do Vídně na práce opevňovací; mnozí složili své kosti na bojištích. Po čase ozval se zase klepot v lomech, pracovalo se pro erár. Poválečná stagnace místní průmysl kamene dlouho tísnila; kdo si chtěl udržeti dělníky, musil pracovati ponejvíce do zásoby. Rok 1923 znamená pro světelsko-lipnický průmysl kamene nové oživení ruchu v lomech, oživení obchodu. Na Světelsku pracuje se dnes v 10 lomech, na Lipnicku v 6 lomech, nové lomy se odkrývají. Žuly je zde takřka na věky.

Světelsko-Lipnicko má své zvláštnosti. Měkké povrchní vrstvy nutí lomaře počítati s větší odkrývkou (na práci přijdou až 2 třetiny odlomků), zemská dráha trápí je vysokými tarify dopravními. Zvláštností je provozování některých lomů, najatých od okolních obcí. Obci se platí za 1 kubický nebo za 1 běžný metr (schody) práce. Když se práce nakládá, pošle se obci seznam, aby si náklad zkontrolovala. Odlomky patří obci, která je prodává vagon za 35 Kč. Idylicky vypadá lom u samého toku Sázavy (na katastru obce Trpišovice) a práce v něm. Les a voda osvěžuje, v zimě možno tu v lese sebrat trochu chrastí a kámen před zpracováním nahřátí. Za nízkého stavu vody dělají dělníci raději v řece, zpracovávají veliké balvany, jimiž příroda

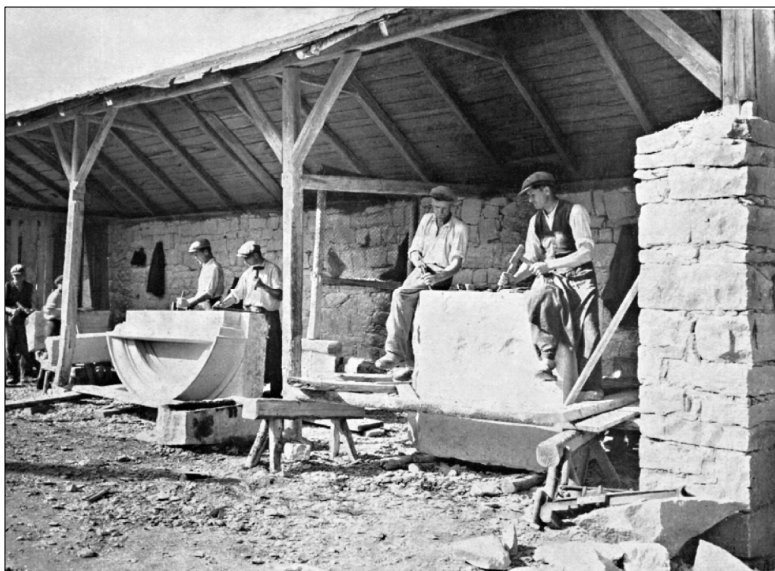
zanesla kdysi koryto řeky. Řeka dává zde zdarma kámen zdravý, od vody omletý, z něhož se dělají prima schody. Zdánlivou výhodou jsou vlastní rampy lomů na lokální dráze. Za přistavení jednoho vagonu k rampě na trati platí se 273 Kč, za každý druhý současně přistavený 27 Kč. Lépe jsou na tom lomy, které mohou počítati s levnější dopravou po nápravě. Protlačiti sestátnění zemské dráhy, to by obnovilo něco z bývalé prosperity let předválečných a pozvedlo hospodářský život kraje vůbec!

*Pohled do lomu „Hranice“ firmy F. Charamza a syn u Lipnice n. Sáz.
Z knihy J. Vachtla Kameny a zeminy ve služnách člověka,
vyd. J. Vilímek, Praha 1946*

Lom „Hranice“. Týž zdroj

Kamenické dílny při lomu „Hranice“. Týž zdroj

EVA ŠTĚDRÁ, GOLČŮV JENÍKOV.

V 2002 vydalo město Golčův Jeníkov v nákladu 1300 výtisků. 117 stran, 182 fotografií, přetisk části katastru města zachycený v indikační skice mapy Stablního katastru a části Müllerovy mapy Čech z roku 1720.

Zdeněk Pehal

Autorka se ujala nelehkého úkolu zpracovat rozsáhlé období od nejstarších dob až do současnosti, což je počin nesnadný a pro nespécialistu obtížný; záslužné je „dotažení“ knihy až do současné doby. Ke kladům knihy patří vedle vynikající kvality přetištěných fotografií a kreseb také přehlednost a čtivost, s jakou je historie města podána. Tímto zvláště vyniká ta část knihy, která je věnována novějším dějinám. Grafická úroveň knihy je velmi dobrá – je vytištěna na křídovém papíře, obsahuje celou řadu zajímavých, místy možno říci unikátních fotografií a přetištěných dobových pohlednic, které mají dnes již dokumentární hodnotu. Autorka čerpá z informačních zdrojů uvedených v obšírném soupisu na konci publikace, některé z nich lze považovat za velmi zajímavé. Kromě několika rukopisů a kronik je to také Kronika rodiny Ulrichovy z Golčova Jeníkova. Historie města je, jak již bylo řečeno, zpracována od nejstarších dob, to jest od pravěku. Na stranu 7 se vloudily některé nepřesnosti, namátkou lze jmenovat zmínky o prvních stopách, které zanechal ve zdejší krajině lid popelnicových polí nebo o zbytcích keltského oppida u Golčova Jeníkova. Jsou konstatovány zcela oprávněně nejasnosti spojené se vznikem města. Fotografie tří kusů keramických zlomků nalezených „na poli za hřbitovem“ (na straně 8) je nešťastně zvolena, protože její vypovídací hodnota je nulová (nelze poznat, co na fotografii vlastně je). Dále jsou standardním způsobem ze starší literatury¹ převzaty mylné údaje o místě tvrze Staré opatství, nalézající se v dnes zaniklé vesnici Zábělčice. Stať k problému lokalizace této zaniklé vesnice

¹ BIRNBAUMOVÁ Alžběta, JANSOVÁ Libuše, Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Čáslavském, Praha, 1929, s. 205. SEDLÁČEK August, Hradý, zámky a tvrze království českého 12, Praha, 1900, s. 272.

jsem již publikoval,² zde bych proto zmínil jinou věc, kterou považuji za zajímavou. A. Sedláček uvádí, že „dle starých pamětí“ patřila ves Vohančice k vilémovskému klášteru.³ Podobně se vyjadřuje ke vsi Zábělčice.⁴ Bohužel ale neuvedl zdroj této informace. Na základě těchto údajů považuje jmenované vesnice za součást klášterního majetku i Čeněk Sameš.⁵ Z hlediska analýzy středověkého osídlení jde o podstatnou informaci, proto jsem se na ni zaměřil.

První písemná zmínka o vsích Vohančice (Vahančice) a Zábělčice je z roku 1552.⁶ August Sedláček uvádí ves Zábělčice, která patřila od nepaměti vilémovskému klášteru a která byla později v držení světských, zejména Trčků.⁷ Držba těchto dvou vesnic tímto rodem cosi naznačuje, neboť co se týče zboží vilémovského kláštera v Čechách, lze jmenovat dvě výrazné osobnosti, které se na něm značně obohatily: Jana Hertvíka z Rušinova a Mikuláše Trčku z Lípy. Zvláště druhý jmenovaný se vydal cestou individuálního kořistění a nabyl ohromný pozemkový majetek.⁸ Vesnice vilémovského kláštera se ocitly v rukou světské šlechty, ale formálně byly označovány jako zápisné zboží, kdy

² PEHAL Zdeněk, Středověké osídlení kolem kostela svaté Markéty v Golčově Jeníkově (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, 2002, s. 20–33.

³ SEDLÁČEK August, Hrady, zámky a tvrže království českého 12, Praha, 1900, s. 274, poznámka 1.

⁴ „... ves Zábělčice, která od nepaměti ke klášteru Vilémovskému patřila.“ Je sice možné, že Sedláček měl v ruce nějaký, mně neznámý (a dnes třeba již zaniklý) pramen, dokládající příslušnost těchto vesnic k vilémovskému klášteru, ale přesto je na místě opatrnost když tato věrohodně doložená informace by byla významná. SEDLÁČEK August, Hrady, zámky a tvrže království českého 12, Praha, 1900, s. 272.

⁵ Klášter vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, Praha, 1934, s. 161.

⁶ Trčka prodal ves Vahančice... ves Zabylicze... PROFOUS Antonín, SVOBODA Jan, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, díl IV., Praha 1957, s. 466.

⁷ SEDLÁČEK August, Místopisný slovník království Českého, Praha, 1998, s. 997.

⁸ ČECHURA Jaroslav, České země v letech 1378–1437, Praha, 2000, s. 251.

právním vlastníkem byl nadále klášter, potažmo panovník, protože tento klášter patřil České koruně. Teprve po dlouhé době více než stalet byly dány šlechtě do dědičné držby. Tento vývoj dokládá další zmínka v roce 1622 o uvedených vesnicích v konfiskaci části majetku Joachyma Šturma z Hiršfeldu,⁹ v níž jsou označeny jako vesnice zápisné, jež byly v roce 1580 dědičně prodány od panovníka.

Pokud vezmeme v potaz lokalizaci Zábělčic ke kostelu svatě Markéty, a to považují za prokázané (ústně tradované toponymum „V zábělčicích“ a předpoklad, že kolem středověkého kostela stojícího mimo dnešní osídlení lze předpokládat zaniklou ves přibližně stejného stáří), může existence tvrze Staré opatství, jak je zmiňována v literatuře,¹⁰ také naznačovat její majetkovou vazbu na zaniklý vilémovský klášter. Tato tradice je sice pozdní (ze 16. století), vysvětlovala by ovšem název tvrze. Tak by existovaly vedle sebe dvě zaniklé středověké vesnice, Zábělčice a Vohančice, u nichž je prokazatelná vazba k vilémovskému klášteru.

Rovněž přítomnost kostelů ve dvou těsně sousedících vesnicích navozuje představu dvou vrchností, jinak řečeno Zábělčice a Jeníkov nepatřily ve středověku jednomu dominiu. V případě Zábělčic považují za prokázanou majetkovou vazbu na klášter, byť doloženou pozdním pramenem. V něm jde o ucelenou skupinu vesnic. Vznik souvislých skupin vesnic souvisí se snahou scelovat majetkové domény a vytvářet tak „klášterní velkostatky“.¹¹

⁹ Mimo to měl Štůrem též statek Jeníkov pod Zábělčicemi a ves Zábělčice (Zaběhlčice, zaniklá) s dvorem poplužním, 3 zahradami, oborou, 3 rybníky a 7 lečí lesů...

K tomu poznámka: statek Jeníkov, totiž vsi zápisné Zábělčice, Vahančice, Fridnavu, Rybníček, Leskovice, Hostišťany (Chestišťany) s rychtami, (které l. 1580 od krále Václavovi Robmhapovi ze Suché za 2 272 kopy gr. česk. dědičně byly prodány)...

BÍLEK Tomáš Václav, Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618, Praha, 1882, s. 641.

¹⁰ BIRNBAUMOVÁ Alžběta, JANSOVÁ Libuše, Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Čáslavském, Praha, 1929, s. 205.

¹¹ ŽEMLIČKA Josef, Počátky Čech královských (1198–1253), Praha, 2002, s. 420–425.

Tvrzení na straně 9 recenzované práce o tom, že „počátkem 14. století se ve městě usazují první Židé“ považují za sporné, v každém případě nedoložené archivními ani archeologickými prameny. Četné výkopy pro kanalizaci, které autor toho příspěvku sledoval v areálu „židovského města“ v Golčově Jeníkově v letech 1995–1996 a 2008, nepřinesly žádný doklad středověkého osídlení, naopak nejstarší keramika odsud je novověká. Vůbec je třeba říci, že sledování velkého množství výkopů za posledních dvacet let v Golčově Jeníkově prováděné systematicky autorem nepřineslo vůbec žádný doklad středověkého osídlení – nejstarší druhotně roztroušené keramické zlomky jsou z 15. století a mladší.

To ovšem neznamená, že by Golcův Jeníkov osídlen ve 13. století nebyl. Vysvětlení je patrně v tom, že původní středověký Jeníkov se svými rozměry nelišil od vesnic tohoto období, takže zaujímal plochu maximálně několika málo stovek metrů čtverečních. Taková plocha se obecně špatně hledá, zvláště v souvislé zástavbě. Vesnice z tohoto období jsou v okolí doloženy minimálně dvě,¹² nepočítaje původní Vohančice,¹³ kde došlo k přesunu osídlení původní vesnice ze 13. století, jež zanikla, někam do míst dnešního hospodářského dvora, ani Zábělčice kolem kostela svatě Markéty.¹⁴

Celkově lze říci, že kapitoly věnované nejstarším dějinám dnešního města a jeho okolí obsahují údaje nekriticky převzaté ze starší literatury, jak byly publikovány na přelomu 19. a 20. století. Nejenže neodpovídají dnešnímu stavu poznání, ale navíc tím, že byly znovu publikovány, budou dále fixovány a tradovány. Na druhou stranu ilustrují velmi dobře skutečnost, že v regionální práci se od časů klasiků oboru (A. Sedláček, K. Čermák a v Golčově Jeníkově

¹² PEHAL Zdeněk, Zaniklá středověká vesnice na katastru Stupárovic, okres Havlíčkův Brod, Zpravodaj Muzea v Hradci Králové, Hradec Králové, 2006, s. 124–139. PEHAL Zdeněk, Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, katastrální území Sirákovice, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy, Zpravodaj Muzea v Hradci Králové, Hradec Králové, 2006, s. 150–162.

¹³ PEHAL Zdeněk, Středověké osídlení kolem kostela svatě Markéty v Golčově Jeníkově (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, 2002, s. 20–33.

¹⁴ Tamtéž.

J. Zelený s J. Chválou) neudělalo téměř nic a vůbec nic nebylo publikováno. To není dobré vysvědčení: když vedle sebe položíme recenzovanou knihu z roku 2002 a výtisk příslušného dílu Sedláčkových *Hradů*, *Soupisu památek* nebo časopisu *Podoubraví* (před rokem 1950) zjistíme, že pramenná základna se od těchto dob nezměnila, naopak spíše leccos zmizelo. Pro historii Golčova Jeníkova je smutné porovnání recenzované knihy a Zeleného *Letopisů*,¹⁵ z nějž je dobře vidět, že od časů Josefa Zeleného a Josefa Chvály se na tomto poli nevykonalo mnoho a není tedy z čeho čerpat. Regionální práce ovšem není o mechanickém (a mnohdy nekritickém) přebírání starší literatury, ale o sbírání faktů, ať již přímo v terénu nebo v archivech, což je ovšem práce obrovská. Autorce nelze absenci nových údajů vyčítat, protože sepsání recenzované práce bylo nesporně velmi pracné a časově náročné.

Abych jen nekritizoval, tak úvodní kapitoly (v podstatě do 15. století) lze namátkově doplnit následovně. Nejblíže doklady pravěkého osídlení ve smyslu sídlišť se nalézají na okraji časlavské kotliny na katastru Hostovic (okres Kutná Hora), kde existují místa opakovaně osídlena v neolitu (kultura s lineární keramikou – nejstarší zemědělci), v mladší době bronzové a ve starší a mladší době železné. Důkazy osídlení Golčova Jeníkova a nejbližšího okolí dosud nebyly nalezeny, neboť ojedinělé nálezy kamenných nástrojů, ať již broušených (v minulosti) či štípané industrie (autorem v současnosti), takovými doklady nejsou.

Zmínku o hradišti u Vrtěšic na straně 7 lze podstatně doplnit ve smyslu nejnovější publikace.¹⁶ Je skutečností, že takový hrad

¹⁵ Josef ZELENÝ, Josef CHVÁLA *Letopisy, čili paměti městečka Golčova Jeníkova, Chotěboř, 1895.*

¹⁶ Nevylučuji ani možnost pravěkého osídlení této výrazné ostrožny (údajné nálezy kamenných šipek v potoce pod ostrožnou, jak vím od své nevlastní matky Jany Pehalové, která si je pamatuje z dětství), ale protože jsem je nikdy neviděl a povrchový průzkum okolních polí vyzněl zcela negativně, jsem nucen držet se daných faktů, totiž že průkazné pravěké osídlení v této oblasti není známo. Zdeněk PEHAL, *Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, 2002, s. 61–69.*

nejspíše vzniknul hluboko ve 13. století, což je období, kdy takové stavby v Čechách začaly vznikat ve větším počtu. Je tedy zajímavé, že máme ve zdejší oblasti dochován v lese raný doklad vzniku a rozvoje hradní architektury. Jasně důkazy o existenci Jeníkova (Golčova) dosud nejsou k dispozici, zmínka v Jarlochově Letopise o slavení Vánoc v Jeníkově je diskutabilní, protože nelze věrohodně doložit, který Jeníkov měl kronikář na mysli. Tento údaj (na straně 8 recenzované knihy) je sporný. Tato zmínka pochází nejspíše z roku 1150,¹⁷ jež uvádí August Sedláček.¹⁸ Birnbaumová a Jansová¹⁹ uvádějí rok 1149 s upozorněním, že se jedná pravděpodobně o Větrný Jeníkov pro jeho vazby k želivskému klášteru. František Heřmanský považuje zmíněný Jeníkov za dnešní Golčův Jeníkov.²⁰ Recenzovaná práce správně a přesně uvádí období před rokem 1150 (1151). V Jarlochově Letopise je obsáhle popisována hmotná tíseň premonstrátů v Želivě, v níž se ocitli po svém uvedení do tohoto kláštera v roce 1149, a vozy s pomocí, které k nim vyslal biskup Jindřich Zdík.²¹ Proto vzhledem k celkovému kontextu považují za pravděpodobnější možnost, že se jedná o Větrný Jeníkov (blíže k Želivu), je to ovšem diskutabilní.²² Podobně soudí L. Kopáč

¹⁷ ... Heinricum, Olomucensem episcopum... Qui cum dominicum, natale celebraturus esset in Ihenicov, intellecta patrum istarum paupertate per fratres, quos abbas Godscalcus ad eum direxarat... Když Narození Páně se slaviti chystal v Jeníkově, dozvěděl se o jejich chudobě od bratří, které opat Gotšalk k němu vypravil... FRB II., s. 490. Hic est Henricus, qui et Zdico... Tamtéž, s. 491.

¹⁸ SEDLÁČEK August, Hrad, zámky a tvrze království českého 12., Praha, 1900, s. 272.

¹⁹ BIRNBAUMOVÁ Alžběta, JANSOVÁ Libuše, Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Čáslavském, Praha, 1929, s. 206.

²⁰ Letopis Vincenciův a Jarlochův, přeložil a uspořádal František Heřmanský, Praha, 1957, s. 226, pozn. 10.

²¹ Letopis Vincenciův, FRB II., s. 419.

²² Větrný Jeníkov (okres Jihlava) je vzdušnou čarou asi 20 kilometrů od Želiva (okres Humpolec), zatímco vzdálenost mezi Želivem a Golčovým Jeníkovem je podstatně větší, asi 34 kilometrů vzdušnou čarou.

s J. Turkem, kteří analyzovali nejstarší osídlení na Humpolecku.²³ Někaký Jeníkov je totiž zmíněn jak v souvislosti se slavením Vánoc Jindřichem Zdíkem, tak v potvrzovací listině papeže Honoria v roce 1226.²⁴ To činí ztotožnění Jeníkova ve zprávách z roku 1149 a 1226 s dnešním Větrným Jeníkovem v souvislosti s osídlením želivského kláštera pravděpodobnějším.²⁵

Doposud jsem v okolí Golčova Jeníkova nenalezl průkazné keramické zlomky pocházející ze 12. století (ovšem ani v okolí vilémovského kláštera, kde je musíme předpokládat). Otázku nejstaršího vývoje Golčova Jeníkova jsem již samostatně publikoval.²⁶ Následující strany (9–14) líčí poměry v 15.–17. století; údaje jsou správně převzaty z výše uvedené literatury, ovšem čekají na svoji kritickou analýzu. V podání autorky dobře ilustrují dobové události a vývoj městečka. Sedmnácté století je líčeno zcela věrně ve znamení rozvoje městečka po třicetileté válce a přínosu Maxmiliána Goltze a jeho ženy k rozvoji panství. Stejně dobře je zpracováno i století následující. Pro 19. století jsou citovány již hojné prameny dokumentující život ve městě a okolí. Obsáhlou kapitolu zabývající se dějinami 20. století (strany 19–33) autorka velmi čtivě vyplnila zápisy z kronik a vzpomínkami pamětníků, které jsou vhodně zasazeny do běhu událostí. Text působí velmi dobrým dojmem. Rovněž je zařazena řada fotografií, z nichž některé patří k unikátům.

Kapitola o jeníkovské židovské obci (strana 65–81) je zpracována přehledně, což usnadňuje orientaci. Tam, kde se hovoří o počátcích židovského osídlení, jsou pochopitelně nejspornější partie věnované středověku, kdy autorka převzala starší údaje. Tak například

²³ TUREK Jar., KOPÁČ L., Místopis klášterství želivského kolem r. 1200, Časopis společnosti přátel starožitností 49–50 (1941–1942), 1946, Praha, s. 197–217.

²⁴ CDB II, s. 275, č. 281.

²⁵ TUREK Jar., KOPÁČ L., Místopis klášterství želivského kolem r. 1200, Časopis společnosti přátel starožitností 49–50 (1941–1942), 1946, Praha, s. 198.

²⁶ PEHAL Zdeněk, Středověké osídlení kolem kostela svaté Markéty v Golčově Jeníkově (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, 2002, s. 20–33.

informace, že se na místním židovském hřbitově pohřbívalo od 14. století, je silně diskutabilní.²⁷ Listina vydaná 20. prosince 1341 Janem Lucemburským na Horách Kutných, kterou Jan potvrzuje vilémovskému klášteru privilegia v Habrech a Vilémově,²⁸ poskytuje obraz obchodu na haberské stezce a představuje jakýsi celní sazebník. Z jediné zmínky o židech „živých i mrtvých“ ovšem nelze dovozovat existenci židovského osídlení (a hřbitova) ve městě,²⁹ jak píše

²⁷ Židovský hřbitov se nachází na místě zbytků těžební činnosti, respektive jsou dochovány jihozápadně od něj v lese v podobě rozsáhlých polí odvalů a pinek, stejně tak zaniklá jezírka severovýchodním směrem (k městu) považují za tyto relikt. Jejich stáří je sice diskutabilní, pravděpodobně však středověké, nejspíše 13. nebo 14. století. Navíc je situován (stejně jako haberský hřbitov) na okraji katastru obce, což podle mého názoru svědčí pro jeho vznik v novověku, nejdříve v 17. století, kdy jsou židé doloženi v Jeníkově a Habrech v Berní rule, anebo až v průběhu 18. století v rámci tereziánských reforem, které se dotkly i pohřebnictví, kdy se židovské hřbitovy umísťovaly na okraje obecních katastrů.

²⁸ *Judeis vero abbas et conuentus predicti antiquam theloneorum solutionem nostri intuitu relaxarant, sic quod ab eisdem Judeis viuis et mortuis ipsa thelonea more christianorum recipi debent in singulis prenotatis; currus vero carbonum et scolares suos ferentes codices a solutione thelonei penitus absoluentur.* RBM IV., s. 425, č. 1050.

CDM VII., s. 266. Protože znalost latinského jazyka, byť i jen pasivní, již dávno není samozřejmostí, což platí pochopitelně v míře vrchovaté i pro autora těchto řádek, uvádím zde překlad této věty (za laskavou kontrolu a upřesnění děkuji Markétě Koronthálové z katedry jazyků Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze):

Židům svrchuřečený opat a konvent [vilémovského kláštera] starodávne placení celních poplatků s ohledem na nás [krále Jana Lucemburkého] odpustili, takže od těchto židů živých i mrtvých samotné celní poplatky po způsobu křesťanském mají býti přijímány ve výše označených jednotlivostech; avšak vozy s uhlím a žáci, kteří nesou své knihy, ať jsou od placení cla zcela osvobozeni.

Jde o příklad toho, jak přebírá autor od autora nepřesnosti ve výkladu pramene, který byl zřejmě v prvopočátcích zapříčiněn ani ne tak ledabylým překladem, jako spíše deformován romantickým výkladem lokálního patriota (patriotů), přešel do obecného povědomí a v tištěné podobě v recenzované práci „přežil“ do 21. století.

²⁹ ... *Judeis viuis et mortuis...*, tamtéž.

J. A. Maximovič, jehož tvrzení autorka přebírá (na straně 65). Na druhou stranu je třeba říci, že autorka správně uvádí (a interpretuje) první zmínku o židech v Jeníkově v Berní ruli.³⁰

Části věnované novějším dějinám židovské obce a jejím jednotlivým částem (jednotlivým domům) jsou zpracovány kvalitně a představují značný přínos knihy. Kapitola o významných rodácích (strana 81–83) je zpracována přehledně a vyčerpávajícím způsobem, stejně tak i kapitola o stavebních památkách Golčova Jeníkova. Vhodným způsobem jsou zařazeny kapitoly o přírodních zajímavostech, lidové architektuře a pověstech z okolí. Uvedení fotografie roubené chalupy číslo popisné 74 (na straně 110) společně s citací nápisu ve štítu stavby, který ji zároveň datuje, je velmi přínosné. Vhodná je i zmínka (na straně 102) o výskytu d'áblíku bahenního (*Calla palustris* L.), protože výskyt tohoto taxonu není z Golčovojeníkovska uváděn (nejbližší výskyt je kolem Habrů).³¹ Uvedení jen přibližné lokalizace stanoviště tohoto ohroženého druhu je plně na místě, neboť jeho úbytek v krajině je zapříčiněn kromě meliorací mokřadních stanovišť také přesazováním do zahrádek „milovníky přírody.“

Celkově lze říci, že recenzovaná práce dobře splnila svůj účel, tedy čtivou, populární a dobře srozumitelnou formou prezentuje Golcův Jeníkov a okolí. V tomto směru působí zvláště vhodně vybrané fotografie. Stejně tak je dobře, že publikace nezapadla bez odezvy, jak svědčí publikovaná zmínka o této práci v místním tisku.³²

³⁰ Berní rula 11, Kraj Čáslavský, díl II., editor BENEŠ František, Praha, 1955, s. 793.

³¹ FALTYS Vladimír, Přehled květeny vyšších rostlin okresu Havlíčkův Brod, Havlíčkobrodsko 2, Havlíčkův Brod, 1990, mapové přílohy na s. 49 a následující.

³² HOLÝ Jaroslav, Recenze publikace Evy Štědré Golcův Jeníkov, vydala v roce 2003 Tělovýchovná jednota Sokol Golcův Jeníkov jako přílohu 3. čísla Jeníkovského sportu, ročník 12.

EVA ŠTĚDRÁ, JAROSLAV KREIBICH, MILOSLAV RŮŽIČKA, VÁCLAV TUČEK: VILÉMOV.

Vydala obec Vilémov v roce 2004 nákladem 1400 výtisků. 115 stran, 104 vesměs dokumentárních fotografií, výřez z Klaudiánovy mapy Čech z roku 1518. Anglické a německé resumé.

Zdeněk Pehal

Kolektiv autorů se ujal nelehkého úkolu zpracovat výpravnou publikaci o Vilémově, který je z historického hlediska zajímavý především existencí zaniklého stejnojmenného kláštera. Publikace působí úpravným a vyváženým dojmem. Po úvodní části povšechně charakterizující danou oblast následují na stranách 8–12 stručné charakteristiky okolních obcí. Zde je na straně 10 zajímavá zmínka o tradované existenci tvrze v Košťanech číslo popisné 1, podobně na straně 12 ve Zhoří číslo popisné 1; z etnografického hlediska bývají vesnické statky s nízkým popisným číslem obvykle zajímavé pro svoji starobylost. Na téže straně je stručná zmínka o „hrádku Červenice“ – skutečně se jedná o malý středověký hrad bergfritového typu.¹ Dále je zmínka (na straně 15) o tom, že „Klášteřu patřila též malá tvrz Červenice u Vrtěšic, která chránila obchodní cesty i přístup k Vilémovu.“ Toto tvrzení nemá bohužel oporu v písemných pramenech – pokud vím, je zaznamenáno jen v místní obecní kronice, takže může vycházet z ústní tradice, i když tuto myšlenku nelze *a priori* vyloučit.² Tato lokalita si zaslouží několik slov, protože dokládá složitost majetkových poměrů v daném období, které se daří jen obtížně (pokud vůbec) rekonstruovat, přičemž vazby hrádku na tento klášter, ač se nachází v blízkém sousedství, nelze prameny doložit a v terénním kontextu se jeví jako nepravděpodobné.

¹ PEHAL Zdeněk, Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí*, Havlíčkův Brod, 2002, s. 62 a 66.

² Tamtéž, s. 64.

Malý středověký hrad leží jen asi tisíc metrů severozápadně od vilémovského kláštera.³ O této středověké lokalitě, která je objektem z časnější fáze budování šlechtických hradů u nás, písemné prameny mlčí. Keramické zlomky zde nalezené datují hrad do druhé poloviny 13. století, spíše do starší fáze. Činnost Lichtenburků, která je v této oblasti doložena již v polovině třináctého století a jimž prokazatelně patřil hrad ve Smrdově, který spolu s vesnicemi směnili s vilémovským kláštelem v roce 1307,⁴ se v tomto konkrétním místě pro absenci písemných pramenů nedá prokázat, i když v porovnání s hradem ve Smrdově⁵ je zaniklý hrad v lese podstatně mohutnější a kvalitnější. Zatímco Lichtenburkové budovali hrad Lichnici zřejmě ve stejné době (nebo o něco dříve), než vznikala hrad v poloze „Na červenici“ u vilémovského kláštera (kolem roku 1250), hrad Lipnici (nad Sázavou) začali stavět bezprostředně po roce 1307, po výměně vesnic s kláštelem.⁶

Hrad v poloze „Na červenici“ stojí osamoceně, povrchový průzkum nedoložil předhradí ani v bezprostřední blízkosti v lesním terénu a na polích v okolí. Je možné, že širší hospodářské zázemí tvořily vesnice Heřmanice a Malojovice, které Lichtenburkové prodali vilémovskému klášteru v červnu 1281;⁷ motivem k této transakci mohlo být zničení hradu, kdy Lichtenburkové rezignovali na další aktivity v těsné blízkosti kláštera. Toto je ovšem jediná listina, která dokládá majetek Lichtenburků v okolí. Po bitvě na Moravském poli

³Tamtéž, s. 61–69.

⁴RBM II, s. 929, č. 2152.

⁵Hrad ve Smrdově (dnešní Sázavka, bývalý okres Havlíčkův Brod) je v listině označen jako „castrum“ a nikoliv „munitio“, ačkoliv jeho velikost a dochované zbytky svědčí spíše pro tvrz. DURDÍK Tomáš, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha, 2005, s. 59.

⁶Jan Urban soudí z data této transakce, že má souvislost s přesunem aktivit Rajmunda z Lichtenburka směrem k budovanému hradu v dnešní Lipnici nad Sázavou, a tak upřesňuje jeho počátky, dosud v literatuře kladené rámcově do počátku 14. století, což zní velmi pravděpodobně, tím spíše, že získal od vilémovského kláštera vesnice v blízkosti hradu Lipnice. URBAN Jan, *Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha, 2003, s. 104.

⁷RBM II, s. 539, č. 1245.

jsou doloženy velké škody, které utrpěl klášter ve Vilémově.⁸ Chronologie „zlých let“ je sice diskutabilní, ale například v roce 1280 došlo k vojenskému tažení Rudolfa I. za účasti falckraběte rýnského a vévody bavorského proti markraběti Otovi. Říšské vojsko se zastavilo v říjnu 1280 u Smilova Brodu.⁹ Tak by se zánik hradu mohl datovat *ante quem* 1281, přesněji řečeno spadat do intervalu srpen 1278 až červen 1281. Keramické zlomky nalezené v místech hradu tomuto datování dobře odpovídají. Trosky tohoto hradu jako by symbolizovaly opuštění původně velkých ambicí jeho budovatelů a držitelů, patrně Lichtenburků v tomto cípu Čáslavska, v nejtěsnějším sousedství jiné velké pozemkové vrchnosti, benediktinů ve Vilémově.

Odpověď na otázku budovatele hradu v poloze „Na červenici“ je diskutabilní, nicméně se kloním k Lichtenburkům, protože hrad typologicky a dobou vzniku zapadá k ostatním hradům, které Lichtenburkové drželi v okolí (Lichnice, Žleby, Ronovec a nakonec i mnohem skromnější Smrdov). Vazby tohoto hradu k sousednímu klášteru nelze prameny doložit, terénní průzkum nezachytil ani relikty středověké komunikace směrem ke klášteru, ačkoliv ve strmých svazích údolí by se mohla dochovat, pokud by někdy existovala.

Na straně 12 recenzované knihy je v barvách zobrazen znak Viléma. Správně je vysvětlen jeho původ, ovšem není poukázáno na okolnost, že z dochovaných otisků pečeti vilémovského kláštera nelze usuzovat na barvy znaku¹⁰ – ty zde uvedené jsou pouze dílem fantazie. Kapitola věnovaná vilémovskému klášteru je zpracována podle dnes již klasické práce Čenka Sameše, a to velmi pečlivě a dobře.¹¹ Část věnovaná hledání základů kláštera v minulosti obsahuje

⁸ „... Z nich nejvíce byl postižen Vilémov, protože u něj stál král Rudolf dvakrát s veškerou svou mocí a braniborský markrabí a knížata polská se tam sešla...“ Příběhy krále Přemysla Otakara II., in: FRB II., 1874, s. 332.

⁹ VANÍČEK Vratislav, *Velké dějiny země Koruny České* III., s. 382.

¹⁰ BIRNBAUMOVÁ Alžběta, JANSOVÁ Libuše, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Čáslavském*, Praha, 1929, s. 345. ČAREK Jiří, *Městské znaky v českých zemích*, Praha, 1985, s. 408 - 409.

¹¹ SAMEŠ Čeněk, Klášter Vilémovský, *Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze* 41, Praha, 1933, s. 34–180 a 42, 1934, s. 22–163.

několik zajímavých místních údajů, jejichž hodnota je ovšem poněkud snížena nepřesnou lokalizací a poněkud zavádějící informací o tom, že Kliment Čermák nebyl při jeho hledání úspěšný, když v té době byly ruiny kláštera v terénu dobře patrné.¹² V kapitole „Historie Vilémova“ jsou správně zmíněny a interpretovány ojedinělé nálezy hlazených kamenných nástrojů v okolí, ovšem zmínka o existenci keltských oppid ve zdejší oblasti (na straně 16) byla bohužel nekriticky převzata ze starší literatury a působí v textu pro svoji zastaralost silně rušivě.

Podobně se lze vyjádřit o nálezech z vrchu Hradce u Spytic¹³, zmíněných na téže straně. Zde jsou ve starší literatuře uváděny údaje o nálezech různých artefaktů, které se ovšem nedochovaly (naposledy provedl soupis literárních údajů o této lokalitě Pavel Rous),¹⁴ což jejich vypovídací hodnotu značně snižuje. Tuto výraznou terénní dominantu a okolní pole příležitostně navštěvuji od konce 80. let 20. století, dosud bez úspěchu. Temeno kopce bylo teprve před cca 50 lety zalesněno, před tím na něm bylo pole; osobně jsem mluvil s tehdejšími majiteli a pamětníky, dle jejichž tvrzení tam při orbě nikdy nic nenašli. V tomto směru bych souhlasil s Františkem Horákem a Emanuelem Chramostou:¹⁵ Návrší nikdy trvale osídleno nebylo. Tento názor silně podpořilo moje pozorování na podzim 2007, kdy po vichřici zůstalo mnoho vývrátů na temeni kopce i ve svazích, také v místech podivných terasovitých útvarů považovaných v minulosti za „valy“. Stratigrafická situace je prostá: tenká vrstva lesní půdy, dříve ornice, pod ní rozvětralé skalnaté podloží, ani stopa kulturní vrstvy, žádné artefakty, na svazích ani stopy po sesunutě

¹² ČERMÁK Kliment, Zříceniny kláštera ve Vilémově, *Památky archaeologické a místopisné* 15, Praha, 1888, s. 123.

¹³ Poloha dle ZM 13-43-09: Z 45, J 330 mm, katastrální území Spytice.

¹⁴ ROUS Pavel, Katalog pravěkých nálezů (okres Havlíčkův Brod), *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech*, Hradec Králové, 1981, s. 29.

¹⁵ Sídliště se na Hradci dosud nenašla. *Cesta Liběcká*, Praha, 1923, s. 57.

kulturní vrstvě. Závěr je nasnadě: opatrné pochybnosti vyjádřené u příslušného hesla v nejnovější literatuře jsou na místě.¹⁶

V této kapitole jsou také uvedeny zajímavé citace z pramenů, jako je *Kniha smluv* neboli *Kniha dluhů* (bohužel bez bližších údajů, především o tom, kde jsou uloženy) z let 1575–1666. Dále je citována *Kniha pamětní* (bez bližšího upřesnění o povaze a uložení tohoto velmi zajímavého pramene).¹⁷ Tyto citace velmi vhodně ilustrují dění v obci od počátku 17. století a výrazně zvyšují dokumentární hodnotu celé práce. Důležité jsou mimo jiné údaje (na straně 22) o přestavbě kostela svatého Václava v osadě Klášter v letech 1708–1727. Dále mne zaujaly údaje převzaté z *Pamětní knihy* o pohybech vojsk v oblasti v roce 1741: „... tábořili ... Francouzi mezi Jeníkovem, Světlou a Ledčí“. Je možné, že z tohoto období (nebo ze sedmileté války) pochází dobře zachovalá část barokního polního sypaného opevnění na katastrálním území Prosíčka (okres Havlíčkův Brod).¹⁸

Zmínku na straně 19 o existenci opevnění Vilémova v podobě hradeb považuji za diskutabilní, vzhledem k tomu, že šlo o poddanské městečko. Z hlediska urbánního vývoje Vilémova je zajímavá zmínka (na straně 29) o vzniku cesty do Heřmanic. Lze říci, že stati věnované Vilémovu v době barokní a následující obsahují množství zajímavých místních detailů, jako je údaj o poloze původní radnice zaniklé požárem v roce 1618 (strana 19). Partie knihy pojednávající o novodobých dějinách (19. a 20. století) obsahují řadu vhodných fotografií s výraznou informační hodnotou, které zvyšují přínos recenzované knihy. Totéž lze říci o nejnovějších dějinách 20. století, o německé okupaci, událostech 50. let 20. století s politickými procesy, dále pak o hospodářském a spolkovém životě. Společně

¹⁶ LUTOVSKÝ Michal, SLABINA Miloslav, ČTVERÁK Vladimír, SMEJTEK Lubor, *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha, 2006, s. 289.

¹⁷ Jak jsem zjistil, tyto prameny jsou uloženy ve Státním okresním archivu Havl. Brod, kde v inventáři fondu Archiv obce Vilémov je pod číslem 1 evidována *Kniha* a pod číslem 2 *Kniha smluv* z let 1575–1661, která má 83 folií (tj. 166 stran).

¹⁸ ZM 13-43-21, 1 : 10 000: Z 68, J 214. Tato část stojící osamoceně v poli se částečně dochovala nejspíš díky tomu, že je zarostlá lesem; výška sypaného valu je asi 3–4 metry. Srovnej též PEHAL Zdeněk, Přehled terénních výzkumů v letech 1995–2005, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 32, 2006, s. 58.

s částmi popisujícími dnešní život obce vynikají výraznou dokumentární hodnotou.

Na straně 101 je kapitola o pomístních názvech. Je škoda, že nejsou uvedeny přesnější lokalizace těchto toponym, zvláště se to týká místa „U cisterny“ neboli „U vodárny“, zdroje vody pro benediktinský klášter. Zmínka o hrázi, kterou byla nádrž obehnaná, je inspirující – osobně jsem v těchto místech nikdy nic takového neviděl, jsou tam pole a pramen potůčku, který protéká zámeckým parkem. Samozřejmě jsem opakovaně provedl podrobný povrchový průzkum se zřetelem k této pro mě nové informaci.¹⁹

To samé platí o zmínce týkající se Kozojedského lesa,²⁰ což je poloha v knize jen velmi neurčitě lokalizovaná, přestože je, jak se domnívám, z hlediska středověkého osídlení důležitá pro možnou stopu zaniklé vesnice. Naposledy je tento název uveden v soupisu majetku kláštera v Čechách z roku 1577, kdy císař Rudolf II. zřídil zvláštní komisi pod vedením Beneše Benedy z Nečtin, která prodala poslední zbytky (jež se výslovně uvádějí po jednotlivých položkách) rozsáhlého majetku kláštera v Čechách.²¹ Tato listina je důležitá

¹⁹ Tento průzkum byl zcela negativní, na polních plochách nad zámeckým parkem nic není, žádné keramické zlomky, kolem potůčku je pás louky, tam jsem neviděl nic co by i jenom vzdáleně připomínalo relikť hráze rybníka. Vzhledem k dikci informace soudím, že byla do recenzované publikace převzata jako starší informace popisující dnes již bohužel zaniklou terénní situaci. V každém případě toponym „U vodárny“ a „U vazů“ je stále používané, ač v těchto místech žádný relikť není. Pokud v těchto místech byl relikť hráze, srovnala jej orba, což platí i pro pás louky kolem potůčku.

²⁰ Kozojedský les je poprvé zmíněn na listině sepsané v červenci 1281: Henricus, Zmilo et Reimundus filii, ... duas villas nostras que vocantur Hermanitz et Malojowitz prope monasterium Wilhelmowe ... cum omnibus pertinenciis ... cum silva dicta Kozojed, et utroque littore fluminis prohibiti, nomine Dubrawitz... RBM II., s. 539, č. 1245.

²¹ Mandato Rudolphi II. Imp. Bohemiae Regis Benessio Beneda de Necztbird venditur per Commissarios Regios monasterium dirutum Willemoviense cum possessionibus suis iam ante eidem oppignorum in hereditariam proprietatem pretio sex mille quingentarum sexagenarum grossorum Boemicorum. Die Veneris post Praesentationem B. M. V. anno 1577. Gelasius Dobner, *Monumenta historica Boemiae*, VI, Praga, 1785, s. 469.

i z hlediska regionální historie, protože uvádí celou řadu místních jmen a reálií, jejichž přesná lokalizace dnes není známa a je žádoucím předmětem dalšího studia.²² Poprvé možnost zaniklé vesnice Kozojedy uvedl A. Sedláček,²³ od něj ji převzal F. Roubík.²⁴ Rozsáhlý povrchový průzkum okolí Heřmanic a nedalekých „Kozojed“ zatím existenci této vesnice nepotvrdil.²⁵ Území je to nicméně zajímavé, navíc stále беру v potaz možnost průniku pravěkého osídlení z Čáslavské kotliny údolími Doubravy a Doubravky. Tato představa je podporována existencí ostrůvkovitých ploch sprašových hlín jako půdotvorných substrátů v této oblasti a kolem Vilémova.²⁶ Moje dosavadní povrchové průzkumy (víceméně nahodilé) kolem Ronova nad Doubravou, Biskupic a Kněžic (vše okres Chrudim) inspirované a vedené touto myšlenkou byly zatím negativní. Takto jsem si vymezil oblast mezi Vilémovem, Uhrovem, předpokládanou polohou

²² Jako příklad lze uvést: ...Kozogyed rubetis ... (možné místo zaniklé vesnice), dále ...piscina Mnich et Strach... a konečně ...piscina sub opido Willemov... Tamtéž.

²³ SEDLÁČEK August, *Místopisný slovník království Českého*, Praha, 1998, s. 622.

²⁴ Včetně zavádějící lokalizace k nedalekým sice Moravanům (okres Chrudim), kdy tato mylná lokalizace způsobila autorovi recenze značné potíže a zdržení. ROUBÍK František, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha, 1959, s. 107.

²⁵ Toponymum je uvedeno v *Indikační skice mapy Stablního katastru* a jeho poloha vztažená ke středu lesnaté stráně je dle ZM 13-43-09: Z 372, J 103 mm. Jde skutečně o příkrou stráně strmě se svažující k řece Doubravě; je zajímavé, že v lesním porostu převažuje buk lesní (*Fagus sylvatica*) a jedle (*Abies alba*), a lze tedy říci, že svým charakterem se tento porost blíží předpokládanému „původnímu“ stavu dle geobotanické rekonstrukční mapy.

²⁶ Geologická mapa je shrnuje jako spraše a sprašové hlíny, domnívám se ale, že v této oblasti jsou sprašové hlíny, protože jsem na sledovaných polích nenašel sprašové konkrementy (cicváry), jejichž přítomnost mj. odlišuje spraše od sprašových hlín (za vysvětlení tohoto jevu děkuji Anně Žigové z České geologické služby). FIŠERA Martin, ŠTĚPÁNEK Petr, *Geologická mapa ČR, list 13-43 Golčův Jeníkov*, měřítko 1 : 50 000, Český geologický ústav, Praha, 1996.

„Kozojed,“²⁷ Heřmanicemi (vše okres Havlíčkův Brod) a Pařížovem (okres Chrudim), kde jsem již zahájil podrobný povrchový průzkum.²⁸ Na podzim 2004 jsem provedl orientační povrchový průzkum intravilánu Heřmanic a nejbližšího okolí, který přinesl velmi zajímavé výsledky. Tak na poli severně od kostela sv. Bartoloměje jsem sbíral po celé ploše rozptýlené keramické zlomky z 13. – 15. století²⁹ a kromě omletých keramických zlomků z 13. století našel zlomek (asi polovinu) broušeného kamenného nástroje (rozměry 85 x 69 x 33 mm) s konickým vrtáním, užší průměr oble vybroušen. Průměr většího otvoru je 33 mm a menšího otvoru je 18 mm. Mírně oválný tvar plankonvexního průřezu, oblých tvarů, v kratší ose nástroje byla vybroušena nepatrná faseta připomínající tyl motyky. Vzhledem k tomu, že se jedná o fragment se nelze zodpovědně vyjádřit k typu nástroje, nejspíše motyka, eventuálně připadá v úvahu mlat (bulava). Ze stejných důvodů nelze zodpovědně posoudit polotovar, z něhož je zhotoven, nejspíše však valoun. Barva je světle šedozelenavá, povrch je korodovaný, nezdá se však, že by se pohyboval v ornici příliš dlouho, nemá ani vzhled typického hromového klínu (ty jsou ohmatané a „mastné“). Časové rozpětí je střední fáze lineární keramiky až eneolit.³⁰ Bez zajímavosti není ani okolnost, že do míst nálezů keramických zlomků severně od kostela směřuje i původní, dnes zazděný vchod, jehož relikt v podobě výklenku jsem ověřil na podzim

²⁷ Tato poloha je pro mě zajímavá především z toho důvodu, že v listině z roku 1283 je uvedena jako les; to by znamenalo zánik předpokládané vesnice kolem roku (před) 1200. Pokud by se její existence potvrdila sběrem, znamenalo by to jednak nález chronologicky zajímavého keramického materiálu, jednak potvrzení dalšího bodu ve středověké sídlištní síti s ohledem na sousední Pařížov (okres Chrudim) s románským kostelem.

²⁸ Takto vymezená oblast zahrnuje části údolí Doubravky a Doubravy, výše uvedené výsledky v Heřmanicích jsou slibné.

²⁹ Poloha vztažené ke středu zkoumané plochy je ZM 13 – 43 – 09: Z 135, J 174 mm) a v severozápadním okraji obce na záhumenku v poloze ZM 13-43-09: Z 148, J 179 mm

³⁰ Za tyto informace a postřehy děkuji doc. Slavomilu Venclovi z Archeologického ústavu v Praze.

2004 přímo na místě a je uveden v literatuře.³¹ Tyto uvedené výsledky, získané během pouhé jediné exkurze naznačují, že povrchový průzkum intravilánu Heřmanic, kde je současná zástavba v místech předpokládaného středověkého osídlení „řídka“ s četnými zahrádkami (především zrytými ploškami), neřekl zdaleka své poslední slovo.

Bohužel ani opakovaný pečlivý povrchový průzkum oblasti rozptylu pomístního jména Kozojedy na levém břehu Doubravy, vymezený řekou a obcemi Heřmanice, Uhrov, Spačice a Pařížov, zatím (do konce roku 2008) žádné středověké osídlení nenalezl.³²

Na závěr lze konstatovat, že recenzovaná kniha představuje zdařilou populární práci o daném tématu a jako taková dobře slouží svému účelu, tedy ukázat Vilémov a okolí se všemi pamětihodnostmi a krásami. Na kvalitě práce se příznivě projevilo také to, že jde o kolektivní dílo, kdy každý z autorů precizně zpracoval „svoje“ období.

³¹ BIRNBAUMOVÁ Alžběta, JANSOVÁ Libuše, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Čáslavském*, Praha, 1929, s. 178.

³² Viz mapu s komentářem, obr. 28 na s. 25–26 v části „Příloha“ in: PEHAL Zdeněk, *Ke zdomácnění emfyteutického práva ve 13. a 14. století na Čáslavsku*, Právnická fakulta UK Praha, 2008, 116 stran, rukopis rigorosní práce.

VÝROČNÍ ZPRÁVA MUZEA VYSOČINY HAVLÍČKŮV BROD ZA ROK 2009

Jiří Jedlička

Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod (MV HB) je příspěvkovou organizací zřizovanou krajem Vysočina a pečuje o sbírky ve vlastnictví zřizovatele. Muzeum sídlí v Havlíčkově domě, který je majetkem města Havlíčkův Brod. S účinností od 1. 1. 2006 MVHB platí Městu Havlíčkův Brod nájem ve výši 300 223 Kč, a to s tím, že prostředky město zpětně využívá na údržbu a investice do objektu. V roce 2009 nebyly prováděny žádné investice z důvodu splácení druhé etapy zateplení podkrovních prostor a rekonstrukce skladu a WC v přízemí Havlíčkova domu. Město Havlíčkův Brod proinvestovalo v obou etapách rekonstrukce prostředky ve výši necelých tří ročních nájmů, celkem cca 850 000 Kč.

Sbírky MV HB jsou uloženy ve třech depozitářích. Část sbírek se nachází přímo v Havlíčkově domě, většina je deponována v centrálním depozitáři v suterénu budovy Státního okresního archivu H. Brod, kde se nachází i konzervátorské pracoviště, a část sbírek je v depozitáři na hradě Ledec nad Sázavou. Depozitáře ve Státním okresním archivu a v Ledči nad Sázavou má MV HB v pronájmu. Nájem za tyto prostory v Okresním archivu Havlíčkův Brod činí 100 192 Kč/rok (zvýšení cca o 12 000 Kč oproti roku 2008), nájem za depozitář na hradě v Ledči nad Sázavou činí 12 504 Kč/rok. MV HB provozuje klášterní kostel sv. Rodiny v Havlíčkově Brodě, který má v bezplatném nájmu od ÚZSVM, detašovaného pracoviště Havlíčkův Brod, kde provádí průvodcovskou činnost a který využívá k pořádání vlastních koncertů i koncertů jiných subjektů. V roce 2009 přibyl i provozování Štáflovy bašty, kde je malá expozice O. Štáflo ze sbírek muzea. Provozování bašty přispěje k propagaci muzea a zároveň zatíží provoz muzea zcela marginálně, proto byla dohoda mezi MV HB a Městem Havlíčkův Brod podepsána a schválena radou kraje.

Rok 2009 byl ve znamení systémových a personálních změn a z nich vyplývajících úkolů, kvůli kterým bylo nutné pozměnit i plán práce (viz oddíl 2 – Správa sbírek, kontroly sbírek).

Na základě tématického návrhu expozice předloženého v roce 2008 byl odbornými pracovníky zpracován podrobnější návrh expozice Havlíčkobrodská. Paní Zborovská s Mgr. Kampem vypracovali podrobnější návrh rekonstrukce expozice Karla Havlíčka Borovského, aby v roce 2011 byla v provozu přepracovaná expozice.

Z provozních úkolů byl počátkem roku realizován nákup multifunkčního kopírovacího zařízení, čímž došlo k zásadním úsporám za tisk plakátů a fotografií. Byl instalován elektronický vrátný u bočního vchodu do muzea, zakoupen závěsný systém na obrazy do malého výstavního sálu Brixen, osvětlení expozice KHB pomocí čidel, při hlavním vchodu do muzea instalovány propagační skleněné tabule s logem muzea a zřizovatele. Byly připraveny podklady a zažádáno o investici města na komplexní rekonstrukci hlavního výstavního sálu, (doplnění osvětlení, výměna akumulčních kamen, instalace kamerového systému, oprava schodů, elektroinstalace, malování), aby došlo k realizaci v 1. čtvrtletí roku 2010. V provozních výdajích bylo cca od 1. čtvrtletí roku přistoupeno k zásadním úsporným opatřením jako reakce na zhoršenou ekonomickou situaci.

Z výstavního hlediska bylo nejvýznamnější událostí připomenutí 20. výročí listopadových událostí roku 1989 a přiblížení významu této události pro Havlíčkův Brod a Havlíčkobrodsko. V rámci knižního veletrhu byla uspořádána prestižní konference k touto tématu a beseda s občany. Dále byla připomenuta řada důležitých výročí spolků i umělců (150 let pěveckého spolku Jasoň, 90 let skautingu, 60 let Stavební průmyslové školy, výstava sochaře Radomíra Dvořáka atd.). Vyšlo 23. číslo Vlastivědného sborníku Havlíčkobrodsko, kniha Mgr. Aleny Jindrové „Přeškolovací tábor Lípa – součást nacistického plánu na vyvraždění Židů“ a kniha „Lidové písně z Havlíčkobrodská“ z dosud nepublikovaných sběrů Etnologického ústavu AVČR, která je prvním vydaným zpěvníkem lidových písní na Havlíčkobrodsku.

Pokračovala spolupráce s Konfederací politických vězňů a byly realizovány záznamy výpovědí – orální historie pronásledovaných politických vězňů. Projekt bude pokračovat i v roce 2010.

V roce 2009 bylo pokračováno v organizovaném systému vybraných přednášek pro základní školy ve vztahu k obsahu školní výuky (dějepis, český jazyk, občanská výchova).

Základním úkolem muzea v roce 2009 byla všestranná péče o sbírky včetně doplňování sbírek a odborného zpracování sbírek. V této souvislosti bylo aktuálním úkolem plánované fotografování sbírek ve 2. polovině roku, které však bylo z výše uvedených personálních důvodů nahrazeno operativním fyzickým předáváním sbírek novým pracovníkům. Zároveň byly provedeny inventury sbírek.

V souladu s úkolem řádně pečovat o sbírky proběhla konkrétní jednání se zřizovatelem o variantách nových depozitárních prostor. MV HB předložilo spolu s Galeríí výtvarného umění v Havlíčkově Brodě možné varianty včetně minimalistických variant, ale ke konkrétní dohodě ani k nastínění možné další vize prozatím nedošlo.

I. Organizační struktura muzea v roce 2009

Ředitel, výtvarník, výstavář:	MgA. Jiří Jedlička
Archeolog, kurátor sbírek, výstavář:	Mgr. Pavel Rous
Dokumentátor, kurátor sbírek, výstavář, fotograf, správce depozitáře:	Eduard Veselý
Historik, kurátor sbírek, výstavář, koordinátor KVČ:	Zina Zborovská (k 30.9. 2009 odchod do důchodu), Mgr. Michal Kamp (od 1. 9. 2009)
Historik novějších dějin, kurátor sbírek, výstavář:	Mgr. Alena Jindrová (od 22.10. 2009 mateřská dovolená)
Ekonomka:	Ivana Krajíčková
Knihovník, správce fotoarchivu, výstavář, pokladník:	Ludmila Janáčková
Konzervátorka:	Kamila Štellerová
Průvodce:	Marie Suchá, Marie Votavová
Uklízečka:	Dana Trávníčková (k 30.4. 2009), Renáta Nečasová (od 4. 5. 2009)

Poradní sbor pro sbírkotvornou činnost

Mgr. Milan Čumpl, PaedDr. Radomír Dvořák, Ak. malíř Jan Exnar, Jiří Lédl, PhDr. Ladislav Macek, Mgr. Pavel Rous, Eduard Veselý, Mgr. Aleš Veselý, Zina Zborovská

Ediční rada

Mgr. Eva Benáková – KKV Havlíčkův Brod, PhDr. Ladislav Macek – SOKA Havlíčkův Brod, Miroslav Menšík, Mgr. Pavel Rous – MV Havlíčkův Brod, PhDr. Miloš Tajovský – SOKA Havlíčkův Brod, Mgr. Václav Tuček, Mgr. Aleš Veselý – Galerie výtvarného umění Havlíčkův Brod, Zina Zborovská – MV Havlíčkův Brod

II. Práce se sbírkami

V souladu s plánem akviziční činnosti muzea byly získány tyto přírůstky:

<i>Nákup:</i>			
přír.č.	předmět	počet	cena
30/09	sud dřevěný	1	300,–
33/09	sukně kanafasová	1	500,–
34/09	sukně kanafasová	1	500,–
35/09	odznak Jasoně	1	3 000,–
43/09	sukně kanafasová	1	300,–
44/09	fotografie regionu	6	740,–
45/09	nábytek kuchyňský	5	11 000,– (45–52/09)
46/09	nábytek pokojový	2	v ceně 45/09
47/09	pračka elektrická	1	v ceně 45/09
48/09	lustr kuchyňský	1	v ceně 45/09
49/09	lampička stolní	1	v ceně 45/09
50/09	pila ruční	1	v ceně 45/09
51/09	sáňky	1	v ceně 45/09
52/09	brašna kožená	1	v ceně 45/09
53/09	boty selské jízdy	1	400,–
54/09	prapor selské jízdy	1	2 000,–
55/09	rajtky s kabátkem	2	1 200,–
56/09	nářadí ševcovské	1	1 500,–
57/09	holínky kožené	1	3 000,–

58/09	stojánek na vajíčka	1	2 500,– (58–65/09)
59/09	stojánek na láhve	1	v ceně 58/09
60/09	nočník porcelánový	1	v ceně 58/09
61/09	flakónek na voňavku	1	v ceně 58/09
62/09	strojek na zmrzlinu	1	v ceně 58/09
63/09	koš na prádlo	1	v ceně 58/09
64/09	džbán	1	v ceně 58/09
65/09	přibory– sada	1	v ceně 58/09
66/09	dopis J. Šerých	1	1 000,– (66–72/09)
67/09	dopis J. Šerých	1	v ceně 66/09
68/09	PF J. Šerých	1	v ceně 66/09
69/09	pohlednice		
	od J.Šerých	1	v ceně 66/09
70/09	pohlednice	2	v ceně 66/09
71/09	zálepka - Kartenbrief	1	v ceně 66/09
72/09	pohlednice	1	v ceně 66/09
73/09	tablo strojvůdců	1	800,–
74/08	pohlednice	1	120,–
75/09	pohlednice – kopie	2	20,–
76/09	kamnovec litinový	1	1 000,–
77/09	pohlednice	1	150,–
78/09	negativy	162	4 500,–
79/09	zvětšovací přístroj,		
	fotoaparáty	3	4 000,–
80/09	servis skleněný	1	2 000,–

Vlastní výzkumná činnost a dary

81/09	boty dámské	1	84/09	tříkolka	1
82/09	kabát pánský	1	85/09	šaty dámské	1
83/09	šaty svatební	1	86/09	šaty dámské	1

Převod:

(Soupis problematických předmětů v depozitářích muzea a soupis nesrovnalostí a problematických zápisů v evidenci 1. stupně a jejich řešení a náprava)

1/09	klobouk vojenský	1	3/09	přilba vojenská	1
2/09	přilba vojenská	1	4/09	přilba vojenská	1

5/09	nábojnice	1	39/09	kniha: Když bolševici zrušili vánoce	1
6/09	nábojnice	1	40/09	kniha: Nešťastný policejní ředitel	1
7/09	nábojnice	2	41/09	kniha: Vepřová historie...	1
8/09	nábojnice	1	42/09	kniha: Osudy dobrého voj. Švejka	1
9/09	nábojnice	4	87/09	míra tesařská	1
10/09	šavle	1	88/09	lopatka na mouku	1
11/09	napínák na kuši	1	89/09	čutora dřevěná	1
12/09	vesta papírová	1	90/09	cedník dřevěný	1
13/09	vidlička	1	91/01	nebozez dřevěný	1
14/09	obuv	2	92/09	štočky barvířské	2
15/09	nárameník	1	93/09	sbíječka	1
16/09	násadka na pero	1	94/09	nádrž na petrolej	1
17/09	řetízek kovový	1	95/09	závaží s kolkou	1
18/09	přezka	2	96/09	konvička na mléko	1
19/09	suvenýry válečné	8	97/09	nůžky pérové	1
20/09	granát ruční	1	98/09	kratíknut nůžkový	2
21/09	mina	1	99/09	štíť pamětní	1
22/09	pistole	1	100/09	štíť vývěsní	1
23/09	pistole	1	101/09	zakončení plechové	1
24/09	pistole	1	102/09	závěs ozdobný	1
25/09	dalekohled	1	103/09	napínák na kuši	1
26/09	granát ruční	2	104/09	stroj hodinový	1
27/09	puška	1	105/09	cedule plechová	1
28/09	kulomet	1	106/09	městský znak	1
29/09	předměty z exhumace	1	107/09	znak Rakousko-Uhersko	1
32/09	tiskoviny	36	108/09	buben	1
36/09	kniha: Osudy J.Haška v říši carů	2			
37/09	kniha: Osudy dobrého voj. Švejka	1			
38/09	kniha: J.Hašek na Vysočině	1			

III. Správa sbírek, kontroly sbírek

Průběžně byla provedena kontrola depozitářů a expozic v Havlíčkově Brodě, v Ledči nad Sázavou a v Lipnici nad Sázavou.

Byla provedena aktualizace zápůjček. Rok 2009 byl ve znamení systémových a personálních změn a z nich vyplývajících úkolů pro práci se sbírkami, kvůli kterým bylo nutné pozměnit i plán práce. Do důchodu odešla historička paní Zina Zborovská, za níž nastoupil historik 19. století Mgr. Michal Kamp, na mateřskou dovolenou odešla Mgr. Alena Jindrová, za níž byla domluvena náhrada od 4. 1. 2010 – výpomoc pro archeologa. Po zevrubné analýze směřování archeologie v MV HB a z důvodu zajištění vyšších příjmů z archeologických prací bylo dohodnuto, že archeolog nebude od roku 2010 správcem jiné než archeologické sbírky, aby měl dostatečný prostor pro pokrytí archeologických prací.

Výše zmíněné změny zásadně ovlivnily naplánované úkoly, zejména fotografování sbírek a s tím související pravidelnou inventarizaci sbírek. Do konce roku 2009 byly fyzicky předány a tím inventarizovány sbírkové fondy KHB, JH a PSŽ. Tím došlo ke splnění zákonem stanovené 10 % inventarizace a odstraněny i dílčí nedostatky v evidenci. Předání zbývajících sbírkových skupin je naplánováno na leden až březen roku 2010. Podle plánu práce vypracoval pan Veselý metodiku pro fotografování sbírek a koncem roku se podařilo zajistit i potřebné zařízení pro fotografování, včetně proškolení pracovníků. Fotografování je plánováno na první pololetí roku 2010.

Z důvodu vzdělávání a seznámení odborných pracovníků se způsoby instalací v moderních expozicích a seznámení s uložením sbírek v moderních depozitářích naplánoval ředitel služební cestu po moderních expozicích a depozitářích středních a severních Čech (depozitář Muzea hl. města Prahy – Stodůlky, expozice památníku v Lidicích, expozice muzea Kladno, Dům Česko-saského Švýcarska v Krásné Lípě, expozice sklárství Muzeum Nový Bor, expozice a sklárna AJETO Nový Bor, depozitář a expozice Muzea Liberec, expozice skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou). Další poznávací cesta byla realizována v souvislosti s konáním Dolnorakouské zemské výstavy v Telči, Hornu a Raabsu.

Nové rozdělení sbírkových skupin mezi pracovníky

- 1. Archeologie:** Mgr. Pavel Rous
- 2. Cín:** Eduard Veselý

- 3. Nábytek:** Eduard Veselý
- 4. Sbírková knihovna:** Eduard Veselý – předání Mgr. Aleně Jindrové (v letech 2010–11)
- 5. Sklo:** Eduard Veselý
- 6. Výroba a obchod:** Eduard Veselý
- 7. Železo:** Eduard Veselý
- 8. Militária:** Mgr. Pavel Rous – předání Eduardu Veselému (2010)
- 9. Keramika:** Mgr. Pavel Rous – předání MgA. Jiřímu Jedličkovi (2010)
- 10. Porcelán:** Mgr. Pavel Rous – předání MgA. Jiřímu Jedličkovi (2010)
- 11. Obrazy:** Zina Zborovská – předání MgA. Jiřímu Jedličkovi (20089–2010)
- 12. Plastiky:** Zina Zborovská – předání MgA. Jiřímu Jedličkovi (2009–2010)
- 13. K. Havlíček Borovský:** Zina Zborovská – předání Mgr. Michalu Kampovi (2009)
- 14. J. Hašek:** Zina Zborovská – předání Mgr. Michalu Kampovi (2009)
- 15. Památky společenského života:** předání Mgr. Michalu Kampovi (2009)
- 16. Numismatika:** Mgr. Pavel Rous – předání Mgr. Michalu Kampovi (2010)
- 17. Medaile:** Mgr. Pavel Rous – předání Mgr. Michalu Kampovi (2010)
- 18. Faleristika:** Mgr. Pavel Rous – předání Mgr. Michalu Kampovi (2010)
- 19. Odznaky:** Mgr. Pavel Rous – předání Mgr. Michalu Kampovi (2010)
- 20. Textil:** Mgr. Alena Jindrová
- 21. Kapitalismus:** Mgr. Alena Jindrová
- 22. Ledeč n. S.:** Eduard Veselý

Řádná – mimořádná inventarizace sbírek

Plánovaná řádná inventarizace spojená s fotografováním sbírek byla z důvodu odchodu paní Ziny Zborovské do důchodu, odchodu

Aleny Jindrové na mateřskou dovolenou a předání sbírek ve správě archeologa Pavla Rouse, nahrazena mimořádnou inventarizací – předáním sbírky Karel Havlíček Borovský a Jaroslav Hašek kurátorovi Michalu Kampovi.

1. Sbírková skupina KHB (2 710 inv.č)

Inventarizace byla provedena, zápis z inventarizace včetně návrhu opatření byl předložen řediteli.

2. Sbírková skupina Jaroslav Hašek „knihovna“ (431 inv.č)

Inventarizace byla provedena, zápis z inventarizace včetně návrhu opatření byl předložen řediteli.

3. Památky společenského života (36 inv. č.)

Inventarizace byla provedena, zápis z inventarizace včetně návrhu opatření byl předložen řediteli.

Celkem byla v roce 2009 provedena inventarizace 3 177 inv. čísel sbírkových předmětů, tj. cca 20 % inventárních čísel.

Odborní pracovníci předali muzeologovi podklady, ze kterých vytvořil Soupis problematických předmětů v depozitářích muzea a soupis nesrovnalostí a problematických zápisů v evidenci 1. stupně, jejich řešení a náprava.

IV. Konzervování, restaurování sbírek

Konzervace

Bylo postupováno podle Plánu konzervace MV HB na rok 2009, úkoly byly splněny.

Přehled konzervovaných muzeálií v konzervátorské dílně za rok 2009

- 1) sbírková skupina Keramika – KE 562** – hrnec dvouuchý, vyztužení dna a stěn s rozpadlou keramickou hmotou;
- 2) sbírková skupina Cín – C 231 f** – forma – zbavení nečistot a korozních produktů měď. část leštěna, závěrečné napuštění;
- 3) sbírková skupina Cín – C 230 c** – zbavení nečistot i korozních produktů, měď. část leštěna, závěrečné napuštění;

- 4) **sbírková skupina Výroba a obchod – VO 5/6** – rendlík, zbavení nečistot a rzi tanátování, závěrečné napuštění;
- 5) **sbírková skupina Železo – Z 16** – loučník, zbavení nečistot a rzi, závěrečné napuštění;
- 6) **sbírková skupina Železo – Z 12** – loučník, zbavení nečistot a rzi, závěrečné napuštění;
- 7) **sbírková skupina Železo – Z 2** – loučník, zbavení nečistot a rzi, závěrečné napuštění;
- 8) **sbírková skupina Plastika – PL 114 a** – plastika světce – silně poškozena červotočem (perníkové dřevo), nevhodný nátěr, zbavení nečistot, tmelení, petrifikace dřeva, závěrečné napuštění, zhotovení ochran. obalu;
- 9) **sbírková skupina Výroba a obchod – VO 2/7** – oplatnice, zbavení nečistot a rzi, závěrečné napuštění;
- 10) **sbírková skupina Železo – Z 18** – zámek, zbavení nečistot a rzi, závěrečné napuštění;
- 11) **sbírková skupina Plastika – PL 114 b** – plastika světce – silně poškozena červotočem (perníkové dřevo), nevhodný nátěr, zbavení nečistot, tmelení, petrifikace dřeva, závěrečné napuštění – přeleštění, zhotovení ochran. obalu;
- 12) **sbírková skupina Železo – Z 20** – zámek, zbavení nečistot a rzi, závěrečné napuštění;
- 13) **sbírková skupina Železo – Z 22** – zámek, zbavení nečistot a rzi, závěrečné napuštění;
- 14) **sbírková skupina Plastika – PL 30** – světec – dřevo, poškozeno ohněm, zbavení nečistot, tmelení dřeva, petrifikace, závěrečné napuštění – přeleštění, zhotovení ochran. obalu;
- 15) **sbírková skupina Železo – Z 69** – hmoždíř, zbavení nečistot a rzi, závěrečné napuštění, přeleštění;
- 16) **sbírková skupina Archeologie** – arch. nález z výzkumu Ledeč n/ S. Husovo náměstí parcela domu č.p. 17 (AA 2007/39) – laboratorní ošetření nových přírůstků archeologických nálezů;
- 17) **sbírková skupina Cín – 230 h** – poklička, zbavení nečistot a rzi, měď. část leštěna, závěrečné ošetření a napuštění;

- 18) sbírková skupina Archeologie – archeologický nález souboru Ledeč n/Sázavou kostel sv. Petra a Pavla (AA 2008/13) –** laboratorní ošetření nových přírůstků archeologických nálezů;
- 19) sbírková skupina KHB 2 /1142 (KHB 5/42) tisk barevný –** potrháno, zbavení nečistot, praní, sušení, lisování, vysrážení japonského papíru, podlepení tisk, retuš, zhotovení ochranného obalu z pH neutrálního papíru;
- 20) sbírková skupina Archeologie – arch.nález z výzkumu –** (obchvat Rouštany) laboratorní ošetření nových přírůstků arch. nálezů při arch. akcích v roce 2009;
- 21) sbírková skupina Plastika – PL – 166 – Zmrtvýchvstání – dřevo,** prasklé, odstranění nečistot, lepení, tmelení, petrifikace dřeva, závěrečné napuštění přeleštění, zhotovení ochrann. obalu;
- 22) sbírková skupina KHB 2/601 – tisk, čeští výtečníci, skupina 7 –** potrháno, zbavení nečistot, praní, máchání, sušení, lisování, vysrážení japonsk. papíru podlepení tisku, retuš tisku, zhotovení ochrann. obalu z pH neutrálního papíru;
- 23) sbírková skupina KHB 4 /130 a, b – skleničky s portrétem KHB** – rozbité, zbavení nečistot, slepení skleněných střepů;
- 24) sbírková skupina Plastika – PL – 161 Korpus Krista – dřevo** prasklé, zbavení nečistot, lepení, tmelení dřeva, barevná retuš, petrifikace, závěrečné napuštění přeleštění, zhotovení ochrann. obalu;
- 25) sbírková skupina KHB2/1150 – tisk barevný, portrét KHB –** potrháno, zbavení nečistot, praní, sušení, lisování, vysrážení japon. papíru, podlepení tisku, retuš, zhotovení ochrann. obalu z pH-neutrálního papíru;
- 26) sbírková skupina KHB4/172 a,b – vyšíváné pruhy látky z rodiny KHB** (ušpiněné potrhane), předmět zbaven nečistot – vyprán, sušen, zašit, zabalen do ochrann. obalu z pH-neutrálního papíru;
- 27) sbírková skupina Železo – Z 57 – stojánek, zbavení nečistot a rzi,** závěrečné napuštění – přeleštění;
- 28) sbírková skupina Železo – Z 58 – stojánek, zbavení nečistot a rzi,** závěrečné napuštění – přeleštění;
- 29) sbírková skupina Železo – Z 99 – kladkostroj, demontáž, zbavení** nečistot a rzi závěrečné napuštění, přeleštění;

- 30) sbírková skupina Cín – c 230** – poklice na hrnec, zbavení nečistot, měď. část leštěna, závěrečné napuštění, předmět zabalen do pH neutrálního papíru;
- 31) sbírková skupina Textil – T 328** – čabraka selské jízdy – odstranění nečistot;
- 32) tablo pěveckého spolku Jason** evid. č. – **není**, předmět zbaven nečistot, dřevo ošetřeno, napuštěno, rozleštěno, papír „gumován“ – připraveno na výstavu;
- 33) celuloidová panenka + oblečení – evid.č. – není**, zbavena nečistot, prasklá ruka slepena, zhotoven ochran. obal – veba;
- 34) šatíčky na panenku a kalhotky – evid.č. – není**, předmět zbaven nečistot, vyprán, vyžehlen, zhotoven ochran. obal – veba;
- 35) šití ochranného obalu** na plastiku již dříve restaurovanou;
- 36) sbírková skupina – archeologie 6 ks žel. předmětů z nález. souboru z výzkumu AA Česká Bělá 1/34 obchvat**, výzkum Archaia o.p.s. 07–08 – zápůjčka nebyla ještě vrácena, proto nelze na těchto předmětech pracovat.

Restaurování

Pokračovalo restaurování pozdně středověkého deskového oltáře (restaurování křídel) z kostela sv. Vojtěcha v Havlíčkově Brodě, inv. č. O 776.

V. Kulturně výchovná činnost

1) Expozice

V roce 2009 přibýlo do správy MV HB provozování Štáflovy bašty, kde je malá expozice O. Štáfla ze sbírek muzea. Provozování bašty přispěje k propagaci muzea a dojde k minimálnímu finančnímu zatížení.

Byl instalován elektronický vrátný u bočního vchodu do muzea, zakoupen závěsný systém na obrazy do malého výstavního sálu Brixen, osvětlení expozice KHB pomocí čidel, při hlavním vchodu do muzea instalovány propagační skleněné tabule s logem muzea a zřizovatele. Byly připraveny podklady a požádáno o investici města na komplexní rekonstrukci hlavního výstavního sálu, (doplnění

osvětlení, výměna akumulčních kamen a instalace kamerového systému, elektroinstalace, malování), aby došlo k realizaci v 1. čtvrtletí roku 2010.

2) Výstavy

Mázhaus Havlíčkova domu

SLAVNÉ VILY KRAJE VYSOČINA 14. 1. – 31. 3. 2009

O jedinečné tváři moderní architektury v obrazech, fotografiích, plánech a příbězích, o architektech, stavebnících a stavitelích.

Doprovodný program: Slavné vily Havlíčkovobrodská – Ing. arch. Eva Ugrinová a Mgr. Jiří Slavík; Brodští architekti a stavitelé – Emil Králíček a Prokop Šupich – Mgr. Michal Kamp; Zásady stavby rodinného domu – Profesori a žáci SPŠ stavební Havlíčkův Brod; Moderní bydlení – Ing. arch. Luděk Rýzner.

NOVÝ KOUSKY STARÝHO PSA 8. 4. – 7. 6. 2009

Výstava havlíčkovobrodského sochaře Radomíra Dvořáka.

Doprovodný program: 8. 5. Last minute – autor exponátem; 5. 6. In vino veritas vinci – den s umělcem a seznámení s technikou malby červeným vínem.

NOC V MUZEU 5. 6. 2009

IV. ročník celorepublikové akce.

Doprovodný program: Povídání, divadélko, koncert.

HISTORICKÉ MOTOCYKLY 12. 6. – 23. 8. 2009

Výstava historických motocyklů pořádaná ve spolupráci s Veteránclubem Havlíčkův Brod.

Doprovodný program: 12. 6. Paříž–Dakar v sedle motocyklu – Ivo Kaštan; 26. 6. Motocykly v depozitářích NTM Praha – Arnošt Nezmeškal.

60 LET SPŠ STAVEBNÍ HAVLÍČKŮV BROD 1. 9. – 3. 10. 2009

Výstava k jubileu Střední průmyslové školy stavební v Havlíčkově Brodě.

Doprovodný program: 17. 9. Akademik Stanislav Bechyně – Ing. František Kerbr; 24.9. Zateplování domů – Ing. Radek Wasserbauer.

DNY EVROPSKÉHO KULTURNÍHO DĚDICTVÍ 12. 9. 2009

Akce ve spolupráci s Městem Havlíčkův Brod – volně přístupné památky s kulturním programem.

Brodské kytarové Trio.

DEN KRAJŮ

3. ročník celorepublikové akce, ve spolupráci s krajem Vysočina – volně přístupné výstavy a expozice.

PŘÍBĚHY ŽELEZNÉ OPONY 8. 10. 2009

Promítání a diskuze – Stará radnice.

LISTOPAD 1989 NA HAVLÍČKOBRODSKU 9. 10. – 29. 11. 2009

80. léta v socialistickém Československu a závěr roku 1989. Výstava ke 20. výročí sametové revoluce

Doprovodný program: 10. 10. Listopad 1989 v Československu – rok 1989 pohledem historiků a umělců – konference ke knižnímu trhu; 17. 11. – Listopad 1989 na Havlíčkobrodsku – beseda u kulatého stolu s přímými účastníky listopadových událostí roku 1989 na Havlíčkobrodsku; Rok 1989 – přednášky pro školy a veřejnost.

NAŠE VÁNOCE – OD MARTINA DO TŘÍ KRÁLŮ

4. 12. AŽ 10. 1. 2009

Tradiční české vánoce.

Doprovodný program: 12. 12. Zdobení vánočních perníčků; 15. 12. Výroba papírových ozdob; 17. 12. Výroba slaměných ozdob a vyřezávání figurek betlému.

Malý výstavní sál

***DĚTSKÉ PRÁCE OD TROJICE 8. 6. – 31. 6. 2009,
prodlouženo do 21. 8.***

Práce dětí ze Základní školy, Speciálního pedagogického centra a Školní družiny U trojice.

JASOŇ – 150 LET 15. 10. – 29. 11. 2009

Připomenutí 150. výročí trvání smíšeného pěveckého sboru.

MOTÝLI OČIMA DĚTÍ 2. 12. – 4. 1. 2010

Umělecké centrum dětí a mládeže (UCDAM) – práce dětí.

Přednáškový sál

90 LET SKAUTINGU (1919 – 2009) V HAVLÍČKOVĚ BRODĚ 9. 4. – 4. 5. 2009

POJĎTE S NÁMI POMÁHAT 7. 5. – 18. 5. – FOKUS VYSOČINA
Havlíčkův Brod

RODÍME SE JEN JEDNOU 19. 5. – 31. 5. 2009 – MaMMa centrum
Havlíčkův Brod

Sklep

Egyptská hrobka

Externí prostory

Krajský úřad Jihlava – Exponát měsíce – Výstava Listopad 1989

3) Další akce

Novoroční koncert – Lucie Mlynářová, Libor Mlynář, Josef Kempf
– 1. 1. 2009 – Klášterní kostel

Abonentní cyklus koncertů – spolupráce Krajské knihovny Vysočiny, Galerie výtvarných umění Havl. Brod, Základní umělecké školy Havl. Brod, Muzea Vysočiny Havl. Brod a o.p.s. Čechovka.

Výše uvedené výstavy v Havlíčkově domě a stálou expozici muzea navštívilo celkem 14 834 návštěvníků (včetně 1 552 neplaticích).

4) Další kulturně výchovné akce

Tradiční akcí bylo připomenutí Mezinárodního dne muzeí v červnu 2009 akcí „Noc v muzeu“, která probíhala ve spolupráci s Galeríí výtvarného umění Havlíčkův Brod. V rámci Noci se uskutečnilo dětské divadelní představení, muzejní kvíz „Poznej, co to je“ (poznávání historických předmětů ze sbírek muzea), literární čtení a koncert.

MVHB se v září 2009 již tradičně připojilo k akci Dny evropského kulturního dědictví, které jsou ve znamení volného zpřístupnění historických památek v celém městě. Již podruhé se muzeum připojilo i ke Dni krajů, pokračoval i cyklus abonetních koncertů ve spolupráci s Havlíčkobrodskou o.p.s., Krajskou knihovnou Vysočiny, Základní uměleckou školou a Galeríí výtvarného umění.

Přednášky pro školy a veřejnost:

celkem bylo v roce 2009 realizováno 61 přednášek.

Mgr. Alena Jindrová: Listopad 1989: 5 přednášek, Palachův týden: 1 přednáška.

Mgr. Pavel Rous: 5. 1. 2009: Havlíčkův Brod ve středověku (pro Obchodní akademii HB) – 2 přednášky včetně přípravy písemného kontrolního testu; 18. 11. 2009: Pověsti z Havlíčkova Brodu (pro domov důchodců v Reynkově ul. v Havlíčkově Brodě; společně s L. Mackem ze SOkA HB).

Eduard Veselý: 11. 3. 2009 – 15. březen 1939, 13. 3. 2009 – 15. březen 1939, 3. 4. 2009 – 2. světová válka na Havlíčkobrodsku, 3. 4. 2009 – 2. světová válka na Havlíčkobrodsku, 8. 4. 2009 – 2. světová válka na Havlíčkobrodsku.

Zina Zborovská: Karel Havlíček – Život a dílo 2x, Listopadová revoluce 1989 1x, Památky Havlíčkova Brodu 1x, Barokní památky 1x

Jiří Jedlička: Opat Bohumil Vít Tajovský – vzpomínkový večer.

Mgr. Michal Kamp: Revoluce 1989 – 11x.

V rámci spolupráce s krajskou knihovnou se muzeum podílelo na realizaci přednáškového cyklu v rámci **University volného času** a zajistilo níže uvedené přednášky:

Mgr. Alena Jindrová: (12. 2. 2009): Brodský rodák Jan František Beckovský (1658–1725), (9. 4. 2009): Bohuslav Reynek a katolická moderna, (23. 4. 2009): Opat Vít Tajovský a „Číhošťský zázrak“, (4. 6. 2009): Církev v ČR a na Havlíčkobrodsku po roce 1989, (8. 10. 2009): „Miláček“ Guy de Maupassanta a Francie po pádu císařství, (22. 10. 2009): Søren Kierkegaard a Dánsko 19. století, (5. 11. 2009): Bratři Mannové a Německo v první polovině 20. století.

Mgr. Pavel Rous: 29. 1. 2009: Středověká sakrální architektura na Havlíčkobrodsku, 24. 10. 2009: Pověsti a historická beletrie z Havlíčkobrodsku.

Zina Zborovská: Barokní zbožnost, Romantismus v české literatuře 19. století, První a druhá a 2. světová válka v díle E. M. Remargua, České vánoce.

VI. Vědecko-výzkumné a odborné úkoly

V oboru archeologie

1. Zapsáno a dokumentováno bylo 52 archeologických akcí, případně nálezů, z toho 14 akcí bylo tzv. smluvních (na stavbách s nařízeným archeologickým výzkumem). Rozsahem největší byl archeologický výzkum při rekonstrukci zámku v Herálci.

2. Vyhotoveny 4 nálezové zprávy z ukončených archeologických výzkumů (kat. Suchá – výstavba polních cest; Havlíčkův Brod, bývalý klášter sv. Rodiny – výkopy v kvadratuře; Havlíčkův Brod, ZŠ V Sadech – přístavba tělocvičny; Přibyslav, areál kostela Nar. sv. J. Křtitele – výstavba chodníků + kanalizace).

3. 14 zpráv o archeologických akcích (pro ARÚ Praha).

4. 11 odborných vyjádření z hlediska archeologie.

5. 13 expertních dodatků k ukončeným archeologickým výzkumům.

6. Poskytnuto 7 odborných konzultací k tématům:

– soupis pravěkých nálezů na území Havlíčkobrodsku (Martina Pajerová, Univerzita Hradec Králové);

- stavebně historické poznatky o vilémovském klášteře (Kateřina Kulhánková, FPF SU Opava);
- počátky středověkého osídlení regionu (Mgr. Petr Hejhal, Archaia o. p. s.);
- Roušťany – známé a potenciální archeologické lokality v Roušťanech a jejich okolí (Archaia Brno o. p. s. – Jihlava)
- datování keramických nálezů z hradu Orlík (Castrum o.p.s., Humpolec)
- Vilémov – archeologické nálezy a stopy v terénu (MUDr. Zdeněk Pehal, resp. sborník Archeologické nálezy na Vysočině);
- Termesivy – posouzení aktuálního nálezu kostí (pro Policii ČR).

6. Odborný úkol týkající se možností poznání historických dvorů v okolí Havlíčkova Brodu byl zahájen rešerší dat z literatury, kartografických pramenů a terénu, včetně sběru informací prostřednictvím speciálně k tomu připraveného dotazníku.

7. V rámci spolupráce s Krajskou knihovnou HB byl upraven, doplněn a předán soubor záznamů pro bibliografii regionální historiografické literatury přístupné na www stránkách Krajské knihovny a MVHB. Spolupráce poté pokračovala průběžnou aktualizací dat a konzultacemi.

8. K předání byl vyselektován a připraven (včetně rešerše základních dat o nálezu) soubor lidských kosterních pozůstatků nalezených v r. 1978 ve výkopu trosek letounu PE2 FT.

Realizoval: Mgr. Pavel Rous

V oboru historie, literární historie a etnografie

V roce 2009 pokračovali odborní pracovníci v přípravě libreta k expozici Havlíčkobrodská. Vypracovali seznam problémových položek ve sbírkách – nezapsané předměty – tzv. nálezy v muzeu.

Realizovali: odborní pracovníci muzea

1. Pokračování ve výzkumu historie židovského osídlení na Havlíčkobrodsku – vydání publikace „Přeškolovací tábor Lípa“.

Příprava publikace „Židé na Havlíčkobrodsku II“ – studium venkovských náboženských obcí

2. Pokračování ve výzkumu komunistické perzekuce na Havlíčkobrodsku: kontakty s Konfederací politických vězňů. Natočení na kameru – Jaromír Stojan, Alena Chadalíková, Miloslav Růžička. Navázání kontaktu s Ludmilou Čechovou (její manžel spoluzakládal K 231, stýkal se s opatem Vítem Tajovským). Účast na natáčení rozhlasového dokumentu o opatu Vítu Tajovském a o Číhošťském zázraku (ČRo Region – Milan Kopecký). Konzultace při natáčení dokumentu o Vladimíru Chadalíkovi – režisér Jiří Podlipný – ČT. Moderování při odhalování pomníku Antonína Švehly před Výzkumným ústavem bramborářským.

3. Etnografický dotazník 2009 (NÚLK).

4. Příprava výstavy Listopad 1989 – nahrávky pamětníků na videokameru (Tomáš Holenda, Jan Schneider, Petr Novotný, Jan Hyliš, farář Krchňák, Eva Sobotková, Zina Zborovská, Jana Fischerová, gymnázium).

5. Odborná pomoc u bakalářské práce Masopust na Vysočině – Věra Holendová.

Realizovala: Mgr. Alena Jindrová

1. Zpracování scénáře nové expozice Památníku Karla Havlíčka Borovského.

2. Průzkum dochovaných památek v NM v Náprstkově muzeu v Praze, v NM Historickém muzeu a identifikace knihy z Havlíčkovy osobní knihovny ve sbírkách MVHB.

3. Zpracování historie obrazové sbírky Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod.

4. Konečná kompletace materiálů zpracovaných odbornými pracovníky a zpracování prezentace.

Realizovala: Zina Zborovská

1. Pokračování terénního průzkumu památek na dietrichštejské železárně – ukončení tématu, publikování stati o výsledku průzkumu ve sborníku z r. 2009.

2. Metodika fotografování sbírkového fondu muzea Vysočiny pro digitální dokumentaci.

3. Soupis problematických předmětů v depozitářích muzea a soupis nesrovnalostí a problematických zápisů v evidenci 1. stupně a jejich řešení a náprava.

4. Vypracování opraveného soupisu historické sbírky Městské muzeum v Ledči nad Sázavou v souladu se zápisy v DEMUSu.

Realizoval: Eduard Veselý

VII. Ediční a publikační činnost, propagace činnosti muzea

1) Ediční činnost

Kniha „Přeškolovací tábor Lípa – součást nacistického plánu na vyvraždění Židů.“ Na knihu byl autorce udělen grant od České rady pro oběti nacismu ve výši 50 000 Kč.

Realizovala: Mgr. Alena Jindrová

Kniha „Lidové písně z Havlíčkobrodsko“ z dosud nepublikovaných sběrů Etnologického ústavu AVČR.

Realizoval: za MV HB MgA. Jiří Jedlička

Jako interní tisk pro odbornou potřebu MVHB, vlastivědného kroužku v Dolní Krupě a ARÚ Praha byl rozmnožen ve formě ucelené publikace rozsáhlý rukopis Josefa Čapka o historii hradu Ronovce, Dolní Krupě a okolí.

Realizoval: Mgr. Pavel Rous

2) Publikační činnost

V srpnu 2009 proběhlo jednání ediční rady muzea a odsouhlasena podoba 23. Vlastivědného sborníku Havlíčkobrodsko. Shromáždění a posouzení, zajištění vydání a distribuci sborníků.

Realizoval: Mgr. Pavel Rous

Za Oldřichem Málkem, Vlastivědný sborník Vysočiny, sv. XVI.

Tvrz Nelechove ve světle nových stavebně historických a archeologických poznatků, in: Světelsko. Vlastivědný sborník, 2. díl., Světlá nad Sázavou 2009, str. 7–22 (společně s Františkem Kocmanem).

Nález středověké požárové vrstvy v Havlíčkově Brodě v Příčné ulici, Havlíčkobrodský deník, 14. 11. 2009.

Dvory v okolí Havlíčkova Brodu a předpoklady jejich zkoumání – pro sborník Havlíčkobrodsko, sv. 24 (r. 2010).

Archeologické nálezy evidované v MVHB v letech 2007–2008.

Nález lochu na Dolním předměstí v Havlíčkově Brodě. Pro zveřejnění ve sborníku Archeologické výzkumy na Vysočině, č. 2 (r. 2010), který vydává MVJ.

Na www stránkách MVHB byl publikovány dva bibliografické soupisy: Soupis kartografických pramenů k historii hornictví na Havlíčkobrodsku a Soupis literatury k historii hornictví na Havlíčkobrodsku.

Realizoval: Mgr. Pavel Rous

Nejproslulejší atentátník z Havlíčkova Brodu. In Havlíčkobrodské listy 3/2009.

Gymnázium známé i neznámé. In Havlíčkobrodské listy 4/2009

Německobrodský starosta JUDr. Robert Neuern. In Havlíčkobrodské listy 5/2009.

Listopad 1989 v Havlíčkově Brodě. In Havlíčkobrodské listy 10/2009.

Bohuslav Pojezný. In Havlíčkobrodské listy.

Opat Vít Tajovský. In Havlíčkobrodské listy.

Struktura židovského obyvatelstva v Úsobí. In Havlíčkobrodsko 23.

Seriál Příměstské části Havlíčkova Brodu (Březinka, Herlify). In Havlíčkobrodské listy.

Realizovala: Mgr. Alena Jindrová

Pátrání po dietrichštejnské užitkové a umělecké litině – Vlastivědný sborník Havlíčkobrodsko č. 23.

Realizoval: Eduard Veselý

Historie obrazové sbírky Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod – Vlastivědný sborník Havlíčkobrodsko č. 23.

Realizovala: Zina Zborovská

Článek Firma Josef Šupich – Vlastivědný sborník Havlíčkobrodsko
č. 23.

Realizoval: Mgr. Michal Kamp

3) Propagace a prezentace muzea

Pro návštěvníky muzea byl připraven „Program akcí na rok 2009“. Program byl v pololetí aktualizován a rozdáván u pokladny muzea.

Realizovali:

MgA. Jiří Jedlička, kurátoři výstav

Byl připraven a po školách okresu distribuován „Informační list“ s nabídkou přednášek muzea.

Realizovali:

Ludmila Janáčková,

Mgr. Alena Kašparová-Jindrová,

MgA. Jiří Jedlička

Plakáty a pozvánky k plánovaným akcím muzea.

Realizovali:

MgA. Jiří Jedlička, kurátoři výstav

V roce 2009 pokračovala práce na vylepšování a pravidelné aktualizaci webových stránek muzea.

Realizovala:

Ludmila Janáčková a odborní pracovníci

Prostřednictvím médií byly zajištěny informace o činnosti a akcích muzea. Byla znovu podepsána smlouva o spolupráci s kabelovou televizí a o.p.s. Centrum Vysočiny v Havlíčkově Brodě, prezentací plánu výstav na rok 2009 pokračováno ve spolupráci s novinami, archeologem Mgr. Rousem a Mgr. Alenou Kašparovou-Jindrovou publikována řada popularizačních článků – deník Vysočina, Cesta Vysočiny atd.

Realizovali:

Ludmila Janáčková,

Mgr. Pavel Rous,

Mgr. Alena Kašparová-Jindrová

VIII. Knihovna a badatelská agenda

a) Knihovna

Knihovna muzea byla průběžně doplňována. Pokračovalo zapisování nových knih do programu Clavius. Byla zajištěna pravidelná obsluha nových webových stránek muzea.

Realizovala: Ludmila Janáčková

b) Badatelská agenda

Odborní pracovníci zajistili pomoc badatelům, studentům a dalším zájemcům z řad veřejnosti (konzultace např. seminárních a diplomových prací, vyhledávání informací, odkazy na literaturu a dokumentace, kopírování aj.).

Metodická a odborná pomoc byla osobně poskytnuta 79 studentům VŠ a SŠ a soukromým badatelům.

V těchto případech se jednalo o průběžné konzultace a několikanásobné návštěvy. Ostatní metodická a odborná pomoc byla poskytnuta formou konzultací problémů a dotazů, připomínkování, korektur a oponentských posudků textů historiografické povahy určených k publikaci, určování starožitností a nálezů apod. Časté dotazy byly kladeny rovněž formou e-mailu. Dotazy formou telefonátů nejsou evidovány.

IX. Kronikářství

Byly poskytovány konzultace dle potřeb kronikářů. Poskytnuto písemné stanovisko pro kroniku obce Slavětín.

Realizoval: MgA. Jiří Jedlička

X. Konference, semináře, odborné komise, setkání

MgA. Jiří Jedlička

Školení k provozu datových schránek na KrÚ v Jihlavě.

Sněm AMG v Písku.

Služební cesta po moderních expozicích a depozitářích středních a severních Čech (depozitář Muzea hl. města Prahy-Stodůlky, expozice památníku v Lidicích, expozice muzea Kladno, Dům Českosaského Švýcarska v Krásné Lípě, expozice sklářství Muzeum Nový Bor, expozice a sklárna AJETO Nový Bor, depozitář a expozice Muzea Liberec, expozice skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou).

Dolnorakouská zemská výstava Telč, Horn, Raabs.

Mgr. Alena Jindrová

Setkání etnografické komise 9. a 10. června 2009 v Jindřichově Hradci.

Služební cesta po moderních expozicích a depozitářích středních a severních Čech (viz výše).

Dolnorakouská zemská výstava Telč, Horn, Raabs.

Mgr. Michal Kamp

Školení k provozu datových schránek na KrÚ v Jihlavě

Kurz Školy muzejní propedeutiky

Dolnorakouská zemská výstava Telč, Horn, Raabs.

Ivana Krajíčková

Školení k provozu datových schránek na KrÚ v Jihlavě

Mgr. Pavel Rous:

Regionální archeologická komise pro Vysočinu – Jihlava

Školení k provozu datových schránek na KrÚ v Jihlavě

Služební cesta po moderních expozicích a depozitářích středních a severních Čech (viz výše).

Dolnorakouská zemská výstava Telč, Horn, Raabs.

Kamila Štellerová

Školení BOZP a PO – Muzeum Vysočiny v Třebíči. Konference konzervátorů a restaurátorů –Muzeum východních Čech v Hradci Králové.

Služební cesta po moderních expozicích a depozitářích středních a severních Čech (viz výše).

Dolnorakouská zemská výstava Telč, Horn, Raabs.

Zina Zborovská

Služební cesta po moderních expozicích a depozitářích středních a severních Čech (viz výše).

Dolnorakouská zemská výstava Telč, Horn, Raabs.

Eduard Veselý

Školení k provozu datových schránek na KrÚ v Jihlavě

Služební cesta po moderních expozicích a depozitářích středních a severních Čech (viz výše).

Dolnorakouská zemská výstava Telč, Horn, Raabs.

XI. Spolupráce s obecními úřady a jinými subjekty

Krajský úřad kraje Vysočina, Město Havlíčkův Brod, Obec Lipnice nad Sázavou, Město Ledeč nad Sázavou, Galerie výtvarných umění v Havlíčkově Brodě, Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, Krajská knihovna kraje Vysočina Havlíčkův Brod, Židovské muzeum v Praze, Muzeum Vysočiny Jihlava, Muzeum Vysočiny Třebíč, Muzeum Vysočiny Pelhřimov, Národní technické muzeum Praha

Konfederace politických vězňů pobočka Havlíčkův Brod, Základní umělecká škola Bedřicha Smetany Havlíčkův Brod, Gymnázium Havlíčkův Brod, Akademie – Vyšší odborná škola,, Gymnázium a Střední odborná škola uměleckoprůmyslová Světlá nad Sázavou Světlá nad Sázavou, I centrum Havlíčkův Brod, Střední průmyslová škola stavební akademika Stanislava Bechyně Havlíčkův Brod, Základní škola, Speciální pedagogické centrum a Školní družina U trojice, Etnologický ústav akademie věd ČR v Praze, JASOŇ – smíšený pěvecký sbor Havlíčkův Brod, Umělecké centrum dětí a mládeže Havlíčkův Brod, Havlíčkobrodská o.p.s., Centrum Vysočina Havlíčkův Brod o.p.s., FOKUS VYSOČINA Havlíčkův Brod, MaMMa centrum Havlíčkův Brod, Mateřské centrum Zvonček – při Oblastní Charitě Havlíčkův Brod, SKAUT Havlíčkův Brod

XII. Hospodaření muzea, návštěvnost

Príspevek zřizovatele v roce 2009 činil 4 801 587 Kč, navíc muzeum získalo dotaci v rámci projektu „Standardizace ICT v p.o. zřizovaných krajem Vysočina“ ve výši 16 434 Kč, dotaci ve výši 48 000 Kč ze státního rozpočtu na vydání „Písní z Havlíčkobrodsko“. Od České rady pro oběti nacismu jsme dostali dotaci ve výši 50 000 Kč na vydání knihy „Přeškolovací tábor Lípa – Součást nacistického plánu na vyvraždění Židů“. Tržby z vlastní činnosti (prodej vstupenek, prodej publikací, archeologický dohled, pronájmy, reklama...) činily 402 756 Kč (oproti 429 513 Kč za rok 2008).

XIII. Závěr

Výroční zpráva poskytuje základní obraz o činnosti muzea Vysočiny v roce 2009. Pracovníci muzea považují za svoji povinnost poděkovat všem, kteří s námi spolupracovali a na činnosti muzea se jakýmkoli způsobem podíleli. Děkujeme i všem našim příznivcům a přátelům.

Finanční a naturální podpora

CITELUM a.s.

Měšťanský pivovar Havlíčkův Brod

Osobní poděkování

Ing. arch. Eva Ugrinová a Mgr. Jiří Slavík, Ing. arch. Luděk Rýzner, Ing. Josef Charamza, PaedDr. Radomír Dvořák, Ivo Kaštan, Ing. František Kerbr, Ing. Radek Wasserbauer, Lucie Mlynářová, Libor Mlynář, Josef Kempf, Petr Žák, Lukáš Adamec, Jana Fischerová, Čeněk Jůzl, Libor Honzíček, Tomáš Hermann, Pavel Pecháček, Olga Kopecká-Valeská, Josef Mlejnek, Prokop Tomek, Jiří Suk, Petr Blažek, Petr Pithart, Jan Hilyš, Stanislav Požár, Pavel Šimon, Tomáš Holenda, Jan Schneider, Jiří Černý.

ZPRÁVA O ČINNOSTI MORAVSKÉHO ZEMSKÉHO ARCHIVU V BRNĚ - STÁTNÍHO OKRESNÍHO ARCHIVU HAVLÍČKŮV BROD ZA ROK 2009

Ladislav Macek

I. Předarchivní péče a zpracování archiválií

S odkazem na povinnosti státních archivů, vycházející z ustanovení zákona o archivnictví (499/2004 Sb. v platném znění) a zákona o státní kontrole (552/1991 Sb.), pracovníci archivu v roce 2009 provedli 12 kontrol z oblasti vedení spisové služby u tzv. povinných původců.

Nedílnou součástí jejich práce jsou rovněž metodické návštěvy, mnohdy spojené s pomocí při uspořádání spisovny a s proškolením pracovníků, přičemž v roce 2009 jich proběhlo 9. Připomínkováno a konzultováno bylo 6 spisových norem.

Archiv se podílel na vyřazování dokumentů u 61 původců, kteří mají povinnost provádět toto ve skartačním řízení (celkem zpracováno 73 skartačních protokolů). Obdobně bylo postupováno u 26 organizací (28 protokolů), které vyřazují dokumenty v tzv. mimoskartačním řízení. Celkem prošly tímto procesem dokumenty o rozsahu cca 568 běžných metrů (dále bm).

Třídění, pořádání, inventarizace a rejstříkování fondů

Průběžně byly tříděny nové přírůstky. Celkem 115 fondů o celkovém rozsahu 83,87 bm (včetně provedení vnitřní skartace a vyhotovení pracovních soupisů).

V oblasti zpřístupňování archiválií pro badatelskou veřejnost byly formou **prozatímního inventárního soupisu** zpracovány následující fondy:

- 1) Rozpracován je fond Svazarm - okresní výbor Havlíčkův Brod (1955 - 1989)
- 2) Rozpracován je fond ONV Havlíčkův Brod (1960 - 1990)
- 3) Rozpracován fond je Osobní pozůstalost - Drašner František, Mgr., Havlíčkův Brod (1943 - 2006)

Archivní pomůcky ve formě **inventáře** byly zpracovány pro následující fondy:

1) ONV Chotěboř (1945-1960) – provedena komplexní reinventarizace

2) ONV Ledec nad Sázavou (1945 - 1960) – zpracován dodatek inventáře

Bylo pokračováno v zadávání dat do *rejstříkové databáze ke stavebním spisům bývalého Okresního národního výboru a Okresního úřadu Havlíčkův Brod z let 1960 – 2002* (celkem 10 145 záznamů + 1681 záznamů pro tzv. „Akce Z“).

Byla doplňována *rejstříková databáze stavebních spisů bývalých obecních úřadů a MNV okresu Havlíčkův Brod z let 1850 – 1990* (celkem 5 729 záznamů).

Byla doplňována *rejstříková databáze Sbírky fotografií z let 1864 - 1998 a Sbírky fotonegativů z let 1870 - 1975* (celkem 2678 záznamů).

Byla doplňována *rejstříková databáze Sbírky soudobé dokumentace okresu Havlíčkův Brod z let 1731 - 2000* (celkem 13 605 záznamů).

Soudobá dokumentace - kroniky

V návaznosti na metodické dohlídky v systému předarchivní péče byla aktualizována databázová evidence pamětních knih okresu Havlíčkův Brod (bez ohledu na to, kde jsou fyzicky uloženy). Dostupná je na www.mza.cz/havlickuvbrod/kroniky.php.

II. Evidence a ochrana archiválií

Evidence fondů Národního archivního dědictví

Archivní evidence fondů byla průběžně doplňována v programu PEvA, přičemž ke konci roku 2009 bylo zapsáno 1975 fondů uložených v archivu a 7 u jiných organizací (celkem 3480,60 bm).

V databázi programu ARKY bylo evidováno 620 všech typů archivních pomůcek.

III. Využívání archiválií a knihovny

Badatelská agenda

V roce 2009 státní okresní archiv navštívilo 242 badatelů a počet jejich návštěv dosáhl čísla 634.

Pro správní účely státních a veřejnoprávních institucí bylo vyřízeno cca 56 písemných rešerší a pro soukromé badatele cca 112 písemných dotazů. Prioritně jsou přitom vyřizovány rešerše pro správní účely organizací státní a samosprávné sféry. S ohledem na časovou a personální náročnost těchto činností jsou požadavky ze soukromé sféry minimalizovány, neboť objektivně není možné, aby archiváři prováděli badatelskou a heuristickou činnost za soukromé žadatele.

Vědeckovýzkumná a kulturně-osvětová činnost

Autorsky se odborní pracovníci archivu spolupodíleli na vydání následujících textů:

Tajovský, M.: Stará brodská papírna, in. Havlíčkobrodské listy, r. 3, č. 1, Havlíčkův Brod 2009, s. 2

Tajovský, M.: Škola na pokračování, in. Havlíčkobrodské listy, r. 3, č. 2, Havlíčkův Brod 2009, s. 2

Tajovský, M.: „Budoucnost“ pro okrášlení města, in. Havlíčkobrodské listy, r. 3, č. 6, Havlíčkův Brod 2009, s. 2

Tajovský, M.: Co v parku bylo a již není, in. Havlíčkobrodské listy, r. 3, č. 7, Havlíčkův Brod 2009, s. 2

Tajovský, M.: Hasič tělem a duší, in. Havlíčkobrodské listy, r. 3, č. 8, Havlíčkův Brod 2009, s. 2

Tajovský, M.: K českému srdci český zpěv, in. Havlíčkobrodské listy, r. 3, č. 9, Havlíčkův Brod 2009, s. 2

Macek, L.: Zpráva o činnosti Moravského zemského archivu v Brně - Státního okresního archivu Havlíčkův Brod za rok 2008, in. Havlíčkobrodsko, 23/2009, s. 266-270

Výsledkem společného úsilí Státního okresního archivu Havlíčkův Brod a Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod bylo vydání 23. svazku vlastivědného sborníku Havlíčkobrodsko.

Ve spolupráci s občanským sdružením „Přátelé Zahrádky“ a u příležitosti 790 let města Zahrádky byla v prostorách zrušeného kostela sv. Víta v Zahrádce dne 13.6. 2009 uspořádána výstava listin z fondu Archiv obce Zahrádka.

Ve spolupráci s Muzeem Vysočiny Havlíčkův Brod se archiv spolupodílel na přípravě výstavy „Listopad 1989 v Havlíčkově Brodě“ (ve formě materiálové podpory).

Ve spolupráci se specializovaným pracovištěm Krajské knihovny Havlíčkův Brod bylo pokračováno v projektu digitalizace vybraných regionálních periodik ze sbírek SOkA Havlíčkův Brod.

Ve spolupráce s Krajskou knihovnou Havlíčkův Brod a Muzeem Vysočiny Havlíčkův Brod bylo pokračováno v realizaci projektu "Bibliografie historiografické literatury okresu Havlíčkův Brod".

Již zpracovaná data jsou průběžně zveřejňována na následující webové stránce:

www.kkvysociny.cz/modul_katalogy/databaze_region.aspx

Ve spolupráci s Domovem důchodců „Reynkova“ Havlíčkův Brod se archiv spolupodílel na realizaci přednášky „Havlíčkův Brod v pověstech a historii“ (přednášející PhDr. L. Macek a Mgr. P. Rous z MV Havlíčkův Brod).

Archiv se ve spolupráci s Regionální televizní agenturou Jihlava spolupodílel na přípravě reportáže s tématickým zaměřením na areál ženského cisterciáckého kláštera v Pohledu u Havlíčkova Brodu.

Ve spolupráci s rozhlasovou stanicí ČR – Region se archiv spolupodílel na přípravě pořadu „Česko, země neznámá“, tématicky věnovanému „hnátovským“ pověstem na německobrodsku.

Ve spolupráci s rozhlasovou stanicí ČR – Region se ředitel archivu (jako host) spolupodílel na realizaci pořadu „Tandem“ (6.10. 2009), věnovanému právě vycházejícímu druhému vydání publikace „Havlíčkův Brod v pověstech a historii“.

Ve spolupráci s Informačním centrem Městského úřadu Havlíčkův Brod se archiv spolupodílel na přípravě propagačních tiskovin z dějin města.

Pro žáky základních a středních škol z Havlíčkova Brodu byly uspořádány 3 archivní exkurze s odborným výkladem. Relizována byla odborná praxe studentky FF Univerzity Hradec Králové.

Správa archivní knihovny

Knihovní fond byl průběžně doplňován nákupy, výměnou i dary. Jeho evidence je vedena v programu Clavius. Počet svazků k 31.12. 2009 dosáhl čísla 14 780 a roční přírůstek tak činil 196 svazků.

Knihovna je využívána pracovníky archivu i badatelskou veřejností, přičemž té je studium umožněno pouze prezenčně v badatelně archivu.

Personální stav zaměstnanců Moravského zemského archivu v Brně - Státního okresního archivu Havlíčkův Brod byl ke konci roku 2009 následující:

Ředitel:	PhDr. Ladislav Macek
Odborné/-í archivář/-ky/-i:	Dana Nováková Helena Pospíchalová Mgr. Romana Suchá PhDr. Miloš Tajovský
Hospodářsko - správní referentka a odborná archivářka:	Eva Vencová
Správcová budovy:	Zdeňka Niklová
Systémový správce:	Ing. Josef Šťastník (Moravský zemský archiv v Brně, stálé pracoviště v SOkA Havlíčkův Brod)

Autoři příspěvků

Mgr. Petr Hejhal, Ph.D, Archaia Brno, o. p. s., pracoviště Jihlava, Židovská 26, 586 01 Jihlava, petrhejhal@volny.cz

Mgr. Bc. Věra Holendová, Žižkova 653, 580 01 Havlíčkův Brod, vera.holendova@post.cz

JUDr. Jaroslav Holý, Ráj 550, 582 82 Golčův Jeníkov

Mgr. Marek Chvátal, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, p. o., Havlíčkově nám. 19, 580 01 Havlíčkův Brod, mchvatal@centrum.cz

Mgr. Alena Jindrová, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, p. o., Havlíčkově nám. 19, 580 01 Havlíčkův Brod, jindrova.hb@gmail.com

Mgr. Michal Kamp, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, p. o., Havlíčkově nám. 19, 580 01 Havlíčkův Brod, michal.kamp@gmail.com

Mgr. Alena Krivská, Pod Městem 625, 542 32 Úpice, krivska.alena@atlas.cz

MUDr. Mgr. JUDr. Zdeněk Pehal, PhD, Mírová 58, 582 82 Golčův Jeníkov, pehal@centrum.cz

Mgr. Pavel Rous, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, p. o., Havlíčkově nám. 19, 580 01 Havlíčkův Brod, rous@muzeum.hbnet.cz

Mgr. Tomáš Řepa, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra dějin umění, Křížkovského 10, 779 00 Olomouc, Repa.Tomas@seznam.cz

Mgr. Marcel Sladkowski, Brněnská diecéze Církve československé husitské, Joštova 7, 602 00 Brno, Sladkowski@seznam.cz

Eduard Veselý, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, p. o., Havlíčkově nám. 19, 580 01 Havlíčkův Brod, vesely@muzeum.hbnet.cz

Havlíčkobrodsko

Vlastivědný sborník, svazek č. 24

(Nultý nečíslovaný svazek vydalo Okresní muzeum v Havlíčkově Brodě v roce 1971)

Vydaly: Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod a Moravský zemský archiv v Brně - Státní okresní archiv Havlíčkův Brod v roce 2010

Redakční úprava: Marek Chvátal, Ladislav Macek, Pavel Rous,

Sazba, grafická úprava: Moravský zemský archiv v Brně - Státní okresní archiv Havlíčkův Brod

Návrh obálky: Marek Chvátal

Vytiskl: TISK HERMANN & SPOL. Havlíčkův Brod

Náklad: 200 výtisků

ISBN 978-80-87302-05-7 (Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod)

ISBN 978-80-86931-57-9 (Moravský zemský archiv v Brně)

Cena: 150,- Kč